

HAKI ZA ARDHI KWA WANAWAKE TANZANIA

2023

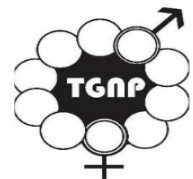

For a Freer & Prosperous Society

WANACHAMA WA KIKUNDI KAZI

THRDC

Tanzania Natural Resource Forum

act:onaid

IMEANDALIWA NA

Dr. Samweli Alananga

IMELETWA NA

Liberty Sparks

HAKI ZA ARDHI KWA WANAWAKE TANZANIA

Jinsia na Haki ya Kumiliki Ardhi

Licha ya kuhusika sana katika uzalishaji wa kilimo na kutoa pato la juu zaidi wakati wa kutumia ardhi katika suala la uwekezaji katika elimu ya watoto, uzalishaji na ufanisi, wanawake katika sehemu kubwa ya Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara bado wanamiliki ardhi ndogo. Makala hii inachunguza uhusiano mgumu uliopo kati ya haki za kijinsia na ardhi, ikionyesha haki za ardhi kama kifungu kigumu cha haki zinazoingiliana badala ya umiliki tu. Haki hizi zinajumuisha udhibiti, matumizi, na uhamishaji wa mali. Masuala ya kijinsia hutokana na majukumu na matarajio ya kijamii yanayohusiana na kuwa mwanamme au mwanamke, yanayoathiri mienendo ya kijamii na kiuchumi. Kwa muktadha huo, hitaji la usawa katika upatikanaji wa ardhi kati ya wanaume na wanawake linatokana na hitaji la haki na uwezeshaji. Licha ya harakati za kiraia na mageuzi ya kisheria nchini, ukosefu wa usawa wa kijinsia bado unaendelea. Masomo tuliyojifunza kutoka nchi mbalimbali ikiwemo Amerika ya Kusini, Afrika, Asia, na Ulaya, yanafahamisha matokeo ya utafiti huu juu ya haki za wanawake za ardhi na athari zao juu ya usawa wa kijinsia na maendeleo nchini Tanzania.

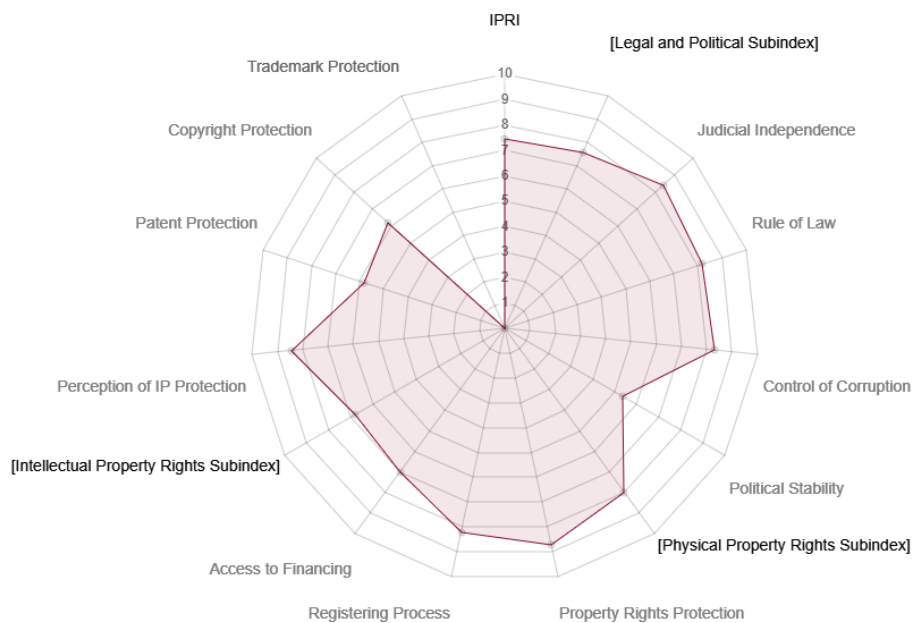
MASOMO KUTOKA NJE YA BARA LA AFRIKA

Sababu za kihistoria kama ukoloni na mifumo ya kiutawala ya kijamii zimeendeleza tofauti za kijinsia katika haki za ardhi za wanawake kote kusini mwa ulimwengu, na kusababisha wanawake kutengwa. Kanuni za mfumo dume katika jamii za Amerika Kusini huzuia majukumu ya wanawake kufanya maamuzi, kupata elimu, na upatikanaji wa rasilimali, ambapo wanawake wazawa wanakabiliwa na changamoto kubwa. Kutokana na uzoefu wa Amerika ya Kusini, ni dhahiri kwamba mageuzi ya kisheria na kutangazwa kwa usawa wa kijinsia katika upatikanaji wa ardhi hakuwezi kushughulikia masuala ya ufahamu na kanuni thabiti za kitamaduni zilizoimarishwa na mazoea ya kibaguzi. Changamoto hizi zilizidishwa sana kati ya wanawake wa jamii za wazawa ambao mara nyingi hawajui kusoma na kuandika na wanaishi mbali na maeneo ya mijini ambapo ofisi za taasisi za utatuzi wa migogoro ya ardhi hupatikana.

Changamoto kama hizo zinaendelea katika nchi za Asia kama vile India na Pakistani kwa sababu ya kanuni za mfumo dume, sheria za kibaguzi, na matarajio ya kijamii yanayozuia wakala wa wanawake. Katika nchi hizi kuna kanuni kubwa za kitamaduni na kijamii, matabaka, dini, na mazoea ya kibaguzi ambayo yanaendelea dhidi ya umiliki wa ardhi kwa wanawake licha ya ujio wa mageuzi kadhaa ya kisheria. Kanuni hizi zinaamuru kwamba wanaume ndio kimsingi wamiliki wa ardhi na watoa maamuzi, wakati majukumu ya wanawake mara nyingi ni kwa nyanja za masuala ya ndani tu. Suala la ufahamu na uelewa wa sheria linaonekana kuwa tatizo kubwa nchini Pakistani ambapo wanawake wanaonekana kulandana na wanaume katika shughuli zote za ardhi kwani wana hatari ya kupoteza ardhi yao ikiwa hawamtegemei mume wao au ndugu wengine wa kiume. Hali hii pia ilionekana katika nchi nyingine za Asia ikiwemo nchi ya Nepal na Burma. Katika nchi hizi za Asia wazawa wananyanyaswa, wanawake mara nyingi huelekea kuwa na 'Ukatili wa Kijinsia' (UWAKI) ili

kuwanyamazisha huku kanuni za mfumo dume zikihalalisha mateso yao katika kulinda uhusiano wa familia, sifa, na heshima.

Kinyume chake, katika nchi za uchumi ulioendelea wa Hong Kong, Denmark, Norway, Sweden, Finland, na Iceland kuna uwazi na msimamo thabiti juu ya uwakilishi wa kisiasa licha ya dhana potofu zinazoendelea na tofauti ya malipo kati ya mwanaume na mwanamke. Miradi ya hifadhi ya jamii iliyoendelezwa vizuri na soko la juu la ardhi imepunguza kwa kiasi kikubwa utegemezi wa wanawake kwenye mtaji wa kijamii wa ardhi na kama utaratibu wa hifadhi ya jamii. Uzoefu wa Hong Kong unatoa masomo muhimu kwa ajili ya kukuza haki za mali za wanawake duniani kote, nchini Tanzania na duniani kote; umuhimu wa kutunga na kutekeleza sheria madhubuti, kuhamasisha, na kukuza usawa wa kijinsia, upatikanaji sawa wa elimu na fursa za ajira, uhuru wa kifedha na ujuzi wa masuala ya kifedha, huduma nafuu za kisheria na za kuaminika na changamoto za majukumu ya jadi ya kijinsia na dhana potofu zinazoendeleza ukosefu wa usawa, zote lazima ziwe muhimu katika mageuzi ya kisheria¹.

Kielelezo 1: Hong Kong (Sars of China) alama kwenye hatua mbalimbali za (kipimo cha) IPRI²

Masomo muhimu kutoka nchi za Skandinavia yanaonekana kupendekeza kwamba jukumu la jadi la kijinsia la wanawake kama walezi limewapa wanawake ufikiaji mzuri wa ardhi wakati jamii zilizotengwa, pamoja na wahamiaji na wazawa, bado wanakabiliwa na vizuizi vya ziada kwa sababu ya lugha, tofauti za kitamaduni na ufikiaji mdogo wa rasilimali na hivyo kuzuia uwezo wao wa kutumia haki zao za ardhi. Taasisi za utawala katika nchi hizi za Skandinavia zina njia zilizojengwa ili kuhakikisha mitazamo na wasiwasi wa wanawake unashughulikiwa vya kutosha katika sera zinazohusiana na ardhi na katika michakato ya kufanya maamuzi. Kama Hong Kong, mfumo thabiti unaojumuisha mifumo ya ustawi wa jamii, msaada wa

¹ Sari, A.R. na Primadhany, E.F., 2023. Kuchunguza Jukumu la Mikataba ya Kimataifa ya Haki za Binadamu katika Kukuza Usawa wa Jinsia na Uwezeshaji wa Wanawake. *Sheria ya Sayansi ya Magharibi na Haki za Binadamu*, 1(03), uk.98-106.

² Chanzo: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/country/hong-kong-sar-of-china#:~:text=The%20most%20recent%20data%20for,na%2016th%20in%20the%20world.>

kifedha, mafunzo, na fursa za kuwa kwenye mtandao (ikiwa ni pamoja na ufikiaji rahisi wa mikopo, mipango ya ushauri, na usaidizi wa kiujasiriamali) miongoni mwa wanawake zimekuwapo.

Nepal inatoa mfano wa nchi ambayo imejaribu kuongeza umiliki wa wanawake kupitia motisha ya msamaha wa kodi wakati wa usajili ambapo umiliki wa pamoja na usajili wa wanawake tu unakabiliwa na kodi ya chini kwa aina tofauti za haki zinazosajiliwa. Motisha kama hizo za kisera zinazingatiwa pia huko Bengal Magharibi nchini India ambapo serikali inasaidia moja kwa moja upatikanaji wa ardhi kwa wanawake na kupitia mgao wa maeneo madogomadogo kwa familia zisizo na ardhi za vijijini ambazo lazima zijiandikishe kwa jina la mwanamke. Mpango kama huo ulioelekezwa kwa umiliki wa nyumba umetekelezwa nchini Sri Lanka ambapo usajili kupitia umiliki wa pamoja au jina la wajane au wanawake waliotengwa hupewa upendeleo katika utoaji wa mikopo. Burma inatoa mfano nzuri kwa ajili ya utekelezaji wa mifumo ya mahakama inayotembea ingawa kuna hatari ya kwenda kinyume na katiba na kupitishwa kwa mazoea yasiyo rasmi huwa kubwa hivyo kukiuka kanuni za kutenganisha madaraka.

MUKTADHA WA KIAFRIKA WA HAKI ZA ARDHI KWA WANAWAKE

Ardhi, rasilimali muhimu kwa ajili ya maisha na maendeleo ya kijamii na kiuchumi bado kwa kiasi kikubwa haipatikani kwa wanawake kote barani Afrika. Miundombinu dhaifu ya kiutawala na vizuizi vya kitaasisi huchangia kutengwa kwa wanawake katika umiliki wa ardhi. Upatikanaji mdogo wa haki, uwepo wa rushwa, na vikwazo vya urasimu huzuia wanawake kudai haki zao za ardhi na kutafuta marekebisho kwa ukiukaji. Kwa kuongezea, ukosefu wa mifumo ya usimamizi wa ardhi inayozingatia jinsia na takwimu duni zilizogawanywa ya kijinsia inazuia zaidi maendeleo kuelekea usawa wa kijinsia katika umiliki wa ardhi. Mifumo ya umiliki wa ardhi ya iliyozoeleka na kuenea katika nchi nyingi za Afrika mara nyingi huwadhuru wanawake. Mifumo hii mara nyingi hutokana na kanuni za mfumo dume na hutoa haki za ardhi kulingana na urithi wa kimfumo dume, ukiondoa wanawake kwenye umiliki wa ardhi. Desturi za kimila, kama vile urithi kwa mtoto wa kiume, hupunguza uwezo wa wanawake kurithi au kudai ardhi, na kuendeleza tofauti za kijinsia katika upataji na udhibiti wa ardhi.

Kujifunza kutokana na uzoefu wa nchi nyingine za Afrika Mashariki za Uganda, Kenya na Rwanda ni dhahiri kwamba urasimishaji mkubwa kwa kutumia Mifumo ya Usimamizi wa Ardhi ya Fit-for-Purpose (LAS) umewasaidia wanawake kusajili ardhi kwa jina lao wenyewe au kwa pamoja na waume zao. Msaada kwa wanawake kusajili ardhi kama mali binafsi bado unahitajika wakati wahusika waliosajiliwa pekee ndio wanaotambuliwa kama wamiliki. Nchi nyingine za Afrika Mashariki za Rwanda na Uganda zimechagua utaratibu wa usuluhishi wa upatanishi ili kuepuka makabiliano zaidi kwenye migogoro ya ardhi. Tafiti zimeonyesha kuwa wanawake wanakabiliwa na hatari zaidi ya migogoro inayohusiana na ardhi kote nchini Uganda na Kenya wakitaka haki za ardhi kwa wanawake ziimarishwe. Uzoefu wa Rwanda juu ya urasimishaji wa kitaifa unaoambatana na mpango wa kuhamasisha kama msukumo kwa haki za wanawake za ardhi ni muhimu kutambua kuwa nchi nyingine hazijaweza kufanya hivyo.

Kwa ujumla, sheria na desturi za kitamaduni katika nchi za Kiafrika haziondolewi kwa njia yoyote kwa kutangaza sheria, zinabadilika na kupungua polepole kwa ajili ya umiliki wa ardhi unaozingatia jinsia. Kama nchi nyingine zinazoendelea za Amerika ya Kusini na Asia, wanawake wanaotetea haki zao za ardhi barani Afrika wanakabiliwa na aina mbalimbali za unyanyasaji, ikiwa ni pamoja na unyanyasaji wa kimwili, wa maneno, na wa kisaikolojia³. Kanuni za kitamaduni, miundombinu ya kijadi ya mamlaka, na mienendo isiyo sawa ya mamlaka huchangia kuendeleza unyanyasaji wa kijinsia⁴. Hofu ya kulipiza kisasi, unyanyapaa, na ukosefu wa msaada wa kitaasisi mara nyingi huwavunja moyo wanawake kudai haki zao za ardhi na kushiriki katika michakato ya kufanya maamuzi yanayohusiana na ardhi⁵.

UPATIKANAJI WA ARDHI NA UWEZESHAJI WA WANAWAKE

Ni dhahiri kwamba kipato cha juu kwa wake hutoa mchango mkubwa kwa ustawi kuliko wanaume, huongeza nguvu na ujasiri wa kupinga mambo mengine ya ukosefu wa usawa katika jamii na kufanya uchaguzi kuhusu maisha na mazingira yao⁶. Upande mwingine wa uwezeshaji kama vile nguvu ya kujadiliana katika kaya, kujiamini zaidi, kuwaongoza wengine na kuheshimu na kuzingatia, kuzungumza katika mikutano ya hadhara, majukwaa na mitandao na ufikiaji wa moja kwa moja wa mazao ya ardhi pia huimarishwa na umiliki zaidi wa ardhi miongoni mwa wanawake. Uzoefu kutoka nchini India unaonyesha kuwa uwezeshaji katika kukabiliana na umiliki wa ardhi uliobainishwa hautokei wenyewe, unapaswa kuingizwa katika sera ambazo zinakuza haki za vikundi, usimamizi wa pamoja wa shamba na msaada wa miundombinu kwa wanawake. Wanawake kumiliki ardhi pia huongeza nafasi ya kuwa na kauli ya mwisho katika kufanya maamuzi na inahusishwa na usalama zaidi mbele ya mume wao anapokufa au kuwatelekeza. Kwa ujumla, uwezeshaji unategemea udhibiti kadhaa ikiwa ni pamoja na ukabila, upatikanaji wa vikundi vya wanawake kwa kushiriki habari, kazi, mapato, hali ya ajira, kiwango cha elimu ya wanawake na mambo mengine ya kitamaduni na kijamii.

Agarwal⁷ aligundua kuwa wajane ambao wanamiliki ardhi walipewa heshima na uzingatiaji mkubwa kuliko wajane wasiomiliki ardhi kama mmoja wa wanawake kutoka kwenye kundi la harakati za kudai haki za ardhi la Bodhgaya nchini India alivyobainisha kwa ufasaha;

‘‘Hapo awali, tulikuwa na ndimi lakini hatukuweza kusema. Tulikuwa na miguu lakini hatukuweza kutembea. Sasa kwa kuwa tuna ardhi, tuna nguvu ya kuzungumza na kutembea!’’⁸

HAKI ZA ARDHI ZA WANAWAKE TANZANIA

Tanzania ni miongoni mwa nchi zinazoendelea duniani, ambako hakuna usawa wa kijinsia kuhusiana na upatikanaji wa ardhi. Upatikanaji wa ardhi ni muhimu kwa kupambana na ubaguzi na kukabiliana na umaskini nchini Tanzania. Wanawake ambao wananyimwa haki ya kupata ardhi huwa na shida na kwa hali hiyo, huishia kukosa nguvu za kiuchumi. Utafiti kuhusu

³ *Ibid*

⁴ *Ibid*

⁵ *Ibid*

⁶ (Allendorf, 2007)

⁷ Rajasthan, Agarwal (1994)

⁸ (Alaka na Chetna, 1987)

wanawake kupata ardhi ulifanyika Makete, Tanzania (Moyo, 2017). Matokeo yalionyesha kuwa wanawake wengi wa vijijini hawajui kusoma na kuandika; hawajui haki zozote zilizopo na hawana rasilimali za kutosha kupigania haki zao na kwamba ushiriki wao katika taasisi za usimamizi wa ardhi ni mdogo.

Utafiti huo ulibainisha zaidi kuwa katika ngazi ya familia, mabinti na wanawake wananyimwa haki yoyote ya kumiliki ardhi, kupitia urithi kwa sababu ndugu zao wanaamini kuwa wataolewa na familia nyingine ambako huko watapata ardhi. Kwa hiyo, kuna changamoto nyingi katika kutambua haki za mali za wanawake nchini Tanzania. Hii ni pamoja na mfumo pacha wa haki za umiliki mali; umiliki wa kimila unafanya kazi sambamba na umiliki wa kisheria; maarifa duni juu ya haki za mali za wanawake na wanaume; mitazamo hasi juu ya ushawishi wa wanawake, nafasi, uwezo na sifa; mila zilizopitwa na wakati; masilahi ya zamani na yanayokinzana katika sheria; na ukosefu wa uwezo wa kisheria (uwezesaji) juu ya haki za mali.

Mifumo ya Kisheria ya Jinsia na Haki za Ardhi nchini Tanzania

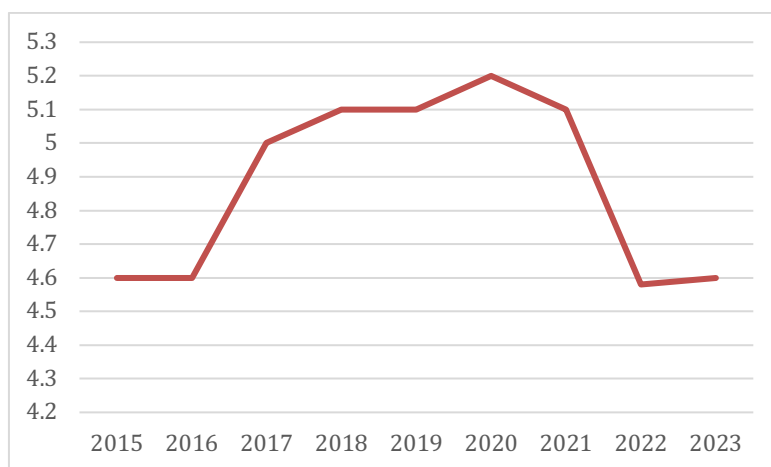
Mazingira ya kisheria ya Tanzania yana nyaraka kadhaa za sera na sheria zinazozungumzia haki za ardhi za wanawake. Nyaraka hizi ni kama vile Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 1977 kama ilivyorekebisha mara kwa mara; Sera ya Ardhi ya Taifa ya mwaka 1995, Sheria ya Ardhi Na. 4 (1999); Sheria ya Ardhi ya Kijiji Na. 5 (1999); Kanuni za Ardhi (Kamati za Ugawaji) (2001); Sheria ya Ndoa ya mwaka 1971; Sheria ya Utatuzi wa Migogoro ya Ardhi (Mahakama) (2002); Sheria ya Mahakama za Mahakimu Na. 2 ya mwaka 1984; Sheria ya Mahakama na Matumizi ya Sheria (JALA) RE ya mwaka 2002; Sheria ya Forodha Na. 55 ya mwaka 1963; Quran Tukufu; Sheria ya Kurithiana (Asiatic Non-Christian), (Cap. 112/Sura ya 28 RE 2002); Sheria ya Uchunguzi na Usimamizi wa Majengo, RE 2002; na Sheria ya Marejesho ya Sheria ya Kiislamu ya 1964. Sheria hizi zinashughulikia masuala yanayohusiana na ndoa, kutengana, utunzaji, maagizo, *wakf* na masuala kama hayo kwa wanajamii ambao wanafuata imani fulani maalumu. Nyaraka hizi zinaonyesha kujitolea kwa Tanzania kwa usawa wa kijinsia katika umiliki wa ardhi na kufanya maamuzi. Hata hivyo, changamoto kadhaa zipo wakati wa kushughulikia masuala ya wanawake.

Changamoto za Jinsia kwa Haki za Ardhi Tanzania

Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania (1977) na Sera ya Taifa ya Ardhi zinatambua haki ya watu wote kumiliki mali na kushughulikia ubaguzi dhidi ya wanawake na haki yao ya kupata ardhi na haki za mgawanyo. Hata hivyo, kuna mapengo yasiyogunduliwa katika masuala ya makazi ya pamoja na masuala ya makubaliano. Mapengo haya yamefunikwa vizuri katika Sheria ya Ardhi Na. 4 (1999), Sheria ya Ardhi ya Vijiji Na. 5 (1999) na Sheria ya Ndoa ya 1971. Vitendo hivi vinasisitiza kwamba haki za wanawake za ardhi hupata kutendewa sawa na wanaume, zikishughulikia mambo kama sheria za kitamaduni, ukaaji wa pamoja, urithi, na kufanya maamuzi. Vitendo hivi pia vina maana ya umiliki wa ardhi kwa pamoja kwa wanandoa na kuamuru uwakilishi sawa katika vyombo vya kufanya maamuzi kuanzia ngazi ya Kijiji hadi ngazi ya Taifa. Sheria hizi zinaonekana kuwa wazi katika kushughulikia masuala ya wanawake

nchini Tanzania ikilinganishwa na Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 1977 na Sera ya Taifa ya Ardhi ya mwaka 1995.

Tanzania pia imeridhia mikataba kadhaa ya kimataifa kuhusu haki za binadamu na wanawake ikiwa ni pamoja na Azimio la Kimataifa la Haki za Binadamu (UDHR) la mwaka 1948, Mkataba wa Kimataifa wa Haki za Kiraia na Kisiasa (ICCPR), Mkataba wa Kimataifa wa Haki za Kiuchumi, Kijamii na Kitamaduni (ICESCR) na Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu na Watu (1981). Vilevile, Tanzania iliridhia Mkataba wa Kuondoa Aina Zote za Ubaguzi Dhidi ya Wanawake (CEDAW) (1979) mnamo 1985; Itifaki ya Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu na Watu juu ya Haki za Wanawake barani Afrika (Itifaki ya Maputo), 2003; na Itifaki ya SADC ya Usawa wa Jinsia, 2008. Licha ya haya yote, IPRI kwa Tanzania inaonyesha mwelekeo wa kushuka.

Mwelekeo wa IPRI kwa Tanzania tangu 2015 hadi 2023.

Makubaliano mengi ya Kimataifa kuhusu haki za wanawake pamoja na UDHR yameingizwa katika Katiba ya JMT lakini yamepotoshwa na kifungu cha 30 (2), ambacho kinasema kwamba: ... hakuna kifungu kilicho katika Sehemu hii ya Katiba hii ambacho kinaelezea haki za msingi za binadamu, uhuru na majukumu yatachukuliwa kuwa ni kubatilisha sheria yoyote iliyopo au kuzuia kutungwa kwa sheria yoyote au kufanya kitendo chochote cha kisheria chini ya sheria hiyo. Hii inaruhusu ubaguzi kuendelea (Msuya, 2019).

Kanuni za Ardhi (Kamati za Ugawaji) za (2001) zinashughulikia haki za mtu binafsi za kumiliki ardhi na ushiriki wa wanawake katika kufanya maamuzi. Hata hivyo, kanuni hiyo haisemi kitu juu ya taratibu za mila na desturi, tabia, urithi, fidia na maswala ya pamoja. Mapungufu haya yameboreshwa vizuri katika Sheria ya Ardhi Na. 4 (1999), Sheria ya Ardhi ya Vijiji Na. 5 (1999), Sheria ya Ndoa ya 1971 na kwa kiasi fulani Sheria ya Utatuzi wa Migogoro ya Ardhi (Mahakama) ya (2002). Wakati Sheria ya Utatuzi wa Migogoro ya Ardhi (Mahakama) ya (2002) inasisitiza matumizi ya uwakilishi wa mila na desturi na wa wanawake katika kufanya maamuzi, inashindwa kushughulikia haki za wanawake za kumiliki ardhi, fidia, urithi, makazi ya pamoja na masuala ya tabia. Mapengo haya pia yamefunikwa vizuri katika Sheria ya Ardhi Na. 4 (1999), Sheria ya Ardhi ya Vijiji Na. 5 (1999) na Sheria ya Ndoa ya 1971.

Sheria ya Mahakama za Hakimu Na. 2 ya 1984 inatambua matumizi ya sheria za kimila na desturi wakati wa usimamizi, usambazaji au urithi wa mali. Hata hivyo, inashindwa

kushughulikia haki za wanawake za kumiliki, fidia, urithi, ushiriki, tabia na uwakilishi wa wanawake katika kufanya maamuzi. Matokeo haya yanamaanisha kuwa kuna mapungufu katika kushughulikia maswala muhimu ya wanawake katika baadhi ya sheria. Hata hivyo, mapungufu hayo pia yamefunikwa vizuri katika Sheria ya Ardhi Na. 4 (1999), Sheria ya Ardhi ya Vijiji Na. 5 (1999) na Sheria ya Ndoa ya 1971. Hizi ni Sheria mama katika masuala ya ardhi na kushughulikia masuala mengi ya wanawake. Masuala haya ni pamoja na fidia, urithi, ushiriki, tabia na uwakilishi wa wanawake katika kufanya maamuzi.

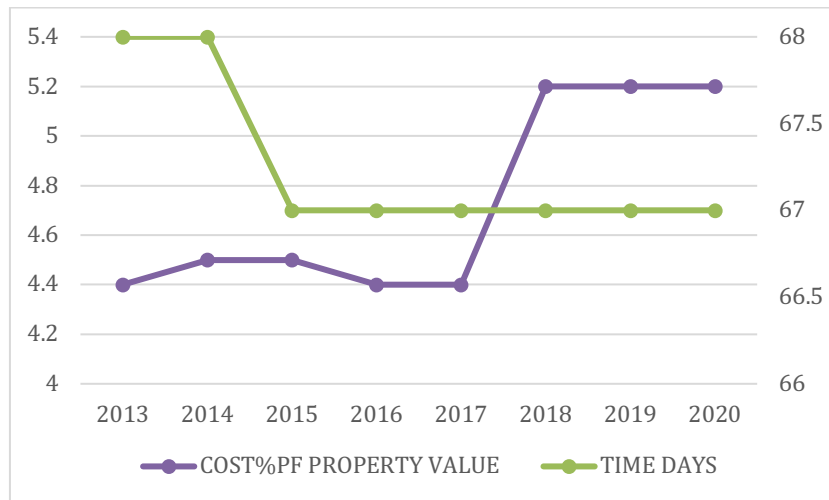
Matumizi ya Sheria ya Mila na Desturi Na. 55 ya 1963 yameainishwa katika kifungu cha 11 (1-5) cha (JALA) RE cha 2002. Sheria inatumika kwa eneo maalumu kwa nyanja tofauti, ikiwa ni pamoja na masuala ya asili ya kiraia kati ya wanajamii; inahusika na taratibu juu ya usimamizi wa mali (nyumba na ardhi) chini ya sheria za mila na desturi baada ya kifo cha mmiliki (mrithi wa mtu). Sheria hizi nchini Tanzania zina nguvu zaidi katika jamii za zinazofuata mfumo dume kuliko katika jamii zisizofuata mfumo huo. Hata hivyo, sheria za mila na desturi zinachukuliwa kuwa za kibaguzi dhidi ya wanawake na mabinti kwa kuwa zinaruhusu watoto wa kiume kurithi, lakini mara chache mtoto wa kike akiwa ni mzee anaruhusiwa kurithi ardhi ya ukoo bila ndugu wa kiume. Sheria za kimila hazikatazi tu wanawake kurithi ardhi ya ukoo lakini pia zinawazuia kusimamia mali, ambapo msimamizi huchaguliwa kutoka kwa ukoo wa mume kama ilivyoainishwa katika Mpango wa pili wa Ilani ya Serikali GN 436. Sheria hizi nchini Tanzania zina nguvu zaidi kwenye jamii zinzofuata mfumo dume kuliko jami zile ambazo hazifuati mfumo huo. Hata hivyo, sheria za mila na desturi zinachukuliwa kuwa za kibaguzi dhidi ya wanawake na mabinti kwa kuwa zinaruhusu watoto wa kiume kurithi, lakini mara chache mtoto wa kike akiwa ni mzee anaruhusiwa kurithi ardhi ya ukoo bila ndugu wa kiume. Hivi sasa, nchini Tanzania wanawake wa vijijini bado wananyimwa haki zao za urithi nchini Tanzania. Haki za urithi wa kijinsia zisizogemea upande wowote zinahakikisha urithi sawa katika haki za ardhi, haki za kumiliki, kutumia na kutupa ardhi kati ya wanaume na wanawake katika jamii.

Mbali na sheria za kimila na desturi, sheria za Kiislamu zinatumiwa pia nchini Tanzania. Matumizi ya sheria ya Kiislamu nchini Tanzania yameainishwa katika Sura Takatifu ya Quran (Sura) 4(1-12); (JALA) RE ya 2002, Sehemu ya 11(1)(c)(ii); Sheria ya Urithi (Isiyo ya Kikristo ya Kiasia), (Sura ya. 112/Sura ya 28 RE 2002); Sheria ya Uchunguzi na Usimamizi wa Majengo, Sehemu ya 88 (1) (a) ya RE 2002; na Sheria ya Marejesho ya Sheria ya Kiislamu ya 1964. Kifungu cha 11(1)(c)(ii) JALA kinatoa masharti ya matumizi ya sheria ya Kiislamu katika ndoa, kutengana, utunzaji, maagizo, wakf na mambo kama hayo kwa wanajamii wanaofuata imani hiyo. Sheria ya Marejesho ya Sheria ya Kiislamu ya 1964 inatoa masharti ya matumizi ya sheria ya Kiislamu katika masuala ya ndoa, urithi na talaka. Hata hivyo, sheria ya Kiislamu inachukuliwa kama ubaguzi dhidi ya wanawake na mabinti kwani inaruhusu watoto wa kiume kurithi sawa na sehemu ya wanawake wawili. Sheria ya urithi ya Kiislamu itawawezesha wanawake kumiliki na kurithi ardhi, makazi na mali lakini hawapewi haki sawa na wanaume.

Uwezeshaji kupitia ardhi

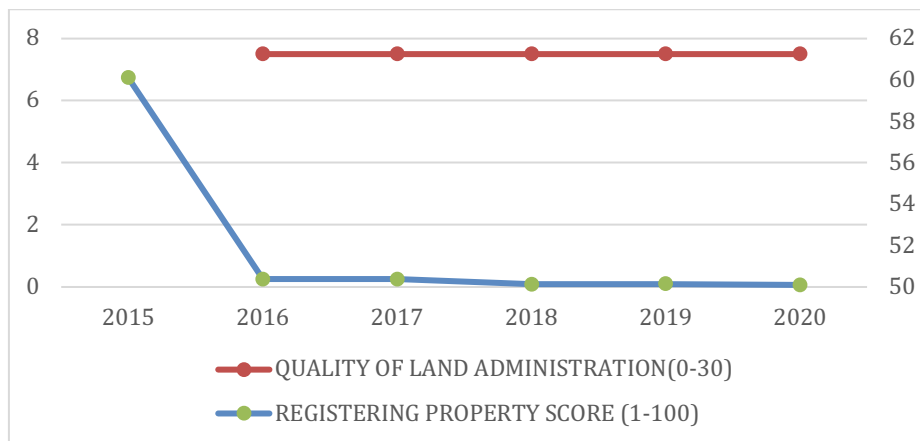
Uchunguzi nchini Tanzania unaonyesha kuwa umiliki wa ardhi unawawezesha wanawake katika suala la kuzungumza katika mikutano ya jamii, kufanya maamuzi ya kaya, hisia za kudhibitiwa, shughuli za asasi za kiraia, kuamuru msaada wa jamaa zao na hifadhi ya jamii. Kushindwa kubadilika kulingana na mazingira katika maswala ya ardhi kunaonekana kuathiri

zaidi wanawake kuliko wanaume, hivyo kunahitaji mageuzi makubwa katika Mfumo wa Utawala wa Ardhi (LAS).

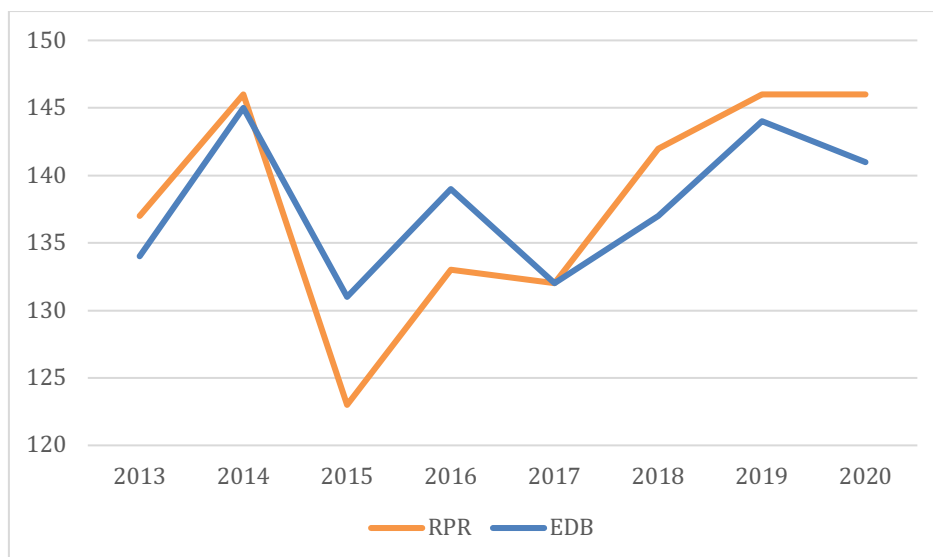
Gharama na muda wa kusajili nyumba/mali nchini Tanzania

Hii inamaanisha kwamba inachukua siku 67 kusajili mali kwa wastani wa taratibu 8 na asilimia 5.2 ya thamani ya nyumba/mali kwa gharama (Benki ya Dunia, 2020). Mwenendo wa jumla kuhusu usajili wa nyumba hata hivyo unapungua kwa kiasi kikubwa na kupendekeza kuwa usajili unazidi kuwa mgumu kama ilivyoonyeshwa kwenye Kielelezo 3.

Ubora wa alama za usimamizi wa ardhi na usajili wa mali kwa Tanzania

Mwelekeo wa cheo cha Tanzania katika urahisi wa kufanya biashara umeonyeshwa katika Kielelezo cha 4 ambapo ni dhahiri kuwa Tanzania inazidi kuorodheshwa mbali na nchi zenye mazingira bora.

Nafasi ya Tanzania katika suala la ugumu kwenye kusajili nyumba/mali na biashara.

MAPENDEKEZO

1. **Kuna haja ya juhudi za pamoja za kushughulikia haki za wanawake kupitia mipango ya jamii na serikali.** Hii inaonyesha kuwa serikali inapaswa kuzingatia mageuzi ya kisheria, kampeni za uhamasishaji, kujenga uwezo, kukuza uongozi wa wanawake katika utawala wa ardhi, kuhakikisha haki sawa za urithi, kuimarisha ujuzi wa kisheria, na kusaidia wanawake kudai haki zao za ardhi. Hata hivyo, licha ya mageuzi ya kisheria nchini, bado hakuna usawa wa kijinsia. Hii inahitaji juhudi za pamoja za wanawake na mipango ya uwezeshaji. Kuongezeka kwa mashirika ngazi ya chini, harakati za haki za wanawake, na asasi za kiraia ili kuongeza uelewa, kujenga mitandao, na kutetea mageuzi ya sera ili kuendeleza haki za wanawake za ardhi. Kwa kuongezea, utekelezaji wa haki za wanawake ili kuzuia uwezekano wowote wa kuondoa umiliki unapaswa pia kuhimizwa.
2. **Uhitaji wa kushughulikia mzunguko mbaya kati ya haki za mali na uwezeshaji wa kiuchumi:** Wakati kunyimwa au upataji mdogo wa haki za ardhi huathiri kwa kiasi kikubwa uwezeshaji wa kiuchumi wa wanawake, ukosefu wa malipo kati ya wanawake hupunguza uwezo wao wa kudai haki zao za ardhi kupitia mahakama, unaonyesha kuwa utapataji wa wanawake ulioimarishwa wa ardhi una uwezekano mkubwa wa kuwawezesha wanawake kiuchumi pamoja na mifumo jumuishi ya hifadhi ya jamii.
3. **Sheria ya Ardhi Na. 4 ya 1999 na Sheria ya Ardhi ya Kijiji Na. 5 ya 1999 inapaswa kuongoza wazi urithi wa ardhi ya kimila chini ya cheti cha kimila cha ukaaji.** Sheria ya Ardhi ya Kijiji Na. 5 ya 1999 haijawahi kushughulikia wazi suala la urithi licha ya uhusiano uliotolewa na mila na matumizi ya kijadi kwenye baadhi ya masuala, kama vile kuweka rehani mali. Maeneo mahususi ambayo yanahitaji umakini ni"
 - **Ndugu wa damu moja kurithi ardhi ya familia bila kujali jinsia au hali ya ndoa:** Kuna kunyimwa haki za kurithi ardhi ya ukoo miongoni mwa wanawake ambapo wanawake huchukuliwa kuwa sio wanafamilia walikozaliwa kwa sababu tu wameolewa mahali pengine. Hii inaonyesha kwamba sheria inahitaji kuelezea kuwa haki za ardhi ya familia zitafuata ndugu wa damu moja bila

kujali kama ni wanawake au wanaume wanaopewa urithi wa ukoo katika familia hiyo.

- **Kila mwanafamilia ana hadhi sawa kuhusu ardhi ya urithi:** Sheria za kimila na desturi zinaonekana kuwa za kibaguzi dhidi ya wanawake na binti kwa kuwa zinaruhusu watoto wa kiume kurithi, lakini mara chache mtoto wa kike ikiwa ni mzee anaruhusiwa kurithi ardhi ya ukoo bila ndugu wa kiume. Hii inaonyesha kwamba sheria zisizo za kijinsia kuhusu urithi zinahitajika.
- **Mapitio ya sheria za kimila na desturi yanahitajika ili kuruhusu wanawake kuwa wasimamizi wa mali wakati wowote inapohitajika:** Sheria za kimila na desturi hazikatazi tu wanawake kurithi ardhi ya ukoo lakini pia zinawazuia kusimamia mali hiyo, ambapo msimamizi huchaguliwa kutoka kwa ukoo wa mume kama ilivyoainishwa katika mpango wa pili wa Ilani ya Serikali GN 436.

4. **Sheria ya Ardhi na Sheria ya Ardhi ya Kijiji zinapaswa kurekebisha ili kuonyesha wazi lengo la kutoa haki za ardhi kama uwezeshaji na kutoa elimu ya ujasiriamali kwa wamiliki wote wa ardhi wanaostahili.** Umiliki wa ardhi unahusishwa zaidi na uzalishaji wa mapato, usalama wa chakula, na maendeleo ya kiuchumi. Kukiwa na ufinyu wa upatikanaji wa ardhi, wanawake mara nyingi hukabiliwa na vizuizi vya kupata mkopo, pembejeo za kilimo, na fursa za soko. Hii inaonyesha haja ya kuongeza upatikanaji wa mikopo rasmi ya kilimo kwa wanawake na hatimaye kuwawezesha wanawake. Wanawake vijijini waliotengwa wako katika mzunguko mbaya wa umaskini na utegemezi wa kiuchumi. Hii inaonyesha kwamba serikali na watendaji wote wanapaswa kuzingatia upatikanaji wa ardhi kwa wanawake na hivyo kuwawezesha.
5. **Ukimya katika sheria za fidia juu ya usambazaji wa mali ya wanandoa kwa wamiliki wa haki ikiwa kununuliwa kwa lazima ni lazima kuelezwe wazi katika sheria.** Kuna uwazi mdogo juu ya usambazaji wa fedha za fidia ambazo zinahusisha mali za wanandoa. Hii inahitaji marekebisho ya kisheria na hitaji la idhini ya mwenza wakati wa kupokea malipo ya fidia.
6. **Uhitaji wa kuhakikisha maamuzi yanayozingatia jinsia katika vyombo vyote vya kufanya maamuzi kupitia sheria zilizo wazi zinazoeleza kwamba "maamuzi yanayofanywa katika bodi yoyote ya ardhi au chombo ambacho hakionyeshi usawa wa kijinsia wa jamii husika yatakuwa ni batili".** Lengo la sheria limekuwa kuhakikisha uwakilishi unaofaa wa wanawake katika vyombo mbalimbali vya kufanya maamuzi badala ya ushiriki na ujumuishaji wa maswala ya wanawake au kuhakikisha maamuzi yanayozingatia jinsia pekee. Matatizo ya wanawake na makundi mengine yaliyotengwa hayachukuliwi kwa dhati kwenye vyombo mbalimbali vya kufanya maamuzi. Hii inapendekeza serikali ihakikishe kwamba masuala ya wanawake na vikundi vingine vilivyotengwa yanajadiliwa ipasavyo.
7. **Haja ya mwanaharakati kubadilisha mtazamo wake kuwa jengo la kuleta ushirikiano, kinyume na mtazamo wa kukabiliana katika sekta ya ardhi na sheria maalumu katika sheria za ardhi ambazo zinahimiza mashirika ya kijamii, mashirika yasiyo ya kiserikali, asasi za kiraia na umma kwa ujumla kushiriki maarifa na maoni yao juu ya masuala yote kuhusu haki za ardhi:** Kuna mashambulizi dhidi ya wanaharakati ambao wanapinga miundo ya jadi ya mamlaka

- duniani kote na kutetea usawa wa kijinsia. Hii inaonyesha kuwa ushiriki thabiti wa serikali katika asasi za kiraia na utafiti zaidi juu ya UWAKI unahitajika.
8. **Fedha maalumu za utafiti katika Sheria zote mbili za ardhi zinapaswa kuanzishwa ili kusaidia uanzishwaji wa elimu na utafiti na mashirika ya kiraia ambayo yanahimiza upatikanaji sawa wa ardhi ili kufanya kampeni kali za kiutafiti za uhamasishaji na kupinga Ukatili wa Kijinsia.** Kuna utafiti mdogo juu ya Ukatili wa Kijinsia [UWAKI] nchini Tanzania. Hii inahitaji ushiriki thabiti wa serikali katika asasi za kiraia, uhamasishaji ulioimarishwa na utafiti zaidi juu ya UWAKI.
 9. **"Utamaduni wa kukaa kimya" lazima ushughulikiwe kupitia sera ya elimu ambayo inahakikisha haki za kiraia na elimu ya uraia kwenye mfumo wa elimu.** Wote wanaume na wanawake hawajui haki zao na hata mahali walipo, hawawezi au wanaogopa kudai haki hizo kupitia mahakama. Hii inamaanisha kuwa elimu ya uraia na haki za msingi lazima ziwe wazi kwa watoto tangu utotoni. Vilevile, haki za mali na haki nyingine za kiraia zinapaswa kuwa sehemu ya ajenda ya sera ya elimu.
 10. **Kutumia mtindo wa usajili wa ardhi kwa masikini kama ule unaotumika nchini Rwanda kwa kiwango kikubwa na ndani ya muda mfupi.** Teknolojia za proport hazijafanikiwa sana nchini Tanzania na kukubalika kwa leseni za makazi [mfumo usio wa kawaida wa usajili wa ardhi] kwa baadhi ya benki za biashara bado ni mdogo.
 11. **Uwezo wa viongozi wa serikali za mitaa na vijiji kutumia kanuni za haki ya asili bado unatia mashaka.** Mafunzo yatarahisisha mchakato mzima wa makazi ya kirafiki kupitia usuluhishi na upatanishi. Kwa hiyo, inapendekezwa kwamba:
 - Kwanza, vigezo vilivyotolewa chini ya sheria vinatosha tu kwamba mamlaka ya uteuzi na umma kwa ujumla wanapaswa kufahamu vigezo kabla ya kuidhinisha mtu kuwa mwanachama wa Baraza la Ardhi la Kijiji (VLC).
 - Pili, mamlaka za serikali za mitaa zinapaswa kuhakikisha kuwa wanachama wa VLC wamefundishwa ujuzi wa usuluhishi na upatanishi.
 - Sheria zinazoanzisha VLC, WTs na DLHTs zilizokusudiwa kuanzisha sawa katika kila kijiji, kata na wilaya kwa mtiririko huo lakini ziko katika maeneo machache tu. **Hata hivyo, imebainika kuwa, hadi sasa VLC, WT na DLHT bado hazijaanzishwa katika vijiji vyote, kata na hata wilaya. Hivyo, inashauriwa kwamba:**
 - Kwanza, VLC na WTs zianzishwe na kudumishwa katika vijiji na hata kwenye kata zote.
 - Pili, mamlaka za serikali za mitaa zinatakiwa kutoa rasilimali za kutosha (fedha, vifaa na ofisi) kwa VLC na WTs.
 - Tatu, kazi na mamlaka ya DLHT yahamishiwe na kukabidhiwa katika Mahakama za Wilaya (URT, 2020).
 12. **Mradi wa Mahakama inayotembea ulifanikiwa kupunguza muda wa wastani uliochukuliwa kutatua kesi za familia.** Kuimarisha na kupanua mfumo huu wa mahakama kwa mikoa na wilaya zaidi una uwezo wa kupunguza tofauti za kijinsia.
 13. Katika DLHT, uandishi rasmi ni Kiingereza ingawa kesi zinaweza kuwa kwa Kiswahili. Kuwasilisha kesi katika DLHT kunatozwa kwa kuwasilisha malalamiko kiasi cha kati ya shilingi 40,000 – 80,000.

- **Kiingereza na Kiswahili zinapaswa kuwa lugha rasmi katika DLHT kwa madhumuni ya kuandika kesi na hukumu zake.**
 - **Vipengele vya gharama vichunguzwe kikamilifu ili kupunguza uwezekano**
14. Taasisi iliyoanzishwa ya utatuzi wa migogoro ya ardhi nchini Tanzania haizingatii kanuni ya mgawanyo wa madaraka. **VLC na WT vihusishwe moja kwa moja na mahakama kupitia mfumo wa kuripoti mara mbili ambapo uteuzi ni kupitia wizara na shughuli za kila siku katika maazimio ya migogoro huripotiwa kwa Msajili wa HC au jaji mkuu**
 15. **Toa msamaha wa Kodi kwenye usajili wa pamoja wa umiliki; maeneo madogomadogo yaliyosajiliwa mahsusi na mwanamke; matibabu ya upendeleo katika mpango wa makazi.** Kichocheo cha sera cha kusaidia wanawake kupata ardhi kinakosekana
 16. **Katika kipindi kirefu iliimarisha mifumo ya hifadhi ya jamii ili kupunguza utegemezi wa ardhi na mtaji wa kijamii kama usalama wa maisha kati ya wanawake.** Hali ya wanawake kushikamana na ardhi iko juu sana, wanavumilia unyanyasaji, kupigwa na wengine hata kuuawa kwa sababu ya ardhi
 17. **sheria zinapaswa kurekebisha ili kutoa ada na malipo mengine yanayolipwa na wahusika katika VLC na WTs.** hakuna sheria juu ya gharama na taratibu katika VLC na WTs
 18. **Utaratibu/kanuni za udhibiti za kuongoza kesi katika WT zifanywe kwa lugha ya Kiswahili.** Kuandaa na kuendesha mipango ya mafunzo ya mara kwa mara kwa wanachama wa WT juu ya upatanishi wa migogoro ya ardhi, hakuna miongozo ya kiutaratibu ya kushughulikia migogoro ya ardhi kabla ya WT

HITIMISHO

Mfumo wa sasa wa kisheria haujashughulikia vizuri maeneo yote hapo juu ya changamoto muhimu. Kwa hivyo, watunga sera wanashauriwa kutafakari juu ya mapendekezo haya na kuzingatia kuingizwa kwao katika sheria iliyopo. Marekebisha ya kisheria na miundo ya sasa ya kisheria ambayo inahakikisha ulinzi wa haki za ardhi kwa wanawake na watu wengine wachache wasiojiweza ni njia duni za kufanikisha hilo kwa sababu ushiriki hai wa serikali, wa asasi za kiraia na jamii haujawekwa wazi katika sheria za ardhi na pale zilipo, kuna maeneo yasiyofikiwa na ambayo haijulikani ni wajibu wa nani. Sheria zinadhani kuwa wanawake na jamii wana uwezo na nguvu katika stadi za utetezi, kusoma na kuandika, fedha na ujasiri wa kupigania haki zao, jambo ambalo sivyo lilivyo. Mwitikio wa sera unahitajika sana katika mwelekeo huu. Majibu kama hayo yanaweza kuhusisha kukuza uongozi wa wanawake, kutoa ujuzi wa kisheria, na kuimarisha ushiriki wa wanawake katika michakato ya kufanya maamuzi, ambayo ni muhimu kwa maendeleo endelevu kuelekea kufikia haki sawa za umiliki wa ardhi kote ulimwenguni. Jitihada za utetezi na utafiti zaidi zinahitajika kuhoji masuala ya kisasa kuhusu wanawake na uwezesaji wao katika nyanja za kisiasa na kiuchumi ili kuwawezesha kupata nguvu muhimu ya kifedha ili kumiliki ardhi kwa ajili ya maendeleo yao.

1. Utangulizi

Mara nyingi ardhi huchukuliwa kuwa ni mali muhimu zaidi katika maeneo ya vijijini kwa sababu ndio msingi wa uzalishaji katika kilimo. Tafiti kadhaa zinaonyesha kuwa kuimarisha haki za ardhi kwa wanawake hutoa faida kadhaa, sio tu katika suala la usawa lakini pia katika msingi wa ufanisi⁹. Menon, Rodgers, na Nguyen¹⁰ waligundua kuwa wanawake walikuwa na haki za matumizi ya ardhi pekee, ambayo iliongeza uandikishaji wa idadi ya wanafunzi shuleni¹¹. Deininger, Goyal na Nagarajan,¹² wakati wakitafiti athari za Marekebisho ya Sheria ya Urithi ya Kihindu (HSAA), wanaona kwamba wasichana lakini sio kwa wavulana ambao maamuzi yao ya elimu yalifanywa chini ya utawala wa urithi uliorekebisha walikuwa na viwango vya juu zaidi vya elimu ya msingi (kwa miaka 0.37) kuliko wale ambao maamuzi yalifanywa chini ya utawala wa zamani. Kumar na Quisumbing¹³ wameonyesha kuwa nguvu ya kujadiliana ya mwanamke inaonekana katika uwekezaji wa elimu ya watoto ambapo watoto katika kaya ambapo mgao wa talaka unaofikiwa unapendelea mume hufanya vibaya zaidi kuliko watoto wa umri sawa, lakini wasichana huwa mbaya zaidi kuliko wavulana katika kaya hizi¹⁴. Hata hivyo, licha ya kuhusika sana katika uzalishaji wa kilimo na kutoa pato la juu zaidi wakati wa kutumia ardhi inayomilikiwa, wanawake katika sehemu kubwa ya Afrika, Kusini mwa Jangwa la Sahara bado wanamiliki ardhi ndogo¹⁵.

Kwa mtazamo wa ufanisi, kuwapa wanawake umiliki wa ardhi hupelekea matumizi ya njia bora za kilimo na uzalishaji, namna bora za upataji fursa za mikopo, ufikiaji zaidi wa taarifa na mbinu mpya za kilimo kwenye ardhi yao¹⁶. Nchini Burkina Faso, umiliki sawa wa ardhi kati ya wanaume na wanawake ulipelekea ongezeko la 6 hadi 20% katika mavuno ya shamba¹⁷. Utafiti wa Quas-Experiment (QE)¹⁸ uliofanywa na Ghebru na Holden unaonyesha kuwa upatikanaji wa kalori (lakini sio Uzito wa Mwili -BMI) ulikuwa juu kwa kaya zinazoongozwa na wanawake. Menon, Rodgers, na Nguyen¹⁹ wanaona kuwa haki za matumizi ya ardhi zinazoshikiliwa na wanawake pekee zilitengwa tena kwa matumizi ya kaya kwenye chakula na si pombe na tumbaku. Swaminathan, Lahoti, na Suchitra²⁰ wanaonyesha kuwa kumiliki nyumba au kiwanja cha ardhi ya kilimo huongeza uwezo wa wanawake kusafiri kwenda sokoni, kituo cha afya, na maeneo mengine nje ya jamii. Umbali wa kusafiri kwenda Ofisi za Usimamizi wa Ardhi (LAOs) vimebainishwa kuwa miongoni mwa vikwazo vikubwa katika utoaji wa haki. Umbali, usafiri usio wa uhakika sambamba na mzigo wa kazi za nyumbani hususan, huwapunguzia wanawake uwezekano wa kuzifikia ofisi za LAOs²¹. Kwa hiyo, hitaji la usawa katika upatikanaji wa ardhi kwa wanaume na wanawake linatokana na hitaji la haki na uwezesaji²².

Hadi kufikia 2022, alama ya Tanzania kwenye Chati ya Kimataifa ya Haki za Umiliki Mali (IPRI) ilikuwa 4.58 kati ya 10, wakati Thamani ya Taasisi za Jamii na Jinsia (SIGI) ilikuwa asilimia 43.6 kati ya 100. Hii inaonyesha kuwa nchi haijafikia 50% ya viwango vya kijinsia za

⁹(Moyo, 2017; Urassa, 2022; Genicot & Hernandez-de-Benito, 2022)

¹⁰Menon, Rodgers, na Nguyen (2014)

¹¹ (Meinzen-Dick, Quisumbing, Doss, & Theis, 2017)

¹²Deininger, Goyal na Nagarajan (2013)

¹³Kumar na Quisumbing (2012; 2015)

¹⁴ (Meinzen-Dick, Quisumbing, Doss, & Theis, 2017)

¹⁵ Genicot, G., & Hernandez-de-Benito, M. (2022)

¹⁶(Agarwal, 1994)

¹⁷(tazama pia Rao, 2006) (Issaka, 2023)

¹⁸Ghebru na Holden (2013)

¹⁹Menon, Rodgers, na Nguyen (2014)

²⁰Swaminathan, Lahoti, and Suchitra (2012)

²¹ (Rawal & Agrawal, 2016)

²² (Issaka, 2023)

kimataifa na za nchi. Kwa kuongezea, Chati ya IPRI kinaonyesha kuwa Tanzania inashika nafasi^{ya} 79 kati ya nchi 129. Hiki ni kiashiria kwamba ukosefu wa usawa wa kijinsia bado upo ambapo ukosefu wa usawa unaonekana kwenye Ukatili wa Kijinsia (GBV), kwenye kilimo na umiliki wa nyumba, mazoea ya ukeketaji wa wanawake na ukosefu wa usawa wakati wa kuamua kuingia kwenye ndoa. Hata hivyo, usawa katika upatikanaji wa ardhi vijijini unakuzwa chini ya Sheria ya Ardhi ya Kijiji Na. 5, 1999, ambayo inatamka kwamba kila mwanamke mtu mzima ana haki ya kupata, kumiliki au kutumia ardhi²³. Hatua za pamoja za wanawake na mipango ya uwezesaji zimeibuka kama vichocheo vyenye nguvu ya mabadiliko barani Afrika na ulimwenguni. Mashirika ya Kijamii, harakati za haki za wanawake, na juhudi za Asasi za Kiraia (AZAKI) zimeongeza uelewa, kujenga mitandao na kutetea mageuzi ya sera ili kuendeleza haki za wanawake za ardhi. Kwa kuongezea, utekelezaji wa haki za wanawake ili kuzuia uwezekano wowote wa kuondolewa umiliki pia unafuatwa. Licha ya harakati za kiraia na mageuzi ya kisheria nchini, ukosefu wa usawa wa kijinsia bado unaendelea.

Inapendekezwa katika makala hii kwamba kushughulikia haki za wanawake za ardhi nchini Tanzania kunahitaji mbinu kamili inayohusisha mageuzi ya kisheria pamoja na kampeni za uhamasishaji zilizoanzishwa na sera, kujenga uwezo na ushiriki hai wa Mashirika na Asasi za Kiraia (AZAKI). Kwa kuongezea, kutoa fursa za elimu na mafunzo na kukuza uongozi wa wanawake kwenye utawala wa ardhi ni hatua muhimu katika kufikia usawa wa kijinsia katika masuala ya ardhi nchini Tanzania. Miundombinu iliyopo ambayo inahitaji uwepo wa wanawake katika vyombo mbalimbali vya maamuzi kuanzia ngazi ya kijiji hadi ngazi ya kitaifa hazihakikishi kuwa masuala ya wanawake na makundi mengine maalum yanapewa kipaumbele. Kwa hakika, kunahitaji wa waziwazi wa vyombo vyote vya kufanya maamuzi kujadili kwa kina haki za wanawake na makundi ya watu wachache za ardhi kwa uhalali wa uamuzi wowote unapaswa kuandikwa katika sheria za ardhi za Tanzania. Hivyo, makala hii inatoa uzoefu kutoka nchi zilizoendelea na zinazoendelea kutambua pengo la sera ya haki za ardhi kwa wanawake katika mfumo wa kisheria wa Tanzania. Kupitia kazi za utafiti zilizopita, inafikiwa kwamba nchi zilizo na mapungufu kama hayo ya sera zinaweza kuziba kwa ufanisi kupitia ushiriki wa kujitolea wa serikali na Asasi za Kiraia (AZAKI) na jamii kwa ujumla.

2. Methodolojia

Utafiti huu ni wa kimtandao ambao umepitia mfumo wa sasa wa kisheria nchini Tanzania kuhusu upatikanaji wa ardhi kwa wanawake. Kazi za utafiti kutoka nchini Tanzania na nje ya Tanzania pia zimetumika kuweka msingi wa utafiti juu ya masuala ya kijinsia. Mapitio ya nyaraka, picha za mnato na picha za video yametumika kuelewa haki za wanawake kumiliki mali na mchango wao kwenye maendeleo ya kiuchumi ya Tanzania. Hii ni pamoja na sheria za ndogondogo zinazoongoza umiliki wa mali pamoja na miongozo na kanuni juu ya masuala hayo, tafiti juu ya umiliki wa ardhi kati ya wanawake nchini Tanzania. Nyaraka muhimu zilizopitiwa ni pamoja na Ripoti ya Uhuru wa Kiuchumi ya 2022 na Ripoti ya Haki za Mali; Sera ya Kitaifa ya Ardhi ya 1995, Sheria ya Ardhi ya Kitaifa, Namba 4 na Sheria ya Ardhi ya Kijiji Namba 5 ya 1999; Sheria ya Ardhi ya Kijiji (Kanuni), 2001; Miongozo ya Usimamizi Shirikishi wa Matumizi ya Ardhi ya Vijiji nchini Tanzania (1998), Miongozo ya Kuhukumu Ardhi ya Kijiji, Sheria ya Ununuzi wa Ardhi, 1967, Sheria ya Serikali za Mitaa (Mamlaka ya Mjini), 1982, Kanuni za Ardhi (Masharti ya Haki za Makazi), 2001 na Sheria ya Ndoa. Makala

²³ (Kivaria, 2020)

tofauti ya utafiti juu ya "Haki za Mali za Wanawake nchini Tanzania" na nje ya nchi pia yalitolewa. Nyenzo za ziada za marejeleo zinaweza pia kupatikana katika orodha ya marejeleo.

Jedwali Na. 1 linatoa muhtasari wa mbinu ya utafiti ambapo nyaraka mbalimbali zilipitiwa. Kimsingi, masuala tofauti ya kijinsia hutathminiwa. Masuala ya kijinsia hujumuisha tofauti katika majukumu na fursa zilizojengwa kijamii zinazohusiana na kuwa mwanamume au mwanamke na mwingiliano na uhusiano wa kijamii kati ya wanaume na wanawake. Jukumu la kijinsia huamua kile kinachotarajiwa, kinachoruhusiwa na kuthaminiwa kwa mwanamke au mwanamume katika muktadha husika. Dhana kuu ni kwamba katika ngazi ya juu, Katiba ya nchi lazima itambue usawa wa wanaume na wanawake katika upatikanaji wa ardhi na kwamba haki za wanawake zimewekwa vizuri kama haki za binadamu. Baada ya hapo, kila sheria au sera lazima izingatie sauti ya kisheria iliyowekwa na Katiba. Kwa kila hati, Jedwali Na. 1 linatoa matarajio kuhusu mfumo wa kisheria unaozingatia jinsia kuhusu suala la ardhi. Sheria za ndogondogo na zilizothibitishwa zilitathminiwa kulingana na vigezo vilivyoainishwa katika Jedwali Na. 1 ili kubaini mapungufu au pengo la mfumo wa kisheria.

Mfumo wa Uchambuzi wa 1 Jedwali

Nyaraka za Sera	Suala la Haki za Ardhi za Wanawake						Tabia
	Sheria za Kimila	Haki ya kumiliki ardhi	Kunyang'anywa mali	Urithi	Kufanya maamuzi kwa wanawake	Kuishi pamoja ²⁴	
Sheria Kuu	Inachukulia kuwa isiyo ya ubaguzi	Hushirikisha Ulimwengu	Madai ya Kukuza, ya kutosha na ya haki	Hudai Kutobagua	Tamka kwamba wanawake kuwa sehemu ya chombo chochote cha kufanya maamuzi	Tambua usawa wa haki kati ya wakazi	Inathibitisha haki ya kumtupa mmiliki anayestahili
Sheria za Kimataifa zilizotathminiwa	Tangaza umuhimu wa	Tangaza ufikiaji sawa wa ardhi	Tangaza matumizi ya viwango vya kimataifa	Pangilia fursa sawa	Inahitaji ujumuishaji wa wanawake katika vyombo vya maamuzi	Punguza haki za wenza (wanaoishi pamoja)	Inahitaji utekelezaji wa haki zote
Sera ya Taifa kuhusu ardhi na masuala yanayohusiana nayo	Weka jukumu la kufuatilia sheria za Kimila	Kuweka kipaumbele kwa usawa wa kijinsia ili kupata ardhi	Mbinu za kifaa ili kuhakikisha kuwa ni cha haraka, cha kutosha na cha haki	Hakikisha fursa sawa katika kurithi ardhi	Weka jukumu la kuibua masuala ya kijinsia katika vyombo vya maamuzi	Tenga haki husika kati ya wakazi	Weka haki za mtu binafsi kati ya wahusika kwa tabia yoyote ile
Sheria za Uamuzi wa Ardhi	Kuamua haki za Kimila kulingana na desturi zisizo za kibaguzi	Hukumu haki za umiliki	Suluhisha migogoro wakati wa ununuzi wa lazima	Tatua migogoro wakati wa urithi	Zingatia utungaji na ujumuishaji wa jinsia zote katika kamati za hukumu.	Zingatia haki za wenza (wanaoishi pamoja) wakati wa kuhukumu	Zingatia haki za tabia wakati wa kuhukumu
Sheria za Mahakama	Puuza desturi za kibaguzi	Sheria ya kuwapendelea wamiliki wanaostahili bila kujali jinsia	Suluhisha migogoro ya fidia kwa haki	Suluhisha migogoro ya urithi kwa haki	Kudumisha uhalali wa muundo wa vyombo vya kufanya maamuzi	Suluhisha migogoro ya ukaaji wa pamoja kwa haki	Suluhisha migogoro kwa haki

²⁴ Kifungu cha 159 (1) kinasema kwamba ukaaji wa pamoja unamaanisha ukaliaji wa ardhi inayoshikiliwa kwa haki ya ukaaji au mkataba wa kukodisha kwa hisa mbili au zaidi ambazo hazijagawanywa na inaweza kuwa ukaaji wa pamoja au ukaaji kwa pamoja

Nyaraka za Sera	Suala la Haki za Ardhi za Wanawake						Tabia
	Sheria za Kimila	Haki ya kumiliki ardhi	Kunyang'anywa mali	Urithi	Kufanya maamuzi kwa wanawake	Kuishi pamoja ²⁴	
Sheria za usajili wa ardhi	Kutekeleza matumizi ya desturi zinazokubalika	Gawa ardhi bila ubaguzi	Fidia mmiliki halali kwa haki, haraka na vya-kutosha	Kufuatilia wahusika juu ya utekelezaji wa sheria za mirathi	Fuatilia ushiriki amilifu/hai	Sajili wamiliki wote wanaofaa	Sajili hati halali ipasavyo
Matumizi ya Sheria za kigeni	Haipo	Ruhusu ikiwa kuna mapungufu katika sheria za umiliki wa ardhi	Ruhusu iwapo kuna mapungufu katika sheria za ugawaji ardhi	Ruhusu ikiwa kuna mapungufu katika sheria za urithi wa ardhi	Ruhusu ikiwa kuna mapungufu katika ushiriki wa wanawake katika masuala ya ardhi katika sheria za eneo husika.	Ruhusu ikiwa kuna mapungufu katika sheria za makazi ya pamoja/wenya	Ruhusu iwapo kuna mapungufu katika sheria za ugawaji ardhi

Sera ya kitaifa ya ardhi na sheria ya kimataifa vinatoa mwongozo wa namna ya kushughulikia haki za wanawake katika sheria za kitaifa. Kwa hivyo, wanapaswa kutangaza, kuelezea, kuhakikisha, kuweka kipaumbele, au kupeana jukumu kwa vyombo mbalimbali vya nchi. Chini ya mamlaka haya ya ngazi ya kitaifa, kuna sheria mbalimbali za utekelezaji, ikiwa ni pamoja na zile zinazohusiana moja kwa moja na masuala ya ardhi na kanuni zinazohusiana zinazodai haki za wanawake katika maeneo mengine yanayohusiana na upatikanaji na udhibiti wa ardhi. Katika ngazi ya chini, kuna miongozo na taratibu za utendaji, mara nyingi katika mfumo wa kanuni, ambazo zinahitaji kutekeleza na kufuatilia utekelezaji wa sheria. Uongozi huu unatarajiwa kuzingatiwa katika mfumo wa kisheria na unapokosekana, kuna pengo la sera ambalo linahitaji mwitikio wa sera.

3. Wasiwasi kuhusu Jinsia na Haki za Ardhi

Haki za ardhi ni "fungu" linaloingiliana la haki na sio umiliki kamili na wa kipekee, ikijumuisha pia udhibiti wa rasilimali²⁵. Mchanganyiko wa mjumuiko wa haki hizo inaweza kujumuishwa katika aina tatu: haki ya kutumia, kudhibiti, na kuhamisha mali. Inajumuisha umiliki wa kipekee wa mali, haki ya kusimamia mali, haki ya mapato yanayotokana na mali, haki ya mtaji - mamlaka ya kutenganisha, kutumia au kuharibu mali na haki ya usalama.²⁶ Sehemu hii inatoa uzoefu kutoka Amerika ya Kusini, Afrika, Asia na Ulaya juu ya haki za ardhi kwa wanawake kuarifu/kuelezea vitendo vya sera au majibu yanayohitajika nchini Tanzania. Uchambuzi huu wa muktadha unalenga kuchunguza mambo muhimu yanayoathiri haki za wanawake za ardhi katika nchi tofauti, na hivyo kuangazia athari za changamoto hizi kwa usawa wa kijinsia na maendeleo katika nchi hizo na Tanzania. Haki za wanawake ni suala sio tu kwa nchi zinazoendelea za Afrika bali pia kwa nchi nyingine za kusini mwa dunia. Hata hivyo, tofauti ya kijinsia na mtawanyiko zimekuwepo kwa muda mrefu sana katika jamii nyingi ambapo wanawake wanakabiliwa na ubaguzi katika mifumo rasmi, ya kimila na isiyo rasmi ya haki za mali.

²⁵(FAO, 2002; Meinzen-Dick & Pradhan, 2002)

²⁶(Honore, 1961)

3.1 Uchambuzi wa muktadha wa haki za wanawake za ardhi nje ya Afrika

Katika nchi za Amerika ya Kusini, mwikitio wa serikali kuhusu tofauti za kijinsia katika nchi kama vile Bolivia, Kolombia, Nikaragua, Meksiko na Brazili unajidhihirisha kupitia marekebisho ya kisheria na mipango katika ngazi ya kitaifa katika kushughulikia umiliki wa ardhi na haki za upatikanaji wa ardhi kwa wanawake katika maeneo ya vijijini na ya wazawa²⁷. Nchini Peru, juhudi ya kutaja ardhi ya vijijini mnamo 1996 iliamuru kutaja kwa pamoja kati ya mwanamume na mwanamke ambao wanashiriki maisha yao katika familia ndogo,²⁸ ingawa mpango huo haukushughulikia jamii zote²⁹. Katiba ya Mpito mwaka 2007 ilitoa hakikisho la umiliki wa pamoja wa ardhi kwa mume na mke³⁰.

Ingawa maendeleo yamepatikana katika kutambua haki za wanawake za ardhi katika nchi za Amerika Kusini, mifumo ya kisheria mara nyingi hushindwa kutoa njia za kutosha za ulinzi na utekelezaji. Sheria zinazotoa haki sawa za ardhi mara nyingi hudhoofishwa na kanuni za kijadi zilizojikita sana na kwenye desturi za kibaguzi. Kanuni za kina za mfumo dume zinaathiri jamii za Amerika Kusini ambazo zinaendeleza ubaguzi wa kijinsia. Wanawake wazawa huko Amerika Kusini wanakabiliwa na changamoto kubwa kwa sababu ya hali yao ya kutengwa katika ngazi za kijinsia na kikabila. Mapambano ya haki za ardhi za wazawa yanaingiliana na haki za ardhi za wanawake, kwani wanawake hawa mara nyingi wanakabiliwa na aina mbili za ubaguzi. Kutengwa kwao kutoka katika michakato ya kufanya maamuzi na kutokuwa na fursa za kumiliki rasilimali huendeleza zaidi uduni wao wa kijamii na kiuchumi. Zaidi ya hayo, ukosefu wa utekelezaji mzuri na ufahamu wa sheria zilizopo unazuia zaidi uwezo wa wanawake wa kudai haki zao za ardhi.

Fursa za kumiliki ardhi kwa wanawake nchini Nepal zimekuwa zikiongezeka kwa miaka mingi, na miongoni mwa sababu zilizobainishwa ni utoaji wa msamaha wa kodi wakati wa kusajili ardhi kwa jina la mwanamke³¹. Nepal ina sera wazi juu ya msamaha wa kodi wakati wa usajili wa hati yoyote ambapo umiliki umeanzishwa kwa jina la mwanamke; kuhusu msamaha wa kodi wa asilimia 35 kwa usajili wa ardhi kwa jina la mwanamke mmoja (ambaye mumewe amefariki/mjane); na asilimia 50 kwa hiyo katika Wilaya nyingine zilizo rodheshwa za Milima ya Mbali pamoja na VDC za milima ya mbali za Sankhuwasabha, Dolakha, Dhading, Sindhupalchowk na Gorkha. Msamaha wa kodi wa asilimia 100 hutolewa kwa wafanyakazi wasio na ardhi, walioachiliwa huru (Mukta Kamaiya na Mukta Haliya) ikiwa ardhi inanunuliwa kupitia mkopo wa benki. Hivyo hivyo, asilimia 0.5 tu ya jumla ya kodi itatozwa ikiwa umiliki utahamishwa kwa jina la binti na mjukuu.⁶⁰³² Ikiwa ardhi iliyopo iliyosajiliwa kwa jina la mume au mke itahamishwa kwa jina la wanandoa wote wawili italipiwa NPR 100 pekee (takriban USD 1) ambayo itatozwa kama ada ya usajili³³.

Chini ya katiba ya Nepal, wanawake wanafurahia haki sawa juu ya ardhi kama wanaume na wanapinga aina yoyote ya ubaguzi. Katiba pia inajumuisha haki maalum za ulinzi, uwezeshaji au maendeleo ya wanawake³⁴. Haki ya mwanamke kupata mali ya mababu inashirikiwa tu kati ya mwanamke na mumewe ikiwa mke hajapewa chakula, mavazi, elimu, na matibabu

²⁷ (Bose, et al., 2017)

²⁸ (Wiig 2013)

²⁹ (Meinzen-Dick, Quisumbing, Doss, & Theis, 2017)

³⁰ Ibid.

³¹ (Rawal & Agrawal, 2016)

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

kulingana na hali ya kijamii na kifedha ya familia na kulingana na mahitaji yake. Nchini Nepal, Rawal & Agrawal³⁵, wanapendekeza kwamba changamoto kubwa ya kiutawala kati ya wanawake nchini Nepal ilikuwa gharama kubwa za kiutawala na kisheria na huduma ya usaidizi wa kisheria katika Ofisi za Mapato ya Ardhi (LROs). Idadi ya wasaidizi wa sheria wa kike pia ilikuwa ndogo katika wilaya tatu zilizofanyiwa utafiti. Ingawa nchini humo, umiliki wa ardhi kwa wanawake unaongezeka, ongezeko la juu zaidi ni kutoka kwa mume hadi mke na sio kutoka kwenye soko³⁶.

Hali kama hiyo ya haki za ardhi za wanawake imeonekana katika nchi nyingine za bara la Asia kama vile India na Pakistani, ambapo mienendo migumu ya kijamii, kitamaduni na kisheria imeendelea kwa muda mrefu. Kanuni za mfumodume zilizoenea katika nchi zote mbili, sababu za kihistoria na sheria za kibaguzi zimechangia kutengwa kwa wanawake katika suala la umiliki na upataji wa ardhi. Viwango vya kijadi vinaamuru kwamba wanaume ndio wamiliki wa msingi wa ardhi na ndio watoa maamuzi wakati majukumu ya wanawake mara nyingi yanaishia kwenye nyanja za masuala ya ndani. Matarajio haya ya kijamii, pamoja na dhana potofu na majukumu ya kijinsia huzuia wakala wa wanawake na huzuia uwezo wao wa kudai haki zao za ardhi. Hata hivyo, maboresho nchini India yanaruhusu wanawake kumiliki na kurithi ardhi³⁷, lakini bado, kanuni za kitamaduni na kijamii, tabaka, eneo na mazoea ya kibaguzi mara nyingi hupunguza upataji wa ardhi kwa wanawake.

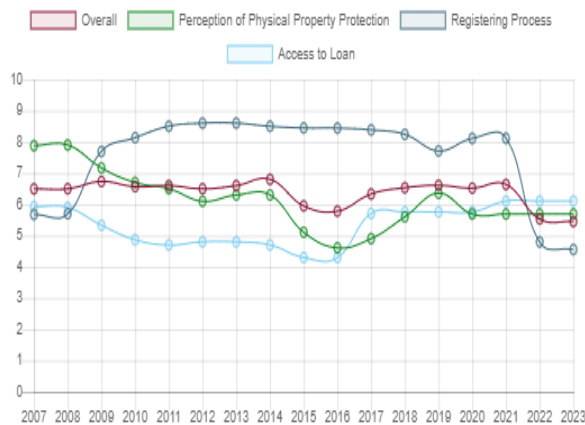
Nchini India na Pakistani, maendeleo katika kutambua haki za wanawake za ardhi kupitia maboresho ya kisheria yamekuwa maarufu. Nchini India, kwa mfano, Mpango wa Taifa wa Nane wa Miaka Mitano (1990–1995) uliagiza ugawaji wa asilimia 40 ya ardhi ya ziada ya juu kwa wanawake pekee (yaani, serikali iligawa tena ardhi kwa majina ya wanawake pekee) na iliyobaki kwa pamoja kwa wenzi wote wawili. Hata hivyo, changamoto zinabaki kwenye utekelezaji wake na utekelezaji wa sheria hizi. Ushahidi unaonyesha kuwa sheria za urithi mara nyingi hupendelea warithi wa kiume, na desturi za kimila inaendelea kubatilisha vifungu vya kisheria, na kusababisha kutengwa kwa wanawake kutoka kwenye umiliki wa ardhi. Mifumo ya urithi wa kiume mara nyingi hutawala, ukiondoa wanawake kurithi au kudai ardhi.

Katika hali nyingine, mifumo ya kisheria iliyoundwa kulinda haki za wanawake za ardhi inaeleweka vibaya au kutotekelezwa vya kutosha, na kuzidisha suala hilo. Hivyo hivyo, desturi za kimila na shinikizo la kijamii mara nyingi huwakatisha tamaa wanawake kudai haki zao, kuendeleza tofauti za kijinsia katika umiliki wa ardhi. Hizi zinaonyeshwa katika Chati ya IPRI kwa nchi zote mbili, kama inavyoonyeshwa kwenye Kielelezo 1. Alama za usajili wa nyumba zinazidi kuzorota baada ya muda katika nchi zote mbili, ingawa ni kali nchini Pakistani.

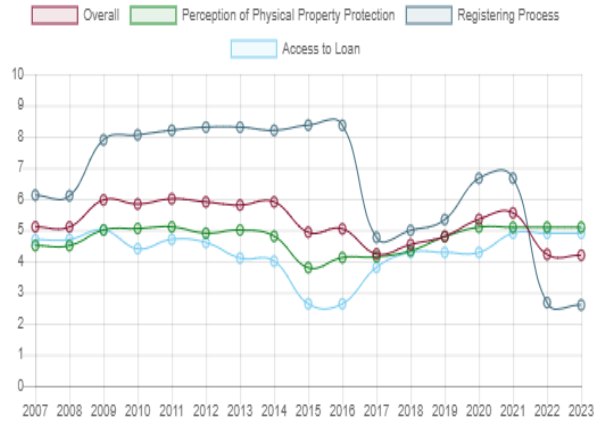
³⁵Ibid.

³⁶Ibid.

³⁷(Agarwal, 2018)

India

Pakistani

Kielelezo 2: Haki za Mali isiyohamishika-

Wanawake nchini India na Pakistani ambao wanadai haki zao za ardhi mara nyingi hukabiliwa na vurugu, unyanyasaji, na unyanyapaa wa kijamii. Wamiliki wa ardhi wa kike na wale wanaojaribu kupinga taratibu za jadi zilizojikita katika mfumodume wako katika hatari ya vitisho kutoka kwa vikundi vyenye ushawishi mkubwa. Ukatili na ubaguzi kama huo huzuia wanawake kushiriki kikamilifu katika masuala yanayohusiana na ardhi na kuzuia maendeleo yao kuelekea kufikia usawa³⁸. Kunyamazisha na kufukuzwa kwa unyanyasaji wa kijinsia kunaweza kuhusishwa na sababu mbalimbali, kuanzia kuingiza ndani na kukubali kanuni za kimfumodume na za kikoloni hadi hofu ya kuwadhalilisha zaidi wanawake na wazawa au wenyeji³⁹. Wakati watu wanapoweka ndani na kupitisha viwango vya kimfumodume na kikoloni, wanawake mara nyingi huchukuliwa kama raia wageni, na mateso yao huchukuliwa kuwa muhimu sana ikilinganishwa na uhusiano wa kifamilia, sifa, na heshima⁴⁰. Suala hili linazidishwa na ukweli kwamba kanuni hizi za kikoloni wakati mwingine huingizwa kama mila za asili na hutumiwa dhidi ya waathirika wa kike wa unyanyasaji kwa kigezo cha utamaduni⁴¹. Hii inajumuisha lawama za waathiriwa, aibu, madai ya uhalisia wa kitamaduni, na hatua za kinidhamu.

Kutofautiana kati ya sheria za kitaifa na za kimila, ufahamu mdogo na ukosefu wa rasilimali bado kunadhoofisha ufanisi wa ulinzi wowote wa kisheria nchini Pakistani. Hivyo hivyo, ukosefu wa ufanisi kwenye vyombo vya utatuzi wa migogoro ya ardhi hutoa kikwazo kingine kwa haki za wanawake za ardhi. Mipango kama vile kuanzishwa kwa mahakama zinazotembea inaweza kupitishwa kwa jitihada za kuboresha na kuharakisha kesi za mahakama, hasa katika maeneo yenye uhaba wa majengo ya mahakama. Hata hivyo, mahakama hii inadaiwa kubatilisha sheria za jumla za mfumo wa kimahakama. Kwa mfano, mahakama zinazotembea nchini Bangladesh zinadaiwa kuwa hazina msingi wa kikatiba wala msingi wa kisheria, na zinakiuka kanuni ya mgawanyo wa madaraka⁴².

Katika ripoti ya Wanawake, Biashara na Sheria ya Benki ya Dunia ya 2023, Hong Kong iliorodhesha nafasi ya juu kati ya nchi 190 kwa msimamo wake wa maendeleo juu ya haki za

38 (Kuokkanen, 2015)

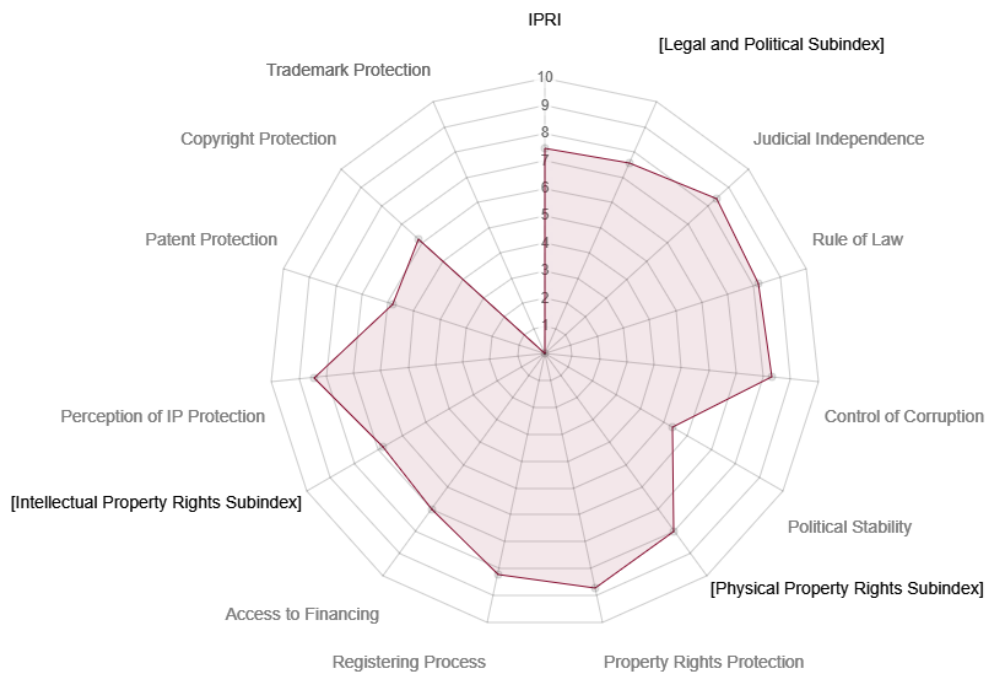
39 *Ibid*

40 *Ibid*

41 *Ibid*

42 (Tamanna, 2023)

kiuchumi na mali za wanawake⁴³. Katika Chati ya IPRI, utendaji wa Hong Kong katika suala la haki za mali (9/10) ni wa juu zaidi kati ya viashiria vyote vilivyojumuishwa, kama inavyoonyeshwa kwenye Kielelezo 1. Utendaji huu mzuri unahusishwa kwa kiasi kikubwa na mfumo thabiti wa kisheria wa Hong Kong, ambapo hakuna vizuizi vya kisheria vya kijinsia juu ya haki za mali kwa wanawake⁴⁴. Mfumo wa kisheria wa Hong Kong, ulioimarishwa na Muswada wa Haki za Hong Kong, unahakikisha haki sawa za mali kwa raia wote, bila kujali jinsia. Sheria mahususi, kama vile Sheria ya Watu Walioolewa (Mali) na Sheria ya Unyanyasaji wa Majumbani, zimewekwa ili kulinda haki za mali za wanawake. Kwa kuongezea, kujitolea kwa Serikali ya Hong Kong kwenye usawa wa kijinsia kunaonekana kupitia taasisi kama vile Tume ya Fursa Sawa na Tume ya Wanawake, ambayo imekuwa na jukumu muhimu katika kuongeza uelewa na kuongeza ufikiaji wa rasilimali kwa wanawake kulinda haki zao za mali⁴⁵.

Kielelezo 3: Hong Kong (Sars of China) alama kwenye hatua mbalimbali za Chati ya IPRI

Mafanikio ya Hong Kong yamejikita katika kukuza mageuzi ya kisheria juu ya upatikanaji sawa wa elimu na fursa za ajira ili kuongeza uhuru wa kifedha kwa wanawake, ujuzi wa kifedha, na ufahamu wa kisheria. Zaidi ya hayo, kuwapa wanawake huduma za kisheria za bei nafuu na za kuaminika ni muhimu ili kulinda haki zao za mali katika hali mbalimbali, ikiwa ni pamoja na talaka au migogoro⁴⁶. Wote hawa huwawezesha kufanya maamuzi sahihi kuhusu fedha zao na ulinzi wa mali⁴⁷. Hivyo hivyo, changamoto za majukumu ya jadi ya kijinsia na dhana potofu zinazoendeleza ukosefu wa usawa ni muhimu kwa kuunda mazingira ya kuunga mkono ambapo wanawake wanaweza kudai haki zao za mali kwa ujasiri⁴⁸.

Tukichukulia nchi za Skandinavia, ikiwa ni pamoja na Denmark, Norway, Sweden, Finland na Iceland kama mfano kwa uchumi ulioendelea wa Ulaya, inajulikana kwamba nchi hizi zimeendelea katika sera za kijamii na usawa wa kijinsia na zimepiga hatua kubwa katika haki

⁴³ (World Bank, 2023)

⁴⁴Ibid.

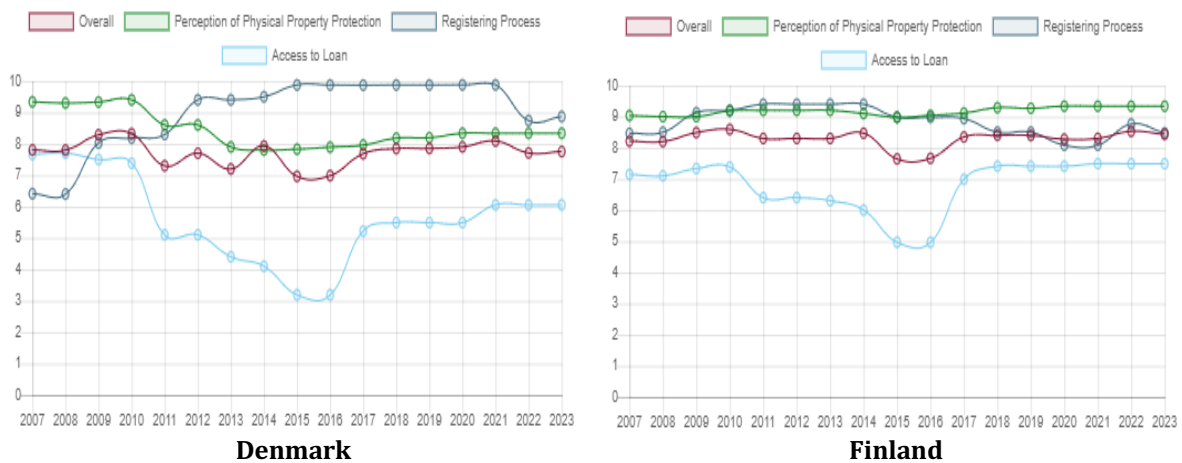
⁴⁵ (Pearson, 1996)

⁴⁶ (Grillo, 1990)

⁴⁷Ibid.

⁴⁸Ibid.

za kumiliki ardhi kwa wanawake. Mifumo yao ya kisheria kwa ujumla inakuza haki za umiliki wa ardhi zisizokuwa na upendeleo wa jinsia, na kuhakikisha upatikanaji sawa wa ardhi kwa wanawake. Sheria za ardhi na kanuni za urithi zimepitia mageuzi makubwa ili kuondoa ubaguzi wa kijinsia, kuhakikisha haki ya wanawake ya kumiliki, kurithi, na kusimamia ardhi sawa na wanaume. Fursa ya upataji wa rasilimali na elimu umekuwa na jukumu muhimu katika haki za ardhi za wanawake, ambapo upataji sawa wa elimu umewawezesha wanawake zaidi kudai haki zao za ardhi kwa ufanisi zaidi⁴⁹. Hili linathibitishwa kwa sababu ya uwakilishi wao thabiti wa kisiasa. Mchakato wa kusajili mali katika nchi za Skandinavia unaonyeshwa katika Kielelezo cha 4, ambapo Denmark imekuwa nchi inayofanya vizuri zaidi, ikizidi 8/10 tangu 2011. Nchini Finland, kusajili nyumba kunashindana na ulinzi wa mali halisi ili kufanya utendaji wa jumla karibu kufanana na nchi nyingine za Skandinavia.

Kielelezo 4: Haki za Mali isiyohamishika nchini Denmark na Finland

Kulingana na Umoja wa Wabunge (IPU), asilimia ya wanawake bungeni katika nchi za Skandinavia ni kama inavyoonyeshwa katika Jedwali la 2. Mifumo yao ya kisheria inakuza umiliki wa ardhi usio wa kijinsia na wamefanyiwa mageuzi ili kuondoa ubaguzi.

Jedwali2: Uwakilishi wa kisiasa wa wanawake katika uchumi ulioendelea

Nchi	Asilimia ya Wanawake Bungeni
Denmark	asilimia 42.1
Norway	asilimia 45.8
Finland	asilimia 44.4
Sweden	asilimia 47.3

Denmark ilikuwa moja ya nchi za kwanza ulimwenguni kuanzisha sheria za umiliki wa ardhi zisizohusisha upendeleo wa kijinsia⁵⁰. Katiba ya Denmark ya mwaka 1849 ilihakikisha haki sawa kwa raia wote, bila kujali jinsia⁵¹. Mnamo 1929, Denmark ilipitisha Sheria ya Urithi, ambayo iliwapa wanawake na wanaume haki sawa za urithi. Finland pia ina historia ndefu ya kukuza usawa wa kijinsia katika umiliki wa ardhi. Katiba ya Finland ya 1919 ilihakikisha haki sawa kwa raia wote, bila kujali jinsia⁵². Mnamo 1930, Finland ilipitisha Sheria ya Ndoa,

49 (Hansen, Osterud, & Grim, 2018)

50 Katiba ya Denmark ya 1849

51 *Ibid.*

52 Katiba ya Kifini ya 1919

ambayo iliwapa wanawake na wanaume haki sawa za mali kwenye ndoa⁵³. Norway ilikuwa nchi ya kwanza ya Skandinavia kupitisha sheria inayozuia ubaguzi wa kijinsia katika umiliki wa ardhi⁵⁴. Sheria ya Usawa wa Jinsia ya Norway ya 1978 inakataza ubaguzi kwa misingi ya jinsia katika maeneo yote ya maisha, ikiwa ni pamoja na umiliki wa ardhi⁵⁵. Sweden pia ina mfumo thabiti wa kisheria unaokuza usawa wa kijinsia katika umiliki wa ardhi. Katiba ya Sweden ya 1974 inahakikisha haki sawa kwa raia wote, bila kujali jinsia⁵⁶. Mwaka 1976, Sweden ilipitisha Sheria ya Usawa wa Kijinsia, ambayo inakataza ubaguzi kwa misingi ya jinsia katika maeneo yote ya maisha, ikiwa ni pamoja na umiliki wa ardhi⁵⁷. Mnamo 1981, Norway ilianzisha Tume ya Marekebisho ya Ardhi ya Norway kuchunguza na kushughulikia ukosefu wa usawa wa kijinsia katika umiliki wa ardhi⁵⁸. Mapendekezo ya tume yalisababisha mageuzi kadhaa, ikiwa ni pamoja na kuanzishwa kwa mfumo wa upendeleo kwa wanawake katika kamati za umiliki wa ardhi⁵⁹.

Wakati jamii za Skandinavia zimepiga hatua kubwa katika kuvunja kanuni za jadi za kijinsia, sababu za kitamaduni zinaathiri haki za wanawake za ardhi⁶⁰. Imani potofu, kama vile dhana ya wanawake kama walezi wa msingi, bado inaweza kusababisha wanawake kuwa na fursa finyu kwenye kumiliki ardhi kuliko wanaume⁶¹. Pengo sugu la ujira wa kijinsia pia linaleta changamoto kwa haki za wanawake za ardhi⁶². Mishahara ya chini na tofauti za kipato zinaweza kuathiri uwezo wa wanawake wa kumudu na kupata ardhi. Athari za kiuchumi za pengo la malipo ya kijinsia zinaweza kupunguza fursa za wanawake za uwekezaji katika ardhi, na kuzuia usalama wao wa muda mrefu wa kifedha na uwezeshaji wa kiuchumi⁶³.

Zaidi ya hayo, matarajio ya jadi ya wanawake kama watunzaji na watunzaji wa nyumba wanaweza kutumia muda wao na rasilimali zao kushiriki katika shughuli zinazohusiana na ardhi. Kusawazisha kazi, majukumu ya familia na usimamizi wa ardhi kunaweza kusababisha changamoto za ziada kwa wanawake, na kuathiri ushiriki wao kikamilifu katika kufanya maamuzi ya ardhi. Ingawa fursa ya kupata elimu imeboresha sana uapataji ardhi kwa wanawake katika nchi za Skandinavia, wanawake kutoka jamii zilizotengwa, pamoja na wahamiaji na watu wa asili, bado wanakabiliwa na vizuizi vya ziada kwa sababu ya lugha, tofauti za kitamaduni, na ufikiaji mdogo wa rasilimali, na hivyo kuzuia uwezo wao wa kutumia haki zao za ardhi.

Nchi za Skandinavia zimepiga hatua kubwa katika uwakilishi na ushiriki wa wanawake kisiasa⁶⁴. Kuwa na idadi kubwa ya wanawake katika nafasi za kufanya maamuzi ya kisiasa kumekuwa na athari nzuri kwa haki za wanawake za ardhi⁶⁵. Uwakilishi wa wanawake katika ngazi mbalimbali za utawala unahakikisha kuwa mitazamo na wasiwasi wa wanawake unashughulikiwa vya kutosha katika sera zinazohusiana na ardhi na michakato ya kufanya maamuzi. Hata hivyo, ushiriki kama huo sio lazima uwe na ufanisi katika kufafanua masuala ya wanawake na jinsia. Mifumo ya uwezeshaji na usaidizi ni muhimu katika kuendeleza haki za wanawake za ardhi. Nchi za Skandinavia zimeanzisha mifumo thabiti ya ustawi wa jamii,

53 Finland. Sheria ya Ndoa. Sheria na Sheria. Finland, 1930.

54 Sheria ya Usawa wa Jinsia ya Norway ya 1978.

55 *ibid*

56 Katiba ya Sweden ya 1974

57 Sheria ya Usawa wa Jinsia ya Sweden ya 1976

58 (Norwegian Land Reform Commission, 1981)

59 *ibid*

60 (Hansen, Osterud, & Grim, 2018)

61 *Ibid*

62 (Christofides, Polycarpou, & Vrachimis, 2013)

63 *Ibid*

64 (Hughes & Paxton, 2018)

65 (Odeny, 2013)

ikitoa msaada wa kifedha, mafunzo, na fursa za mitandao kwa wanawake katika shughuli zinazohusiana na ardhi. Upatikanaji wa mikopo, mipango ya ushauri, na usaidizi wa ujasiriamali unaweza kuchangia kufanikisha umiliki na usimamizi wa ardhi kwa wanawake.

Katika kuhakikisha msaada wa kutosha kwa wanawake, mpango wa Nijo Griha, Nijo Bhumi (NGNB) huko Bengali Magharibi, serikali ilinunua ardhi na kutenga maeneo madogomadogo kwa ajili ya familia za vijijini zisizokuwa na ardhi⁶⁶. Katika mpango huu, wamiliki wa ardhi wanatarajiwa kusajili hati zao (vyeti vya ardhi) kwa jina la mwanamke tu au umiliki wa pamoja⁶⁷. Nchini Sri Lanka, mgao wa mkopo wa nyumba chini ya Mamlaka ya Nyumba kuanzia mwaka 2008 hutolewa kwa upendeleo kwa maombi yaliyotolewa na wajane, kwa pamoja na mume na mke, au na mwanamke ambaye ametalikiwa au ametenganishwa kisheria na mumewe⁶⁸.

3.2 Mukadha wa Kiafrika juu ya haki za ardhi kwa wanawake

Suala la haki za wanawake katika kumiliki ardhi barani Afrika limeendelea kuwa tete kwa sababu ya kanuni za kijamii na kitamaduni zilizokita mizizi, mifumo ya kibaguzi, na mapungufu ya kisheria. Rwanda, Uganda na Kenya zimepiga hatua kubwa katika kuimarisha haki za mali za wanawake kwa kutekeleza mifumo na sera za kisheria ambazo zinahakikisha haki sawa za umiliki wa mali na urithi. Rwanda inajitokeza na mfumo thabiti wa kisheria unaohakikisha haki za mali za wanawake na mipango anuwai inayounga mkono uwezesaji wa wanawake kiuchumi, na kusababisha idadi kubwa ya wanawake wa Rwanda kumiliki ardhi. Uganda na Kenya zina vifungu vikali vya kisheria, na katiba zao zinajumuisha haki yao ya wanawake ya kumiliki ardhi na mali. Uthibitisho wa pamoja wa ardhi kwa wanaume na wanawake unatoa haki za ardhi kwa wanawake⁶⁹.

Sheria nchini Kenya ziko wazi na zinazingatia jinsia, lakini taratibu na desturi za kusajili ardhi kwa pamoja kati ya mwanamume na mwanamke bado hazijawekwa vizuri miongoni mwa jamii. Wanawake kwa kiasi kikubwa wamerudishwa nyuma katika masuala yanayohusiana na haki za nyumba⁷⁰. Nchini Uganda, wanawake walioolewa kisheria wataonekana kama wamiliki wa pamoja na wana haki ya kushauriwa kuhusu uuzaji na usimamizi wa ardhi.⁷¹ Ardhi inayoshikiliwa na serikali iko chini ya taratibu za serikali za upatikanaji na utupaji wa ardhi na serikali ya Kenya⁷² lakini haipatikani kwa kuwa sheria haiwahakikishi wanawake kupata ardhi hiyo⁷³.

Ututuzi wa migogoro kupitia upatanishi nchini Rwanda, hufanywa na mahakama za jadi ziiwazo Abanzi, na pande zisizoridhishwa na upatanishi wa Abanzi nchini Rwanda, zinaweza kukata rufaa kwa mahakama za mwanzo, lakini wachache wanaweza kumudu kupeleka migogoro yao huko⁷⁴. Wanawake, wakiwa wengi chini ya jamii masikini, wanaweza kupendelea matokeo ya upatanishi ambayo wanajua hayatimizi haki yao kamili ya kisheria⁷⁵ Kulingana na uchambuzi wa chunguzi wa kaya nchini Uganda, Deininger na Castagnini⁷⁶

⁶⁶(Santos na wengine 2014)

⁶⁷ (Meinzen-Dick, Quisumbing, Doss, & Theis, 2017)

⁶⁸ (Rawal & Agrawal, 2016)

⁶⁹ (Meinzen-Dick, Quisumbing, Doss, & Theis, 2017).

⁷⁰ (Issaka, 2023)

⁷¹ (Abbott, Mugisha, & Sapsford, 2018).

⁷²(Kameri-Mbote, 2006)

⁷³ (Issaka, 2023)

⁷⁴(Ndangiza, Masengo, Murekatete, & Mbweha, 2013)

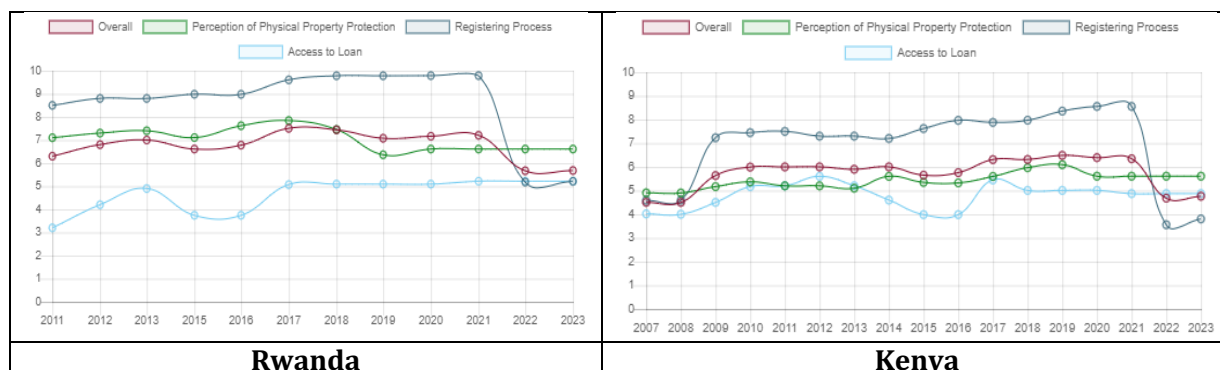
⁷⁵(Abbott & Alinda, 2012; Abbott & Rwica, 2014)

⁷⁶Deininger na Castagnini (2006)

zinaonyesha kuwa kaya zinazoongozwa na wanawake zina uwezekano mkubwa wa kupata migogoro ya ardhi na wanaume wana uwezekano mkubwa wa kushiriki katika kesi ya hivi karibuni kuliko wanawake; asilimia 37 ya migogoro iliyoripotiwa na wanaume ilikuwa katika miaka miwili iliyopita ikilinganishwa na asilimia 26 ya ile iliyoripotiwa na wanawake⁷⁷. Nchini Rwanda, wanawake walikuwa na uwezekano mkubwa kuliko wanaume kuwa wamehusika katika migogoro na familia zao (asilimia 68 ikilinganishwa na asilimia 58) na kuwa wamehusika katika migogoro kuhusu urithi⁷⁸. Karibu 40% ya migogoro iliyoripotiwa na wanawake wanaohusika na urithi ikilinganishwa na 20% iliyoripotiwa na wanaume, wakati wanaume wana uwezekano mkubwa wa kuhusika katika migogoro na majirani kuhusu mipaka (28% ikilinganishwa na 11% ya wanawake).

Kielelezo 5: Alama kwenye Chati ya IPRI kwa Rwanda na Kenya

Kielelezo 6: Mwelekeo kwenye Chati ya IPRI kwa Rwanda na Kenya

Uelewa wa wanawake juu ya haki za ardhi ni mkubwa nchini Rwanda kutokana na mchango wa ‘mikutano ya kuhamasisha’ iliyokuwa ikifanyika wakati wa mpango wa Udhhibiti wa Umiliki wa Ardhi (LTR) na karibu wanawake wote wakijua kuwa walikuwa na haki sawa ya msingi ya kurithi ardhi kama wanaume⁷⁹. Takriban asilimia 93 wana ujuzi wa msingi wa haki za ardhi, yaani, wanawake wanaweza kumiliki, kurithi, kununua na kukodisha ardhi kwa misingi sawa na wanaume. Hakuna tofauti kubwa katika hali ya umaskini wa kaya, elimu, au umiliki wa ardhi⁸⁰. Kuishi Kigali (mji mkuu) kunaongeza kidogo uwezekano wa kuwa na ujuzi kuhusu sheria za ardhi⁸¹. Rwanda ni nchi inayoongoza katika EAC katika suala la uelewa wa wanawake kuhusu haki za ardhi, ambayo pia inaonekana kwenye Chati ya IPRI, kama

⁷⁷ (Abbott, Mugisha, & Sapsford, 2018)

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ (Santos, Fletschner, & Daconto, 2012; Niyonsaba na wengine, 2013)

⁸⁰ (Abbott, Mugisha, & Sapsford, 2018)

⁸¹ Ibid.

ilivyofupishwa katika Kielelezo cha 5 na 6. Kielelezo cha 5 kinapendekeza kwamba Kenya imeshika nafasi nzuri katika kusajili nyumba kulingana na data ya 2022. Hata hivyo, katika kipindi chote cha uwasilishaji katika Kielelezo cha 6, Rwanda imeoneshwa kwenye nafasi nzuri kwenye suala la usajili wa mali, ikipata karibu alama 10/10 kutoka 2017 hadi 2022. Pia inafahamika kwamba Rwanda inakabiliwa na kutokuwa na uhakika zaidi katika alama kwenye Chati ya IPRI, kama inavyopendekezwa na tofauti kubwa katika alama tofauti kwa muda.

Umiliki wa ardhi wa kawaida ni msingi wa umiliki wa ardhi katika maeneo ya vijijini ya nchi zilizo chini ya Jangwa la Sahara na nchi nyingi zinazoendelea. Kulingana na Urassa⁸², Afrika ina takriban hekta bilioni 3 za ardhi, ukiondoa maji. Umiliki wa ardhi ya kawaida huchukua hekta bilioni 2.2, kusaidia maisha ya watu milioni 650 wanaoishi vijijini, ambayo yanatarajiwa kufikia bilioni 1.3 ifikapo mwaka 2050⁸³. Wakati nchi nyingi za Afrika, ikiwa ni pamoja na Tanzania, Uganda, Malawi, Mali, Afrika Kusini, Zambia, Kenya, Rwanda na Msumbiji, zimefanya marekebisha ya sheria za ardhi, kwa mfano, Katiba, sera ya ardhi, au sheria za ardhi ili kushughulikia ukosefu wa usawa wa kijinsia⁸⁴, utekelezaji na utekelezaji bado ni changamoto. Wanaume wanabaki kuwa warithi wakuu na wamiliki wa haki za mali katika jamii za wazalendo chini ya mifumo ya kimila ya umiliki wa ardhi na katika uhusiano rasmi wa mali (mfumo wa kisheria wa ardhi).

Nchini Malawi, kuna ushahidi kwamba katika maeneo mengi ya ndoa za kimwili (ambapo wanawake wanahamia eneo la mume), ni wanawake ambao wako katika hatari ya kupoteza ardhi wakati wa kuvunjika kwa ndoa, katika maeneo yenye ndoa za kimwili (ambapo wanaume wanahamia kwenye jamii ya mke) wanaume wanaweza kuwa na hali ya kutokuwa na uhakika zaidi⁸⁵. Katika visa vingine, kuna mabadiliko katika mtazamo kati ya wanaume kuhusu ufikiaji wa ardhi kwa wanawake. Huko Chamuka, Zambia, kati ya watu 3,584 ambao umiliki wao wa ardhi ulilindwa katika vijiji 11 vilivyochunguzwa na Katungula na wengine, 57% walikuwa wanawake. Kiongozi wa eneo hilo, akiwa Mwanaume, alitoa hakikisho kwamba katika ardhi yote iliyosajiliwa, asilimia hamsini (50%) ya ardhi itakayotengwa wakati wowote iwekwe kwa ajili ya wanawake katika vijiji vyote 207⁸⁶.

Vilevile, mifumo dhaifu ya kisheria mara nyingi hushindwa kushughulikia mazoea ya kibaguzi na kutoa suluhisho za kutosha kwa wanawake ambao haki zao za ardhi zinakiukwa. Nchini Senegal, kwa mfano, kiwango cha angalau 10% hakitengewi rasmi, yaani, nje ya sheria yoyote, kwa vikundi vya wanawake katika Bonde la Mto Senegal⁸⁷. Kanuni ni kwamba wanawake lazima wawe katika vikundi ili kunufaika. Ikumbukwe kwamba kutekeleza upendeleo kwa wanawake ni ombi kutoka kwa Umoja wa Afrika ambalo linatetea kiwango cha angalau 30% lakini linaacha kila nchi huru kuubadilisha kama inavyofaa⁸⁸. Mali, kwa mfano, imepitisha sheria inayoweza upendeleo wa 15% kwa wanawake, wakati nchini Senegal, matengenezo ya ardhi yamekaa kimya kuhusu suala hilo⁸⁹.

⁸²(Urassa, 2022)

⁸³ (Wily, 2017)

⁸⁴(Moyo, 2017)

⁸⁵ (Meinzen-Dick, Quisumbing, Doss, & Theis, 2017)

⁸⁶ (Katungula, Antonio, Ndungu, & Chilanga, 2020)

⁸⁷ (IPAR, 2020)

⁸⁸ *Ibid*

⁸⁹ *Ibid*

Upatikanaji mdogo wa ardhi kwa wanawake una athari kubwa za kiuchumi kwa ustawi wao na uwezeshaji⁹⁰. Umiliki wa ardhi unahusiana kwa karibu na uzalishaji wa mapato, usalama wa chakula, na upatikanaji wa mikopo na rasilimali za kifedha. Kutengwa kwa wanawake kutoka kwa umiliki wa ardhi huzuia fursa zao za kiuchumi, huendeleza mizunguko ya umaskini, na huzuia uwezo wao wa kuwekeza katika kilimo endelevu na biashara. Katika kukabiliana na mabadiliko ya hali ya hewa na kuongezeka kwa ushindani wa ardhi, wanawake wako katika hatari kubwa ya kumilikiwa kwa ardhi. Unyakuzi wa ardhi, uwekezaji mkubwa, na miradi ya uchimbaji wa rasilimali mara nyingi huondoa jamii, na kuathiri kwa kiasi kikubwa wanawake ambao hutegemea ardhi kwa ajili ya maisha yao. Utambuzi mdogo wa haki za ardhi za wanawake unazidisha udhaifu wao na kutengwa katika mazingira haya.

4. Upataji ardhi na uwezeshaji kwa wanawake

Zaidi ya kuwa miongoni mwa haki za binadamu⁹¹, usawa wa kijinsia unawawezesha wanawake kama kipengele cha ‘maendeleo mahiri’⁹². Kuna faida kwa usawa wa kijinsia, haswa kuhusiana na mchango wao katika ukuaji wa Pato la Taifa na ustawi wa watoto na wanaume⁹³. Uwezeshaji unaokuja kupitia utoaji wa haki za ardhi kwa wanawake huongeza nguvu na ujasiri wa kupinga vipengele vingine vya ukosefu wa usawa katika jamii, kama vile ukosefu wa usawa wa kijamii na kisiasa. Haki za wanawake za ardhi ni muhimu kwa sababu zitawawezesha wanawake kwa kuongeza uwezo wao wa kufanya maamuzi kuhusu maisha yao na mazingira yao⁹⁴. Kulinda haki za ardhi za wanawake kutakuza ustawi na ustawi wa wanawake na familia zao, pamoja na jamii pana, kwa kuwa rasilimali zilizowekwa mikononi mwa wanawake, badala ya wanaume, zina uwezekano mkubwa wa kutumiwa kwa manufaa ya watoto na wengine⁹⁵ wakidhani ustawi unapimwa kulingana na maisha ya watoto, kiwango cha kalori za nyumbani, matumizi ya chakula, na hali ya lishe ya watoto.⁹⁶

Athari ya uwezeshaji wa umiliki wa ardhi imeonyeshwa vizuri katika harakati ya Bodhgaya ’ katika sehemu ya mashariki ya India katika miaka ya 1970, ambapo ukosefu wa usawa katika umiliki wa ardhi ulikuwa muhimu katika kuwabagua wanawake, na kusababisha kuongezeka kwa hatari ya umaskini na unyanyasaji wa nyumbani⁹⁷. Brule⁹⁸ aligundua kuwa Marekebicho ya Sheria ya Urithi ya Kihindu (HSAA), ambayo huwapa wana binti haki sawa za kurithi, yameongeza nguvu ya kujadiliana ya wanawake katika kaya. Wanawake ambao walimiliki ardhi nchini India na Thailand walikuwa na nguvu kubwa ya kiuchumi ya ndani⁹⁹. Agarwal¹⁰⁰ aligundua kuwa wajane ambao wanamiliki ardhi walipewa heshima na uzingatiaji mkubwa kuliko wajane ambao hawakuwa nao. Mmoja ¹⁰¹wa wanawake kutoka harakati ya ardhi ya Bodhgaya nchini India aliiweka kwa ufasaha;

90 (Odeny, 2013)

⁹¹(Umoja wa Mataifa, 1979)

⁹²(Benki ya Dunia, 2012)

⁹³(Burgess, 2007)

⁹⁴(Malhotra & Schuler, 2005)

⁹⁵ (Allendorf, 2007)

⁹⁶(Quisumbing, Brown, Feldstein, iHaddad, & Pena, 1995; Thomas, 1990)

⁹⁷ (Issaka, 2023)

⁹⁸Brule (2010)

⁹⁹(Mason, 1998)

¹⁰⁰Rajasthan, Agarwal (1994)

¹⁰¹ (Alaka na Chetna, 1987)

“Hapo awali, tulikuwa na ndimi lakini hatukuweza kusema. Tulikuwa na miguu lakini hatukuweza kutembea. Sasa kwa kuwa tuna ardhi, tuna nguvu ya kuzungumza na kutembea!”

Sera za uwezeshaji zilikuwa sehemu ya Mpango wa Tisa wa Miaka Mitano (1997–2000), ambapo sera za kukuza haki za kikundi, usimamizi wa shamba la pamoja na msaada wa miundombinu kwa wanawake ziliwekwa¹⁰². Uwezeshaji wa wanawake chini ya Mpango wa Tisa wa Miaka Mitano (1997–2000) nchini India pia ulihusisha hitaji la kukusanya taarifa zilizogawanywa kijinsia kuhusu umiliki na matumizi ya ardhi¹⁰³. Ingawa kuna mwenendo unaoongezeka wa umiliki wa wanawake, wanawake sio lazima wawe na udhibiti wa mali wanayomiliki, na wanaume wa familia hufanya maamuzi yanayohusiana na aina yoyote ya shughuli ya mali hiyo, iwe ni baba, mume au mwana¹⁰⁴. Katika Rawal & Agrawal¹⁰⁵, umiliki wa ardhi kwa wanawake uliunganishwa na uwezeshaji kwani uliwapa hali ya kujiamini na heshima. Wanawake wanaweza kutafuta nafasi za uongozi kijijini na kuzungumza katika mikutano ya hadhara, fomu na mitandao¹⁰⁶. Wanawake ambao walipata ardhi kutoka kwa wazazi wao wanaonekana kuwa wamewezeshwa kwani waliweza kupata mapato yatokanayo na ardhi¹⁰⁷.

Kwa upande wa tabaka na kabila, Allendorf¹⁰⁸ alibaini huko Nepal kwamba wanawake wa Tibet-Burma wana uwezekano mkubwa wa kuwezeshwa zaidi ikilinganishwa na wanawake wa tabaka, ikizingatiwa kanuni zao za kijinsia za usawa ambapo ndoa ya upendo na uhuru mkubwa wa kutembea ni kawaida zaidi. Kinyume chake, wanawake wanaotengwa kitabaka hawana chaguo zaidi kuliko wenzi wa ndoa, wanaoa wakiwa na umri mdogo, na wana desturi kali zaidi kuhusu usafi wa kimila na ujinsia¹⁰⁹. Kushiriki katika vikundi vya watumiaji kama vile vikundi vya akiba na mikopo kuliongeza ufikiaji wa habari kati ya wanawake¹¹⁰. Haki za ardhi kwa wanawake basi hutoa usalama mbele ya waume zao kufa au kuwaacha na katika kesi za unyanyasaji wa kinyumba¹¹¹. Allendorf¹¹² alitumia mzunguko mmoja wa Utafiti wa Idadi ya Watu na Afya wa Nepal na aligundua kuwa wanawake ambao wanamiliki ardhi wana uwezekano mkubwa wa kuwa na uamuzi wa mwisho katika maamuzi ya kaya¹¹³.

Katika baadhi ya vipengele vya uwezeshaji, umiliki wa ardhi hauwezi kuwa na uhusiano mzuri na ushiriki wa wanawake katika kufanya maamuzi ya kaya, ambapo inaonekana kuwa ardhi inaweza kuwa chanzo cha uwezeshaji¹¹⁴. Ikilinganishwa na mipangilio mingine ya uwezeshaji, makadirio ya uwezekano wa uwiano wa umiliki wa ardhi ni makubwa kuliko yale ya elimu ya msingi na kulipwa kwa njia mbadala ya fedha taslimu, ikionyesha kuwa umiliki wa ardhi unaweza kuwa chanzo chenye nguvu zaidi cha uwezeshaji kuliko kiwango kidogo cha elimu na kufanya kazi bila malipo ya pesa taslimu¹¹⁵. Umiliki wa ardhi kwa wanawake una athari

¹⁰² (Rawal & Agrawal, 2016)

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ (Rawal & Agrawal, 2016)

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Allendorf, (2007)

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ (Rawal & Agrawal, 2016)

¹¹¹ (Agarwal, 1994) na (Allendorf, 2007).

¹¹² Allendorf, (2007)

¹¹³ (Meinzen-Dick, Quisumbing, Doss, & Theis, 2017)

¹¹⁴ (Allendorf, 2007)

¹¹⁵ Ibid.

ndogo ya uwezeshaji ikilinganishwa na kuwa na elimu ya sekondari, ikionyesha kuwa umiliki wa ardhi hauwezi kuwa chanzo bora cha uwezeshaji kama kiwango kikubwa cha elimu.

Kwa upande wa umiliki wa ardhi na ajira ya pesa taslimu, umiliki wa ardhi wa wanawake una athari ndogo kwa uwezeshaji Katika njia zote za malipo ya pesa taslimu lakini una nguvu ya mwisho katika kaya¹¹⁶. Kuwa mke wa mkuu wa kaya kulihusishwa na uwezeshaji zaidi kuliko kuwa mkwe au shemeji. Athari ya kuwa mke juu ya uwezeshaji sio kubwa tu kuliko wengine wote lakini pia mara nyingi ukubwa wa wengine¹¹⁷. Katika muundo wa kiwango cha uwezeshaji, uwiano wa uwezekano wa kuwa mke wa mkuu wa kaya ni mara mbili na nusu ya ukubwa wa uwiano wa uwezekano wa elimu ya sekondari, mara tatu zaidi ya umiliki wa ardhi na ajira ya pesa taslimu, na karibu mara nne zaidi ya ukubwa wa elimu ya msingi¹¹⁸.

Selhausen¹¹⁹ anabainisha kuwa umiliki wa ardhi kwa wanawake huongeza uwezekano wao wa kujiunga na ushirika wa chama cha kahawa ya wanawake magharibi mwa Uganda lakini haiathiri kwa kiasi kikubwa kiwango cha ushiriki wa mwanamke. Pia alibainisha kuwa nchini Uganda, ukubwa wa ardhi inayomilikiwa na wanawake unaleta faida na ni muhimu kwa uwezekano wa wanawake kuwa wanachama, ikionyesha faida zinazoonekana kutokana na uanachama katika ushirika au kuongezeka kwa nguvu ya kujadiliana, kushiriki katika ushirika au zote mbili. Alipendekeza kwamba nchini Uganda, wanawake wanaweza kukabiliwa na motisha ya kuuza kwa mnunuzi binafsi ikiwa wanatishiwa na ushindani wa wanandoa juu ya uuzaji wa kahawa na kwamba umiliki wa ardhi kwa wanawake hauhakikishi udhibiti wa kuuza kahawa inayozalishwa. Kwa ujumla, udhibiti wa ndugu zao wanaume juu ya rasilimali zinazozalisha kuna uwezekano wa kupunguza matarajio ya uuzaji wa pamoja wa wanawake.

Kulingana na njia ya Quas Experiment (QE) na takwimu kutoka kaya 400 huko Tigray, Ethiopia, kabla na baada ya mchakato wa usajili wa ardhi, Holden, Deininger, na Ghebru¹²⁰ waliona kuwa wamiliki wa ardhi wanawake wana uwezekano mkubwa wa kukodisha ardhi yao ikiwa wana hati kwani inapunguza hofu ya kuipoteza kabisa. Akpalu na Bezabih¹²¹ walitumia takwimu za uchunguzi kwenye kaya 700 zinazoongozwa na wanawake. Wakuu wa kaya wa kike wana uwezekano mkubwa wa kukodisha ardhi wakati hatari yao ya kupoteza kiwanja ni ndogo, umiliki wa mifugo ni mdogo, gharama ya madai ni ndogo, na kutofautiana kwa hali ya hewa ni kubwa. Deininger na wengine¹²² waliona kwamba hati za ardhi na usajili vimeimarisha uwezeshaji wa wanawake. Meinzen-Dick na Zwarteveen¹²³ walibainisha kuwa kudumisha uanachama katika vyama vya watumiaji wa maji kwa wamiliki, mara nyingi wanaume huwazuia wanawake kushiriki katika kufanya maamuzi.

5. Mfumo wa Kisheria wa Tanzania na Mapungufu ya Sera

Masuala ya jinsia na haki za ardhi nchini Tanzania yameainishwa vizuri katika Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 1977 kama ilivyorekebishwa mara kwa mara, Sera ya Taifa ya Ardhi ya mwaka 1995, Sheria ya Ardhi Na. 4 na 5 ya mwaka 1999

¹¹⁶Ibid.

¹¹⁷Ibid.

¹¹⁸Ibid.

¹¹⁹Selhausen (2015)

¹²⁰Holden, Deininger, na Ghebru (2011)

¹²¹Akpalu na Bezabih (2015)

¹²²Deininger et al, (2005)

¹²³Meinzen-Dick na Zwarteveen (1998)

(iliyofanyiwa marekebisha mwaka 2019), Sheria ya Ndoa 1971 (Sura ya 29), Sheria za Kimila, Sheria ya Mahakama za Hakimu ya mwaka 1984, Sheria ya Marejesho ya Sheria ya Kiislamu ya mwaka 1964, Kanuni ya Ardhi ya Kijiji ya mwaka 2001 [GN 86] pamoja na kanuni na miongozo tofauti inayosimamia haki za ardhi za wanawake wa vijijini. Sheria ya Kimila ya eneo husika ni mfumo wa sheria unaokosolewa zaidi kuhusu masuala ya urithi. Sheria nyingi za kimila hazijaandikwa, na uwepo wake unapaswa kuthibitishwa. Sheria za Kimila kuhusu ardhi na urithi nchini Tanzania zinasimamiwa na sheria mbalimbali, ikiwa ni pamoja na maazimio kama vile Sheria ya Mahakama na Matumizi ya Sheria RE ya 2002 (Jala), Sheria ya Usimamizi wa Jaribio RE 2002, Qur'an Tukufu, na Amri ya Azimio la Sheria ya Kimila Na. 4 GN 436 ya 1963 RE 2002 (LCLD Order). Sheria za urithi wa kawaida ni muhimu kwa wazawa wa jamii za wazalendo, ambazo ni asilimia 80 ya jamii za Tanzania (Moyo, 2017). Tanzania pia imeidhinisha vyombo kadhaa vya kimataifa kuhusu jinsia. Hata hivyo, licha ya kuridhiwa na UDHR nchini Tanzania, kuna vifungu katika Sheria za Kimila na Kiislamu, kama vile LCLD, ambavyo vinapingana na Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 1977 kama ilivyorekebisha mara kwa mara.

5.1 Sheria husika za kimataifa

Mfumo wa kisheria unaoongoza masuala ya ardhi nchini Tanzania pia ni sheria ya kimataifa. Tanzania iliridhia Azimio la Haki za Binadamu la Ulimwengu (UDHR) la 1948, ambalo katika Kifungu cha 1 kinabainisha kwamba wanadamu wote wamezaliwa huru na sawa katika utu na haki. Kifungu cha 2 kinasema kwamba kila mtu ana haki na uhuru wote ulioainishwa katika Azimio hili, bila ubaguzi wa aina yoyote, kama vile mwelekeo wa kijinsia. Uidhinishaji ulisababisha kuingizwa kwa vipengele vya haki za binadamu katika Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya 1977, kama ilivyorekebisha mara kwa mara. Haki za binadamu ni haki za Kikatiba nchini Tanzania, ikiwa ni pamoja na haki za kazi, elimu, usawa mbele ya sheria, maisha, uhuru wa kibinafsi, usalama wa kibinafsi, uhuru wa kujieleza, uhuru wa dini, uhuru wa kujumuika na kushiriki katika mambo ya umma.

Hivyo hivyo, mkutano wa nne wa Umoja wa Mataifa juu ya Wanawake huko Beijing, 4-15 Septemba 1995, unasema kwamba haki za binadamu ni haki za wanawake na binadamu. Vinginevyo, Ibara ya 12 ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya 1977 inasema kwamba binadamu wote wamezaliwa huru na sawa. Zaidi ya hayo, Kifungu cha 13(1) kinasema kwamba watu wote ni sawa mbele ya sheria na wana haki, bila ubaguzi, ya ulinzi na usawa mbele ya sheria. Hata hivyo, kuna sheria za kimila zinazotumika ambazo zinapingana na UDHR na Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 1977.

Mikataba ya kimataifa kuhusu jinsia ambayo inatumika nchini Tanzania ni Mkataba wa Kimataifa wa Haki za Kiraia na Kisiasa (ICCPR), Mkataba wa Kimataifa wa Haki za Kiuchumi, Kijamii na Kitamaduni (ICESCR) na Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu na Watu (1981). Vilevile, Tanzania iliridhia Mkataba wa Kuondoa Aina Zote za Ubaguzi Dhidi ya Wanawake (CEDAW) (1979) mnamo 1985; Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu na Watu juu ya Haki za Wanawake barani Afrika (Mkataba wa Maputo), 2003; na Mkataba wa

SADC ya Usawa wa Jinsia, 2008¹²⁴. Pia imeidhinisha Mkataba wa Afrika ya Haki za Wanawake, ambayo ilianza kutumika rasmi mwaka 2005, Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu na Watu¹²⁵.

Kifungu cha 1 UDHR kinasisitiza haki za watu wote kwani wamezaliwa kwa uhuru na wako sawa katika utu na mapendeleo. Kanuni ya kuondoa upendeleo, iliyojikita katika CEDAW na Mkataba ya Afrika ya Haki za Wanawake, inafanya kazi katika nyanja zote za umma na za kibinafsi, ikizipitia kada za masoko, biashara ya ardhi ya kitaifa na kaya. Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu na Watu unatangaza katika utangulizi wake kwamba "*Uhuru, Usawa, Haki na Heshima ni malengo muhimu kwa ajili ya kufikia matarajio ya kisheria ya watu wa Afrika.*" Mkataba pia unalinda haki za wanawake dhidi ya vitendo vya kibaguzi vya Kifungu cha 18(3).

Mkataba wa Haki za Wanawake ni hatua muhimu katika kupata na kuinua haki za wanawake barani Afrika. Ni chombo cha kwanza cha sheria ya kimataifa kulaani unyanyasaji dhidi ya wanawake, iwe binafsi au umma¹²⁶. Wanawake wana fursa ya kuwa warithi na kumiliki mali kama ilivyoelezwa katika Kifungu cha 2 (kuondoa ubaguzi), Kifungu cha 6 (kuhusu ndoa), Kifungu cha 7 (kutengana, talaka na kubatilisha ndoa), na Kifungu cha 21 (haki ya kurithi). Makataba wa Afrika ya Haki za Wanawake inathibitisha zaidi uongozi bila ya upendeleo kuhusu usalama wa ardhi na chakula chini ya Kifungu cha 19(c).

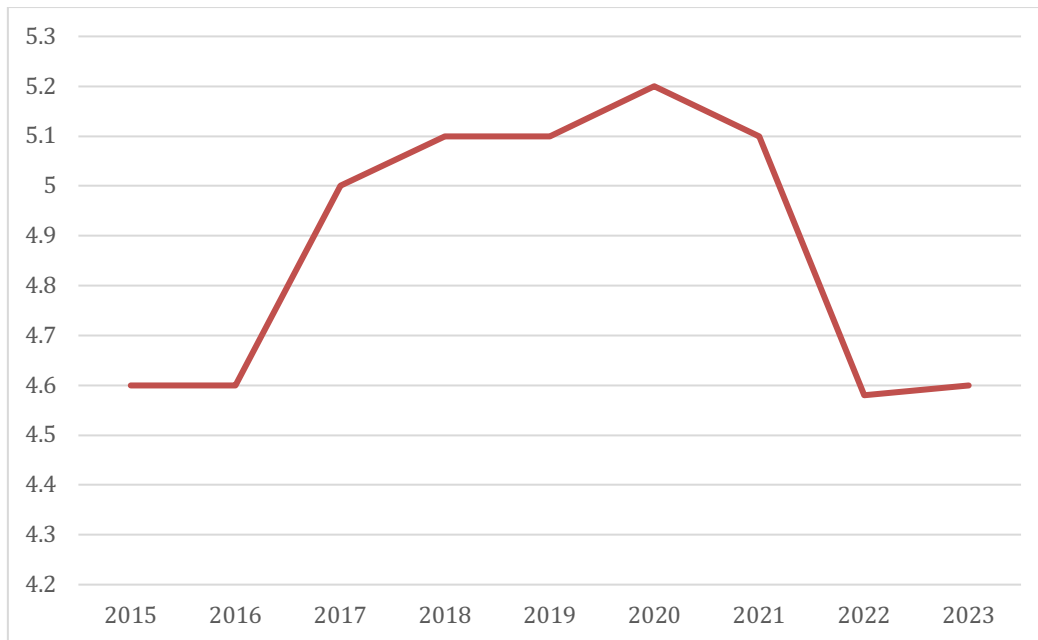
Aidha, Kifungu cha 14 CEDAW kinalingana na Kifungu cha 19(c) cha Mkataba wa Afrika ya Haki za Wanawake, kinachohitaji Nchi Wanachama kushughulikia viziwi fulani vilivyotambuliwa na wanawake wa vijijini. Kifungu cha 16 CEDAW kinawalazimisha wahusika kuanzisha haki sawa za mali kwa wanawake kuhusu ndoa, kutengana na talaka. Hatua za uthibitisho zilichukuliwa ili kukuza uwakilishi wa wanawake katika nafasi za kufanya maamuzi katika sekta ya umma na Bunge katika ngazi za kitaifa na za mitaa, na Mkakati wa Kitaifa wa Maendeleo ya Jinsia ulianzishwa mnamo 2005 (MCDGC)¹²⁷. Licha ya kuridhia mikataba ya kimataifa kama vile UDHR, CEDAW, ICESCR na ICCPR, kuna vifungu vinavyopingana katika LCLD na sheria za Kiislamu.

124 (Chan, Kamugisha, Kesi, & Mavenjina, 2016, uk. 13).

125 (Moyo, 2017, uk. 67)

126 (Usawa sasa 2011; Njoroge 2005)

127 (Chan, Kamugisha, Kesi, & Mavenjina, 2016, uk. 13).

Kielelezo 7: Mwelekeo kwenye Chati ya IPRI kwa Tanzania kutoka 2015 – 2023

Licha ya kupitishwa kwa mikataba ya kimataifa, Tanzania bado inaorodheshwa kwenye nafasi mbaya linapokuja suala la haki za mali. Kielelezo cha 1 kinaonyesha mwenendo wa Tanzania kwenye Chati ya IPRI tangu 2015. Kama ilivyopendekezwa, kiwango kilikuwa kinaongezeka hadi 2020 na kilianza kupungua baada ya hapo. Alama ya Tanzania ya Kimataifa kwenye Chati ya Kimataifa ya Haki za Umiliki Mali (IPRI) ilikuwa 4.58 kati ya 10, ambayo inaonyesha kuwa nchi haitakuwa imefikia 50% ya faharasa za kijinsia za kimataifa na za nchi kufikia mwaka 2022. Aidha, kiwango cha alama kwenye Chati ya IPRI kinaonyesha kuwa Tanzania iko katika nafasi^{ya} 79 kati ya nchi 129. Alama kwenye Chati ya IPRI ya juu zaidi barani Afrika inafikiwa na nchi ya Mauritius kwa 5.8, Afrika Kusini kwa 5.53, Rwanda kwa 5.41, Morocco kwa 5.34 na Botswana kwa 5.29 (Levy-Carciente, 2022). Inawezekana, juhudi ambazo Tanzania imefanya hadi sasa ni ndogo ikilinganishwa na watengeneza amani wengine kama vile Mauritius, nafasi ya 41/129, Afrika Kusini 48/129, Rwanda 54/129, Morocco 55/129 na Botswana 56/129 katika ngazi ya kimataifa. Faharasa ya chini kabisa kwenye Chati ya IPRI barani Afrika inajumuisha Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo (2.89), Chad (3.07), Zimbabwe (3.11), Angola (3.14), Mauritania (3.22), Nigeria (3.31), Ethiopia (3.47), Cameroon (3.52), na Madagaska (3.60). Alama kwenye Chati ya IPRI kwa nchi hizi zinaanzia 3.6 hadi 1.77. Ulimwenguni kote, faharasa kwenye Chati ya IPRI 2022 inaonyesha kwamba Finland inaongoza kipengele kwenye Chati ya IPRI (8.17) pamoja na kipengele chake cha (Haki za Mali Halisi) cha PPR (8.53), wakati New Zealand inaongoza kipengele cha (Mazingira ya Kisheria na Kisiasa) cha LP (8.76) na Marekani (Haki Miliki) kipengele cha IPR (8.73). Singapore inashika nafasi ya pili katika alama yake kwenye Chati ya IPRI (7.97), ikifuatiwa na Uswisi (7.94) na New Zealand (7.93). Alama kwenye Chati ya IPRI za nchi 15 bora zinaanzia 8.17 hadi 7.47. Kinyume chake, nchi 15 za chini za toleo hili la 2022 la IPRI ni: Jamhuri ya Bolivari ya Venezuela (1.77), Jamhuri ya Yemen (2.25), Haiti (2.83), Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo (2.89), Chad (3.07), Zimbabwe (3.11), Angola (3.14), Mauritania (3.22), Bolivia (3.29), Nigeria (3.31), Nicaragua (3.46), Ethiopia (3.47), Cameroon (3.52), Bangladesh (3.58), na Madagascar (3.60). Alama kwenye Chati ya IPRI kwa nchi hizi zinaanzia 3.6 hadi 1.77.

5.2 Kifungu cha sheria kinachohusu haki za ardhi kwa wanawake

Tanzania imepiga hatua kubwa katika kuthibitisha msimamo wake kuhusu kanuni za utawala bora katika sekta ya ardhi. Kutungwa kwa kanuni na sheria mbalimbali, kama vile Sheria Mbili za Ardhi ya mwaka 1999¹²⁸, Sheria ya Serikali za Mitaa (Mamlaka za Wilaya)¹²⁹, Sheria za Mahakama¹³⁰ na sheria nyingine zinazohusiana, kunadhihirisha ukweli huu. Sheria na kanuni hizi zinaeleza wazi malengo na mamlaka ya usimamizi wa ardhi. Sheria ya Ardhi, Na. 4 1999 na Sheria ya Ardhi ya Kijiji, Na. 5 1999, zinafafanua aina tatu za ardhi: ardhi ya jumla, ardhi iliyohifadhiwa, na ardhi ya kijiji¹³¹. Haki za umiliki zinaweza kutolewa kwenye ardhi ya umma na ya kijiji kwa mujibu wa Cheti cha Haki za Umiliki (CRO) na Cheti cha Haki za Kimila za Umiliki (CCRO), mtawaliwa¹³². Maeneo yote ya mijini huanguka chini ya ardhi ya jumla isipokuwa yale yaliyowekwa na sheria kama ardhi iliyohifadhiwa au inayochukuliwa kuwa hatari. Vile vile, vinasimamiwa na Sheria ya Ardhi Na. 4 ya 1999 na kuwekwa chini ya udhibiti na mamlaka ya kamishna wa ardhi¹³³. Masharti kadhaa ya kisheria yanahusu masuala ya kijinsia katika sheria mbalimbali nchini Tanzania, kama ilivyofupishwa katika Jedwali la 2.

Sheria ya Ununuzi wa Ardhi kwa lazima (CAL) ya 1967, kwa mfano, inatoa mfumo wa kisheria wa ununuzi wa ardhi kwa lazima kwa madhumuni mbalimbali, ikiwa ni pamoja na maendeleo ya miundombinu ya umma. Inaelezea taratibu za kuamua fidia, ambayo kwa kawaida inahusisha serikali au mamlaka inayopata inayotoa ofa kwa mmiliki wa ardhi kulingana na vigezo vilivyowekwa mapema, pamoja na thamani ya soko la ardhi, maboresho yoyote kwenye ardhi, na hasara yoyote ya kiuchumi iliyopatikana na mmiliki wa ardhi kwa sababu ya ununuzi. Sheria ya CAL haiwezi kuhitaji mazungumzo kati ya mmiliki wa ardhi na serikali kwa sababu inaanzisha mchakato ulioandaliwa kwa uamuzi wa fidia. Badala ya mazungumzo ya moja kwa moja, Sheria mara nyingi huweka mchakato rasmi wa kuthamini ardhi na kuhesabu fidia, na wamiliki wa ardhi wanaweza kutafuta njia za kisheria zilizowekwa ikiwa wanapinga fidia inayotolewa. Njia hii imekusudiwa kutoa njia ya uwazi na sanifu ya fidia katika muktadha wa uporaji wa ardhi. Sheria pia inasema kwamba hakuna fidia itakayotolewa kuhusiana na ardhi yoyote ambayo ni tupu inayotoa nafasi ya kumilikiwa. Pale ambapo maendeleo ya ardhi yoyote inayopatikana chini ya Sheria hii hayatoshi, iwe ardhi hiyo iko katika eneo la mijini au vijijini, fidia yoyote itakayotolewa itapunguzwa kwa thamani ya maboresho ya ardhi ambayo hayajakamilika¹³⁴.

¹²⁸(URT, 1999b; URT, 1999a)

¹²⁹(URT, 1982b)

¹³⁰(URT, 2002)

¹³¹(Sulle, 2015)

¹³²(Larsson, 2006)

¹³³(URT (a) 1999)

¹³⁴parliament.go.tz/polis/uploads/bills/acts/1565765423-The Ununuzi wa ardhi, Sheria 1967.pdf

Jedwali 3: Muhtasari wa Sheria zinazohusiana na jinsia nchini Tanzania na Pengo la Sera

Nyaraka za Sera	Suala la Haki za Ardhi za Wanawake						Tabia
	Sheria za Kimila	Haki ya kumiliki ardhi	Kunyang'anywa mali	Urithi	Kufanya maamuzi kwa wanawake	Kuishi pamoja ¹³⁵	
Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya 1977		Kifungu cha 24 (1) Kila mtu anastahili kumiliki mali.	Kifungu cha 24 (2) Bila mchakato unaostahili wa sheria kwa fidia ya haki na ya kutosha [Restricted]	Kifungu cha 24 (1) Ibid.	Kifungu cha (66) b wanawake wabunge kuwa si chini ya asilimia thelathini ya wabunge wote na Ibara ya 78, kulingana na uwiano wa kurai		
Sera ya Taifa ya Ardhi ya mwaka 1995	Ibara ya 4:2:5 Inatambua ubaguzi dhidi ya wanawake. Ibara ya 2.1 Kukuza ugawanyaji wa usawa na upatikanaji wa ardhi kwa wananchi wote.	Ibara ya 4:2:6 Wanawake wana haki ya kupata ardhi katika haki zao, ikiwa ni pamoja na kugawiwa. Ibara ya 4.2.4 (i) Wananchi wote watakuwa na upatikanaji wa ardhi kwa usawa na usawa	Ibara ya 4.1.1 (i) d Fidia ya jumla, ya haki na ya haraka italipwa wakati ardhi imenunuliwa. Ibara ya 4.1.1 (i) c Haki na maslahi ya raia katika I na haitakuwa kuchukuliwa bila ya mchakato unaostahili wa sheria.	Ibara ya 4.2.6 • Desturi zinazokinzana na Katiba na zisizochukiza kanuni za haki ya asili zinaendelea kutumika. • Umiliki wa ardhi kwa ndoa hauko chini ya sheria.			

¹³⁵ Kifungu cha 159 (1) kinasema kwamba ukaaji wa pamoja unamaanisha ukaliaji wa ardhi inayoshikiliwa kwa haki ya ukaaji au mkataba wa kukodisha kwa hisa mbili au zaidi ambazo hazijagawanywa na inaweza kuwa ukaaji wa pamoja au ukaaji kwa pamoja

Nyaraka za Sera	Suala la Haki za Ardhi za Wanawake						Tabia
	Sheria za Kimila	Haki ya kumiliki ardhi	Kunyang'anywa mali	Urithi	Kufanya maamuzi kwa wanawake	Kuishi pamoja ¹³⁵	
Sheria ya Ardhi Na. 4 ya 1999	Sehemu ya 61 hadi 166 Sheria za kimila za kuongoza tabia za haki za kimila za ukaaji Sehemu ya 115. - (1) Uundaji na uendeshaji wa rehani za kitamaduni zitakuwa kwa mujibu wa sheria ya kitamaduni inayotumika kwa ardhi	Sehemu ya 3(2) Haki za wanawake za ardhi zinatendewa sawa na haki za wanaume Sehemu ya 161 (1) Ardhi ya pamoja ya mwenzi inamilikiwa kwa pamoja na dhana Wanandoa wanaweza kusema wazi katika cheti cha cheo vinginevyo (jina mwenyewe au wakazi kwa pamoja) Kwa ujumla, usajili ni wahudumu wa kawaida.	Kifungu cha 3 (1) (g) kulipa fidia ya jumla, ya haki na ya haraka kwa mtu yeyote ambaye haki ya ukaaji au kazi inayotambuliwa ya muda mrefu au matumizi ya kawaida ya ardhi yanafutwa au vinginevyo huingilia kati	Ilimaanisha kutendewa sawa katika urithi Ilimaanisha kutendewa sawa katika mali ya ndoa Sehemu ya 159 (4) Urithi wa pamoja wa ukaaji ni halali tu kwa wakaazi waliobaki.	Ilimaanisha kutendewa kwa usawa katika kufanya maamuzi Sehemu ya 17 Uteuzi wa Baraza la Kitaifa la Ushauri wa Ardhi la wanachama (wanachama 7-11) ili kuhakikisha usawa wa wanaume na wanawake.	Ilimaanisha kutendewa kwa usawa katika makazi ya pamoja Sehemu ya 159 (4) Uwekaji wa pamoja wa makazi ni halali tu ikiwa unafanywa na wakazi WOTE Sehemu ya 160 (1) Kila mhudumu mwenza ana haki ya kupokea nakala ya cheti cha cheo cha haki hiyo ya ukaaji.	Sehemu ya 61(1-3)136 Tabia zote isipokuwa zile zilizo chini ya sheria za kimila ziko chini ya Sheria ya Ardhi. Sehemu ya 112 (2-3)137 Rehani inadhitiwa na idhini Sehemu ya 114 (1) Nyaraka zote kuhusu rehani lazima zitiwe saina wenzu au wenzu wa rehani wanaoishi katika nyumba hiyo ya ndoa. Sehemu ya 159 (4) Uhamisho wa pamoja wa ukaaji <i>kati ya vivo</i> ni halali tu kwa wakaazi waliobaki.
Sheria ya Ardhi ya Kijiji Na. 5 ya 1999	Sehemu ya 20 (2) Mazoea ya kibaguzi hayatumiki	Sehemu ya 3 (2) Ibid. kifungu cha 2 3(2) c	Sehemu ya 3 (1) h Ruhusu kumilikiwa na fidia lakini uko kimya juu ya mgawanyo wa fidia	Sehemu ya 3(2) Ibid. Sheria haiko wazi kuhusu urithi	Sehemu ya 3(2) Ibid. Sehemu ya 60	Sehemu ya 3(2) Ibid.	Sehemu ya 33(1) (d) Halmashauri ya Kijiji kuzingatia haki za

136 utoaji unamaanisha uuzaji wowote, rehani, uhamishaji, ruzuku, ubadilishanaji, mkataba wa kukodisha, mgawo, kujisalimisha, au kukataa na inajumuisha uundaji wa usaidizi, haki ya kuhifadhi, au utumwa mwingine wa maslahi mengine yoyote katika haki ya ukaaji au mkataba wa kukodisha. Pia inajumuisha kitendo kingine chochote cha mkazi wa haki ya ukaaji au mkataba wa kukodisha ambapo haki zake juu ya haki hiyo ya ukaaji au mkataba wa kukodisha zinaathiriwa na makubaliano ya kutekeleza masharti yoyote

137 Kifungu cha 112 (1) cha Sheria ya Ardhi kinatoa mamlaka kwa mwenye ardhi katika kuunda rehani (URT, 2004; URT, 1999).

Nyaraka za Sera	Suala la Haki za Ardhi za Wanawake						Tabia
	Sheria za Kimila	Haki ya kumiliki ardhi	Kunyang'anywa mali	Urithi	Kufanya maamuzi kwa wanawake	Kuishi pamoja ¹³⁵	
		mgawanyo wa ardhi na VLC una heshima maalum kuhusu usawa wa watu wote Kifungu cha 23(2)(c) na kifungu cha 57(2) kutendewa haki sawa ya wanawake katika matumizi ya haki ya kimila ya ukaaji na halmashauri ya kijiji na kamati ya hukumu Sehemu ya 22(1) Wanawake waliotalikiana/wasio na wenzi (sio zaidi ya miaka miwili) wanaweza kuomba haki ya kimila ya ukaaji.	kati ya wanandoa au wategemezi wa wanandoa		Kati ya wajumbe saba wa Halmashauri ya Kijiji, angalau watatu lazima wawe wanawake Kifungu cha 53 (2) kati ya wajumbe tisa wa kamati ya kuhukumu vijiji, wanne watakuwa wanawake (idadi ya wajumbe 5, 2 lazima wawe wanawake)		wanawake wakati wa kutoa haki za tabia Sehemu ya 35(1)(2) Kusalimisha haki za kitamaduni ambazo huwapa wanawake vibaya haziruhusiwi sehemu ya 36 Mwenzi wa ndoa awe na kipaumbele cha kupewa tena au kusalimisha haki ya kimila ya ukaaji
Kanuni za Ardhi (Kamati za Ugawaji) 2001138		Kanuni ya 4 (e) kamati za ugawaji ardhi ili kutenga ardhi kwa kuzingatia usawa wa kijinsia na makundi yaliyotengwa.			Kanuni 4 (A) (v) kamati za ugawaji ardhi zitakuwa na madiwani wawili ambao mmoja wao, mwanamke		

¹³⁸ uliofanywa chini ya vifungu vya 12 na 179 vya Sheria ya Ardhi Na. 4

Nyaraka za Sera	Suala la Haki za Ardhi za Wanawake						Tabia
	Sheria za Kimila	Haki ya kumiliki ardhi	Kunyang'anywa mali	Urithi	Kufanya maamuzi kwa wanawake	Kuishi pamoja ¹³⁵	
Sheria ya Utatuzi wa Migogoro ya Ardhi (Mahakama) ya 2002	Sehemu ya 114 (2) (a) Sheria za kimila zinazotumika katika mgawanyo wa mali za ndoa wakati wa kutengana au talaka Sehemu ya 13(3) Mahakama, katika kutekeleza jukumu lake la upatanishi, kuzingatia kanuni zozote za kimila za upatanishi;				Sehemu ya 5(1) Kati ya wajumbe saba wa Halmashauri ya Kijiji, angalau watatu lazima wawe wanawake SEHEMU YA 11. Wanachama 4 hadi 8 wa Mahakama ya Kata, wanawake hawapaswi kuwa chini ya 3 Sehemu ya 14.- (1) Mahakama, katika masuala yote ya upatanishi, itakuwa na washiriki watatu, angalau mmoja wao atakuwa mwanamke.		
Sheria ya Ndoa ya 1971	Sehemu ya 114 (2) (a) Sheria za kimila zinazotumika katika mgawanyo	Sehemu ya 56 Wanawake walioolewa wanaweza kupata, kushikilia na kutupa mali	Sehemu ya 114 (1-3) Nguvu ya mahakama kuagiza mgawanyo wa mali za wanandoa (Huzuia umiliki)	Sehemu ya 68 Ndoa za wajane za kulazimishwa zilisitishwa	Sehemu ya 103 (1) Kila Bodi ya Maridhiano ya Ndoa itakuwa na	Sehemu ya 60 (b) Nyumba iliyosajiliwa kwa pamoja inadhaniwa kuwa	Sehemu ya 56 Fanya Wanandoa wanawake wanaweza pia kuwa na

Nyaraka za Sera	Suala la Haki za Ardhi za Wanawake						Tabia
	Sheria za Kimila	Haki ya kumiliki ardhi	Kunyang'anywa mali	Urithi	Kufanya maamuzi kwa wanawake	Kuishi pamoja ¹³⁵	
	wa mali za ndoa wakati wa kutengana au talaka	Atakuwa na haki ya kushtaki na dhima ile ile ya kushtakiwa kwa mkataba au unyanyasaji au vinginevyo Sehemu ya 57 Wake kwa mume mmoja wanapata haki sawa, wanakabiliwa na majukumu sawa na wana hadhi sawa ya kisheria.			Mwenyekiti na si chini ya wawili na si zaidi ya wajumbe wengine watano. Sehemu ya 102-104 Sheria iko kimya juu ya uwakilishi wa wanawake katika Bodi za Upatanisho wa Ndoa.	na maslahi sawa kati ya wanandoa (inayoweza kukataliwa).	haki ya kutupa mali kama wanaume Sehemu ya 59 Tabia bila idhini ya mwenzi imezuiwa
Sheria ya Mahakama za Hakimu Namba 2 ya 1984	Kifungu cha 18 (2) kinatambua matumizi ya sheria ya kimila wakati wa usimamizi, ugawanyaji au urithi wa mali. (Inazuia matumizi ya sheria ya Kiislamu katika mahakama ya mwanzo na)						

5.3 Sheria za Kimila Zinazotumika Nchini Tanzania

Sheria za kimila kuhusu ardhi zinatumiwa sana katika maeneo ya vijijini ambapo umiliki wa kimila unafanya kazi na ambapo Watanzania wengi wanaishi huko. Mazoea hutofautiana kati ya jamii za mfumodume na mfumomama kwa pamoja. Sheria za kijamii za ardhi zina nguvu katika jamii za wazalendo kuliko katika jamii za mfumomama¹³⁹. Mfumo wa Umiliki wa Ardhi wa Kawaida (CLT) hutumia kanuni za jadi katika kutumia upataji na usimamizi wa ardhi. Ina viwango, sheria, miiko na taratibu za utekelezaji zilizowekwa katika mamlaka ya kimila kama vile machifu wa jadi na wazee (kwa mfano, nchini Ghana, Zambia, na Malawi) au VC waliochaguliwa kwa muktadha wa Tanzania¹⁴⁰. Mifumo ya CLT ni ya kiasili, haiigizwi kutoka nchi nyingine na ina mizizi na kudumishwa katika ngazi ya jamii, haifanyiki wala kutolewa kupitia njia za serikali kama vile sheria au umiliki wa ardhi wa kisheria¹⁴¹. Ni sheria ambazo hazijasajiliwa na kulingana na mifumo na sheria za eneo husika; ni za kikanda na za kikabila na hutoa haki tofauti za ufikiaji wa vikundi tofauti vya kijamii kulingana na hali za kijamii kama vile umri, jinsia na vipengele vingine¹⁴².

5.3.1 Amri ya tamko la sheria ya kimila ya eneo husika Na. 4¹⁴³

Amri ya Azimio la Sheria ya Kimila ya Mitaa (LCLD) ya 1963 ilikuwa jitihada za kuweka kanuni za desturi na mazoea ya jamii za wazalendo ili kuzingatia masuala ya mtu binafsi katika maeneo kama vile urithi nchini Tanzania Bara. Amri ya LCLD inahusu makabila ya kizalendo, ya mfumodume ambayo sheria zake hazikuwa za lazima kwa sababu zilitegemea kupitishwa na Mabaraza ya Wilaya husika. Mamlaka zinatumiwa tu kwa jamii za mfumomama, kwani jamii hizo hazijumuishwi nchini Tanzania Bara. Mashirika ya mfumomama yanasamehewa kutoka kwa sheria hizi kwani sheria za kitamaduni katika jamii kama hizo zinahitaji idhini mbele ya korti kama suala la kweli¹⁴⁴. Utekelezaji wa agizo la LCLD umeainishwa katika kifungu cha 11 (1-5) cha JALA. Sheria inatumika kwa eneo maalumu kwa vipengele tofauti, ikiwa ni pamoja na masuala ya kiraia kati ya wanajamii; inahusika na taratibu juu ya usimamizi wa mali (nyumba na ardhi) chini ya sheria za kimila baada ya kifo cha mmiliki (mrithi wa mtu). Hata hivyo, amri ya LCLD haizuii matumizi ya sheria ya Kiislamu kwa Waislamu nchini humo. Hata hivyo, Sheria ya Ardhi ya Kijiji Na. 5 ya 1999 inabatilisha sheria za kibaguzi za kimila kwa kuhakikisha upatikanaji sawa wa ardhi kwa wanaume na wanawake. Kifungu cha 3(2) cha Sheria kinatoa upataji sawa wa ardhi kati ya wanaume na wanawake. Utafiti huu haujagundua ushahidi au hukumu kulingana na LCLD au JALA baada ya 1999 wakati Sheria ya Ardhi ya Kijiji Na. 5 ya 1999 ilipopitishwa.

Mifano ya kesi za kabla ya mwaka 1999 chini ya sheria za kimila ni pamoja na Maagwi Kimito dhidi ya Gibeno Werema [1985] T.L.R 132. Mahakama iliamua kwamba "...Sheria za kimila za nchi hii sasa zina hadhi sawa katika mahakama zetu kama sheria nyingine yoyote iliyo chini ya Katiba na sheria yoyote ya kisheria ambayo inaweza kutoa kinyume chake...". Hivyo hivyo, katika kesi ya Violet Ishengoma Kahangwa na Jovin Mutabuzi dhidi ya Msimamizi Mkuu na Bi Eudokia Kahangwa (1990) TLR 72 (CA). Ilitolewa kwamba "...chini ya aya ya 43 ya Amri

139 (Moyo, 2017; Grigsby, 2004)

140 (Moyo, 2017)

141 (Moyo, 2017; Wily, 2008; Grigsby, 2004)

142 (Moyo, 2017)

143 GN 436 ya 1963 R.E 2002

¹⁴⁴(James & Fimbo, 1973)

ya LCLD (Na.4), 1963, G.N. Na.436 kama ilivyotumika kwa video ya kabila la Bahaya G.N. Na. 605 ya 1963, mtoto haramu hawezi kurithi kutoka upande wa baba juu ya utumbo wake wa kufa..."¹⁴⁵

Amri ya LCLD inaruhusu wana wa kiume kurithi, lakini mara chache binti mzee anaruhusiwa kurithi ardhi ya ukoo bila ndugu wa kiume. Urithi wa mali una ngazi tatu: ngazi ya kwanza ni cha mwana wa kwanza kupokea sehemu kubwa kuliko mwingine, ngazi ya pili ni cha wana wengine, na ngazi ya tatu ni cha binti. Pia, hali ya urithi hutofautiana kulingana na umri, na watu wazee hupata zaidi kuliko wadogo. Wajane wana haki ya kuchagua jamaa yeyote wa waume zao waliokufa kuolewa tena, ambayo huamua hali ya makazi yao. Sheria za kimila hazikatazi tu wanawake kurithi ardhi ya ukoo lakini pia zinawazuia kusimamia mali, ambapo msimamizi huchaguliwa kutoka kwenye ukoo wa mume kama ilivyoainishwa katika ratiba ya pili ya utaratibu wa LCLD. Taratibu sare za sheria za kitamaduni zimeainishwa katika Sehemu ya 12 ya JALA.

5.3.2 Sheria ya Mahakama na Matumizi ya Sheria (JALA) RE ya 2002

Matumizi ya Sheria ya Kimila Na. 55 ya 1963 yameainishwa katika kifungu cha 11 (1-5) cha JALA. Sheria inatumika kwa eneo maalumu kwa vipengele tofauti, ikiwa ni pamoja na masuala ya kiraia kati ya wanajamii; inahusika na taratibu juu ya usimamizi wa mali (nyumba na ardhi) chini ya sheria za kitamaduni baada ya kifo cha mmiliki (mrithi wa mtu). Hata hivyo, haizuii matumizi ya sheria ya Kiislamu kwa Waislamu nchini humo. Kifungu cha 11(1) (c) (ii) kinasema kwamba hakuna chochote katika kifungu hiki kitakachozuia mahakama yoyote kutumia kanuni za sheria ya Kiislamu katika masuala ya ndoa, talaka, ulezi, urithi, wakfu na masuala kama hayo kuhusu wanajamii wanaofuata sheria hiyo. Kifungu cha 11 (2) kinasema kwamba mtu ambaye anakuwa mwanachama wa jamii kwa kuchukua njia ya maisha hatakoma kuwa mwanachama wakati hayupo. Kifungu cha 11 (3) kinatamka kwamba mahakama itatumia sheria ya kimila iliyopo ndani ya eneo la mamlaka yake ya ndani na haitatumia kanuni yoyote au mazoezi ya sheria ya kimila ambayo imefutwa, imepigwa marufuku, inaadhibiwa, imetangazwa kinyume cha sheria au kukataliwa au kuchukuliwa na sheria yoyote iliyoandikwa. Kifungu cha 11 (4) kinasema kwamba kanuni za sheria za kimila na sheria za Kiislamu hazitatumika kuhusu suala lolote lililotolewa katika Sheria ya Ndoa ya 1971.

Sehemu ya 12 (ya JALA) inamwezesha Waziri anayehusika na Serikali za Mitaa kutoa matamko na marekebisho ya sheria za kimila katika eneo au halmashauri husika. Sheria ya kimila inasema kwamba mali ya mtu wa kabila itasimamiwa kwa mujibu wa sheria ya kabila hilo isipokuwa marehemu wakati wowote akidai kuwa ni dini ya Kiislamu na mahakama yenye mamlaka juu ya mali hiyo inaridhika kwamba marehemu kutokana na tamko lolote la mdomo/maandishi au Sheria au namna ya maisha iliyoonyeshwa kwamba walitarajia mali hiyo itasimamiwa kikamilifu au kwa sehemu chini ya sheria hiyo. Kwa hivyo, isipokuwa kama nia tofauti inaonekana, usimamizi wa mali ya mtu aliyekufa wa kikundi cha kikabila utafuata sheria ya kimila. Sheria ya kimila inatumika katika maeneo maalumu. Kwa hivyo, inafuata kwamba mlolongo wa marekebisho ulifanywa. Hivyo, Waziri alipitisha Amri ya Azimio la Sheria ya Kimila ya Mitaa mwaka 1964 ya kusimamia mashamba na mirathi.

Sehemu ya 9 na 14 ya JALA zinatumiwa na kutambua utumiaji wa Sheria za Uingereza mbali na mipaka yake, marekebisho na maboresho yaliyowekwa ndani yake kama ilivyoarekebishwa

¹⁴⁵Kwa tafsiri rahisi Mahakama ya Rufani imesema kuwa katika mila za Wahaya mtoto wa nje hawezi kurithi mali za marehemu baba yake pale anapofariki bila ya kuacha wosia.

kabla tarehe ishirini na mbili ya Julai 1920 na Sheria za Wahindi kama ilivyokuwa inatumika tarehe 1 Desemba 1920. Ratiba ya pili ya JALA inaelezea Sheria za Kihindi zinazotumika nchini Tanzania kama vile Sheria ya Urithi wa Kihindi ya 1865 na Sheria ya Mapenzi ya Kihindu ya 1870. Sheria ya Urithi wa India ya 1865 inatumika kwa kesi zote za Urithi wa Mirathi. Walakini, sheria hii inatumika mara chache licha ya asili yake ya kutokuwa na usawa wa jinsia (Ezer, 2002).

Nchini Tanzania Bara, Kifungu cha 11(1) (c) (ii) JALA kinatoa masharti ya matumizi ya sheria ya Kiislamu katika ndoa, kutengana, utunzaji, maagizo, wakfu na mambo yanayohusiana na hayo kwa wanajamii wanaofuata imani hiyo. Utekelezaji wa Sheria za Kiislamu nchini Tanzania Bara unatolewa kuhusu masuala ya urithi ambapo wahusika ni wa imani ya Kiislamu, kama inavyoonekana kutokana na vipande kadhaa vya sheria ikiwa ni pamoja na Sheria/Amri ya Urithi (Isiyo ya Kikristo ya Kiasia) (Sura ya. 112/Sura ya 28 RE 2002) Sehemu ya 6 (1); Uchunguzi na Usimamizi wa (Sheria ya Majengo Sura ya 352 RE 2002) Sehemu ya 88(1) (a); Sheria ya Mahakama na Matumizi ya Sheria (Sura ya 358 RE 2002) Sehemu ya 11; Sheria ya Mahakama za Hakimu Na. 2 ya 1984 Sehemu ya 18; Sheria ya Ndoa Na. 5 ya 1971; Kurudishwa kwa Sheria ya Kiislamu ya 1964 na Sheria Ndogo GN.222 ya 1967.

5.3.3 Sheria ya Urithi wa Wahindi ya 1865

Sheria hiyo ilitungwa kwa ajili ya raia wa Uingereza nchini India ambao hawakuwa Waislamu wala Wahindu. Pia, haitumiki kwa Muhammadan, Buddhist, Sikh au Jaina. Sehemu ya V (Sehemu ya 29-35) ya Sheria inatoa urithi wa ndani kwa wajane, wajane, vizazi vya ukoo, au jamaa. Chini ya Sheria hii, wajane wana haki sawa na wagane. Ikiwa tu mwenzwa wa marehemu ataendelea kuishi, mwenzwa atapokea mali yote. Iwapo uzao wowote wa ukoo wa marehemu (watoto, wajukuu) utaendelea, mwenzwa anapata theluthi moja ya mali na salio linagawanywa kwa usawa kati ya uzao wa ukoo katika tabaka husika. Ikiwa hakuna uzao wa ukoo, lakini marehemu ameachwa na wengine "ambao ni wa ukoo," kama vile ndugu na dada, mwenzwa anapata nusu ya mali, na ndugu na dada wanagawana nusu iliyobaki kwa usawa. Wanaume na wanawake wenye uhusiano sawa na marehemu hupokea sehemu ya mali sawa bila kujali jinsia.

5.3.4 Sheria ya Urithi ya Kihindu ya 1870

Sheria ya Urithi ya Kihindu ya 1870, kama ilivyoielezwa katika ratiba ya pili ya JALA, inashughulikia urithi kwa ajili ya Wahindu lakini haitumiki kwa Wakristo, Waislamu, Wahindi wa Uingereza na wale wote ambao hawajafungwa na Sheria ya Urithi ya India ya 1865. Sheria inashughulikia taratibu na masuala yanayohusiana na utashi na uhalali chini ya imani ya Kihindu.

5.3.5 Matumizi ya Sheria ya Kiislamu

Sheria ya Kiislamu ni muhimu kwa sheria ya kimila ya nchi nyingi na ni njia ya kuamua jinsi haki za mali (ardhi na makazi) zinavyogawanywa. Marejesho ya Sheria ya Kiislamu ya 1964 inatoa masharti ya matumizi ya sheria ya Kiislamu katika masuala ya ndoa, urithi na talaka. Kifungu cha 4 cha Sheria kinasema kwamba ili kuepusha mashaka, ni kutokana na hili ilitangaza kwamba vifungu vya taarifa yoyote husika iliyochapishwa chini ya Sheria hii itatumika kwa kesi na masuala ambayo Sheria ya Kiislamu katika shule inayofaa inatumika kwa amri ya Ndoa, Mafanikio na Talaka [Isiyo ya Kikristo ya Kiasia]. Mtazamo wa Quran juu

ya talaka unasisitiza umuhimu wa haki na usawa kati ya wanandoa, ikiwa ni pamoja na ulinzi wa haki za wanawake. Ingawa inaruhusu talaka kama njia ya mwisho, inahimiza upatanisho na upatanishi na inasisitiza juu ya utoaji wa msaada wa kifedha (matengenezo) kwa wanawake waliotalikiwa wakati wa kipindi cha kusubiri (iddah). Mtazamo huu unaendana na kanuni pana za usawa wa kijinsia na usalama wa kiuchumi kwa wanawake.

Katika muktadha wa Tanzania, ambapo haki za ardhi zimekuwa suala muhimu, msisitizo wa Quran juu ya msaada wa kifedha wakati wa talaka unaweza kuchangia haki za ardhi za wanawake kwa kuhakikisha wana njia za kupata mali au ardhi kwa kujitegemea ikiwa inahitajika, na hivyo kukuza uwezeshaji wao wa kiuchumi na, kwa muda mrefu, uwezekano wa kuongeza upatikanaji wao na udhibiti wa rasilimali za ardhi¹⁴⁶. Hata hivyo, ni muhimu kutambua kwamba tafsiri na utekelezaji wa kanuni hizi unaweza kutofautiana katika muktadha tofauti wa kitamaduni na kisheria.

Wakati wanawake wanaruhusiwa kumiliki na kurithi ardhi, makazi na mali, hawapewi haki sawa na wanaume chini ya sheria ya Kiislamu (UNCHS, 1999; Moyo, 2017). Sheria ya urithi wa Kiislamu inaonyesha mpango unaofaidisha wanaume kuhusu ardhi kama inavyoonekana na sehemu ambazo wajane na mabinti hupata. Sura ya (Suras) 4(1-12) ya Qur'an Tukufu (an-Nisa') inafundisha kuhusu urithi. Inasema kwamba mwanamume hupokea sawa na sehemu ya wanawake wawili. Na ikiwa wanawake zaidi ya wawili, basi watapata theluthi mbili za alichokiacha marehemu. Ikiwa ni mmoja tu, anapata nusu (Quran, nd). Mjane anaweza kuwa na sehemu thabiti ya moja ya nane ya mali ya marehemu mumewe ikiwa wangukuwa na watoto

INHERITENCE CHINI YA QURAN

...Na fungu lenu ni nusu walichoacha wake zenu ikiwa hawana mtoto. Ikiwa walikuwa na watoto, unapata moja ya nne ya kile wanachoacha. Haya ni baada ya kutolewa alichousia au kulipa deni. Hivyo hivyo, na wake zenu watapata robo mlichokiacha, ikiwa hamna mtoto. Ikiwa una watoto, wanapata moja ya nane ya kile unachoacha. Haya ni baada ya kutolewa alichousia au kulipa deni. Na ikiwa mwanamume au mwanamke anayerithiwa hana mtoto wala wazazi, lakini anaye ndugu mume au ndugu mke, basi kila mmoja katika hawa atapata sudusi. Ikiwa kuna ndugu zaidi, wanashiriki theluthi moja. Baada ya kutimiza maagizo yoyote na kulipa madeni, bila ubaguzi wowote. Haya ni matakwa ya Mwenyezi Mungu. Na Mwenyezi Mungu ni Mjuzi na Mpole.

(sio lazima kwake) na moja ya nne ikiwa hawakuwa na watoto. Katika visa vya wajane wengi, wanagawana sehemu hiyo. Mjane katika hali inayofanana angepata mara mbili zaidi: moja ya nne ikiwa yeye na mke wa marehemu wangukuwa na watoto na nusu ikiwa hawakuwa na watoto. Watoto wa kike (mabinti) huchukua sehemu sawa ya nusu ya mali ikiwa marehemu hakuwa na watoto wa kiume. Katika hali ya kuwa na binti zaidi ya mmoja, wanashiriki theluthi mbili ya mali. Ikiwa kuna watoto wa kiume, watakuwa warithi wa kwanza,

na watoto wa kike watapewa nusu tu ya hisa za mtoto wa kiume. Na wazazi wake wawili, kila mmoja wao apate sudusi ya alichokiacha, ikiwa ana watoto. Akiwa hana mtoto na wazazi wake wawili wamekuwa ndio warithi wake, basi mama yake atapata theluthi moja. Ikiwa ana ndugu wa kuzaliwa naye, mama yake hupata moja ya sita baada ya kutimiza maagizo yoyote na kulipa madeni.

146 (Sarwar, Islam, & Monzoor, 2007)

5.3.6 Matumizi ya Sheria ya Mirathi na Usimamizi wa Mali za Marehemu RE 2002

Sheria ya Mirathi na Usimamizi wa Mali za Marehemu RE 2002 inatoa msingi wa kisheria wa sheria ya urithi wa Kiislamu katika kesi za wazawa maalumu na ni kiasi gani kinapaswa kutathminiwa. Kifungu cha 88 (1) (a) kinasema kwamba mali ya mtu wa kabila itasimamiwa kwa mujibu wa sheria ya kabila hilo isipokuwa marehemu wakati wowote akidai dini ya Kiislamu na mahakama inayotumia mamlaka juu ya mali yake itaridhika kutokana na maazimio yaliyoandikwa au ya mdomo ya marehemu au matendo yake au namna ya maisha ambayo marehemu alikusudia mali yake itasimamiwa ama kwa ukamilifu au kwa sehemu, kwa mujibu wa sheria ya Kiislamu, ambapo mali hiyo itatolewa, ama kwa jumla au kwa maslahi kadri kesi inavyoweza kuwa, kwa mujibu wa sheria hiyo. Kifungu cha 88(1) (b) Mali ya Muislamu itasimamiwa kwa mujibu wa sheria ya Kiislamu isipokuwa kama mahakama inayotekeleza mamlaka juu ya mali yake itaridhika kutokana na maazimio yaliyoandikwa au ya mdomo ya marehemu au matendo yake au namna ya maisha ambayo alikusudia mali yake isimamishwe, ama yote au kwa sehemu, kwa mujibu wa sheria yoyote ya kimila, ambapo mali hiyo itatolewa, ama yote au kwa sehemu, kama kesi inaweza kuwa kwa mujibu wa sheria hiyo ya kimila.

Vinginevyo, Sheria ya Mirathi na Usimamizi wa Mali za marehemu, Sura. 352 R.E 2002) hutoa taratibu na njia ambazo mapenzi hutetelezwa. Mapenzi yanarejelea tamko la kisheria la nia ya mwekaji jalada kuhusiana na mali yake, ambayo anatamani itetelezwe baada ya kifo chake na inajumuisha wosia wa mdomo. Wosia una faida zifuatazo: kwanza, unampa mwenye wosia hiari ya kuteua mtekelezaji wa mali yake wakati wa kifo na kwa hivyo kupunguza nafasi za migogoro isiyo ya lazima na chuki ndani ya jamii; pili, mtekelezaji wa wosia ana nafasi nzuri ya kugawa mali ya mwenye wosia kulingana na mapenzi yake; tatu itaokoa muda kwa wanafamilia na maafisa wa korti, ambayo inaweza kutumika kwa shughuli zingine za kiuchumi. Kwa hivyo, uandishi wa wosia una uwezekano mkubwa wa kushughulikia maswala ya ubaguzi wakati wa kusimamia mali ya marehemu.

5.3.7 Matumizi ya Sheria ya Urithi (Wasio Wakristo) [sura YA 112]

Sheria ya Urithi (Wasio Wakristo wa Asia) inatoa taratibu za urithi kati ya Wasio *Wakristo wa Asia*. Kifungu cha 6 (1) cha Sheria kinasema kwamba kulingana na vifungu vya Sheria hii au Sheria nyingine yoyote au Sheria iliyotumika kwa wakati inayotumika nchini Tanzania Bara, urithi wa mali inayohamishika Tanzania Bara ya marehemu asiye Mkristu asiye Muasia ambaye wakati wa kifo anaishi Tanzania Bara na mali isiyohamishika Tanzania Bara kama hiyo isiyo ya Kikristo iwe au isiyo ya makazi yake Tanzania Bara wakati wa kifo, itadhibitiwa chini ya sheria ya dini inayodaiwa na isiyo ya Kikristo wakati wa kifo. Sheria hii inalinda haki za marehemu wakati mtu huyo ametengwa, amekataliwa au ametengwa kutoka kwa ushirika wa dini yoyote au amenyimwa tabaka.

5.4 Uwezeshaji wa wanawake kupitia ardhi nchini Tanzania

Kwa kutumia uchambuzi wa njia,¹⁴⁷ Grabe aliona kuwa umiliki wa ardhi huongeza nguvu za wanawake ndani ya mahusiano yao ya ndoa, ambayo kwa upande wake huongeza uwezekano wa kushiriki katika mikutano hii. Anapendekeza zaidi kwamba umiliki wa ardhi unahusiana kwa kiasi kikubwa na kuzungumza katika mikutano ya jamii na kufanya maamuzi ya kaya na kwamba inapunguza kiwango ambacho mwanamke anahisi kudhibitiwa na mwenza wake kaskazini mwa Tanzania. Kulingana na takwimu za uchunguzi wa ubora na kiasi kutoka 2009 hadi 2013 nchini Tanzania, Goldman, Davis, na Little¹⁴⁸ inapendekeza kwamba kazi ya mashirika yasiyo ya kiserikali (NGOs) kuwaelimisha wanawake kuhusu haki zao za ardhi hata kama hawakuwezesha moja kwa moja upatikanaji wa ardhi kwa wanawake, kuimarisha mahusiano ya kijamii ya wanawake, kupanua upatikanaji wa mamlaka za kimila na kuongeza ujuzi wa michakato ya kisiasa.

Manji¹⁴⁹ aliona kwamba umiliki wa ardhi na utajiri mwingine wa mwanamke huongeza uwezo wake wa kuamuru msaada wa jamaa zao. Kuna uwezekano kwamba jamaa za mwanamke hawatapuuzwa au kumtendea vibaya mwanamke ambaye yuko ndani ya uwezo wake wa kuuza au kurithi rasilimali muhimu kama vile ardhi. Wanaume wanapoondoka vijijini na athari za VVU, wanawake wanazidi kuwa wakuu wa kaya lakini hawawezi kumiliki ardhi wanayoilima. Kwa hivyo, hawawezi kuongeza tija ya muda mrefu ya ardhi kwa kutumia teknolojia inayofaa na hawawezi kufanya maamuzi kuhusu uzalishaji wa shamba wanalolima. Jitihada zao zote huishia kupotezwa na wanaume¹⁵⁰. Wanawake ambao hawana hifadhi mbadala ya kijamii mara nyingi hutegemea mifumo ya kijamii, hasa ndugu wa kiume kwa ajili ya kuishi ikiwa kuna majanga ya kiuchumi na kijamii ikiwa ni pamoja na kifo cha wazazi, mwenza au kuvunjika kwa ndoa.¹⁵¹

Miongoni mwa vikwazo vikubwa vya uwezeshaji wa wanawake kupitia ardhi nchini Tanzania ni pamoja na biashara ngumu na Mifumo ya Usimamizi wa Ardhi (LAS). Takwimu za Benki ya Dunia zinaonyesha kuwa kufikia mwaka 2020, Tanzania ingesajili nyumba kwa jumla ya hatua 8 na karibu asilimia 5.2 ya thamani ya nyumba kwa gharama. Gharama zimekuwa zikiongezeka hata kama kasi ya hatua kuongezeka imepungua kidogo wakati hatua hizo zimekuwa sawa tangu 2013. Kielelezo cha 2 kinapendekeza mabadiliko ya athari za Muda dhidi ya gharama kwa urahisi wa kufanya biashara nchini Tanzania. Wakati muda wa kujisajili umepunguzwa, gharama ya usajili huo huo imeongezeka kuanzia mwaka 2017.

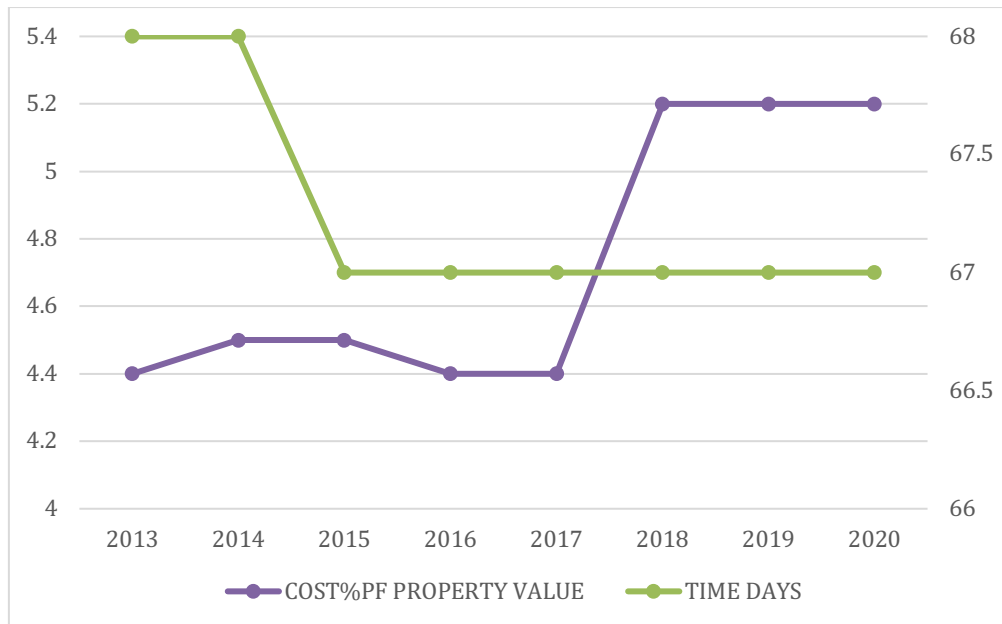
¹⁴⁷Grabe (2015)

¹⁴⁸Goldman, Davis, and Little (2016)

¹⁴⁹Manji, (1996)

¹⁵⁰Ibid.

¹⁵¹(Agarwal, 1994)

Kielelezo 8: Gharama na Muda wa kusajili mali nchini Tanzania

Kuhusu mwenendo wa usajili wa nyumba ni dhahiri kwamba kumekuwa na mabadiliko machache kuhusu usimamizi wa ardhi, kiasi kwamba athari hazijaashiria uboreshaji wowote katika suala la ubora wa LAS. Tanzania imeorodheshwa nafasi ya 141 kati ya uchumi 190 katika urahisi wa kufanya biashara, kulingana na makadirio ya hivi karibuni ya kila mwaka ya Benki ya Dunia. Kiwango cha Tanzania kiliboresha hadi 141 mwaka 2019 kutoka 144 mwaka 2018¹⁵². Kiwango cha usajili wa mali kinaonyesha kuwa alama ya usajili wa mali (0-100) ni asilimia 50.1; taratibu za kusajili au kuhamisha kisheria hati ya umiliki kwenye mali isiyohamishika (nambari) 8; muda unaohitajika kukamilisha kila utaratibu ni siku 67; gharama inayohitajika kukamilisha kila utaratibu (asilimia ya thamani ya mali ni 5.2 na ubora wa faharasa ya usimamizi wa ardhi (0-30) ni 7.5.; kuaminika kwa faharasa ya miundombinu (0-8); uwazi wa faharasa ya habari (0-6); faharasa ya ufikiaji wa kijiografia (0-8); faharasa ya utatuzi wa migogoro ya ardhi (0-8); ufikiaji sawa wa faharasa ya haki za mali (-2-0) inamaanisha inachukua siku 67 kusajili mali kwa wastani wa taratibu 8 na asilimia 5.2 ya thamani ya mali¹⁵³. Mwenendo wa jumla juu ya usajili wa nyumba. Hata hivyo, unapungua kwa kiasi kikubwa, na kupendekeza kwamba usajili unazidi kuwa mgumu, kama ilivyoonyeshwa kwenye Kielelezo 3.

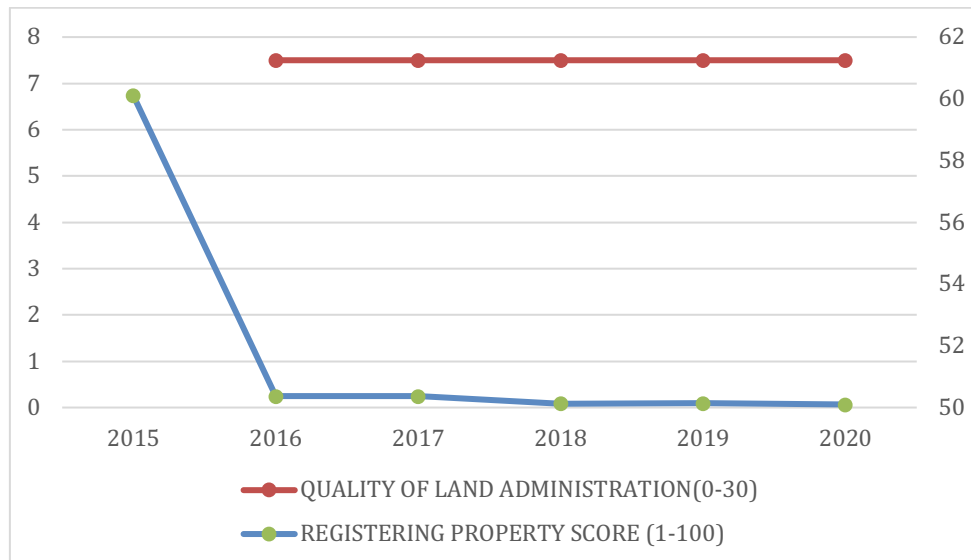
Hivyo hivyo, mtindo wa sasa ya usimamizi wa ardhi na majibu ya serikali kupitia mageuzi ya sheria ya ardhi kwa kiasi kikubwa ni mfano wa kile kilichotokea katika enzi za kabla na baada ya uhuru hadi kabla tu ya mageuzi ya miaka ya 1990. Bado zina sifa ya rushwa, ukosefu wa ufanisi katika utoaji wa huduma na uratibu duni kati ya watendaji wa ardhi. Inabainika kuwa muundo wa utawala wa ardhi juu ya ardhi ya kawaida kama ilivyokuwa wakati wa ukoloni, husababisha kuongezeka kwa muda katika utoaji wa hati za ardhi bila matarajio yoyote ya uendeleu kama ilivyokuwa mara tu baada ya uhuru na husababisha kutokuwa na uhakika zaidi kwa wamiliki/wawekezaji wa ndani kuliko ilivyokuwa wakati wa utekelezaji wa sera ya kilimo ya 1982. Aidha, elimu ya sasa ya uhamasishaji wakati wa mipango ya ugawaji wa ardhi vijijini haitoshi kushughulikia hatari inayoonekana ya ardhi kupewa wageni na kuporwa kwa ardhi miongoni mwa watu wanaoishi kwenye umaskini¹⁵⁴.

¹⁵² (World Bank, 2020)

¹⁵³Ibid.

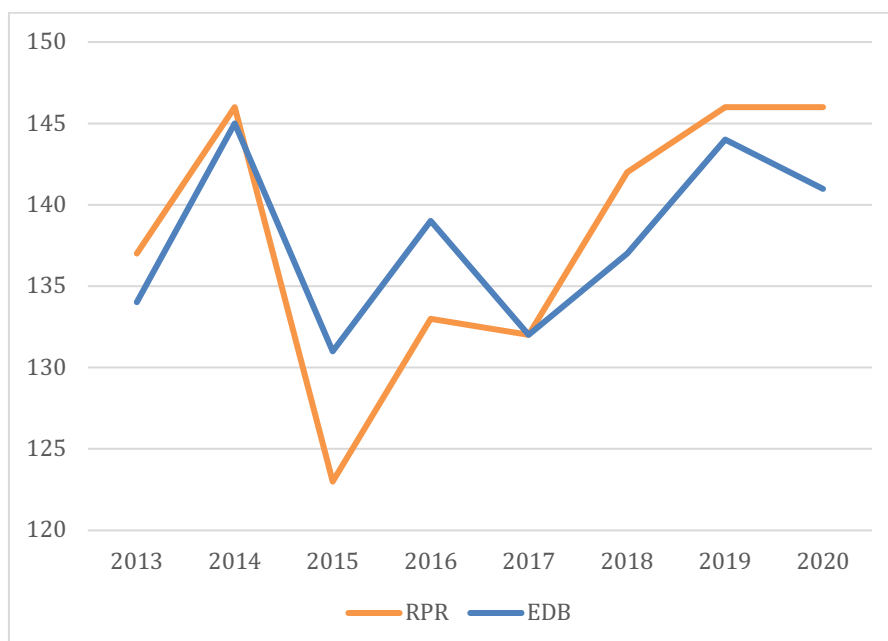
¹⁵⁴ (Alananga, Makupa, Kerbina, Matotola , & Mrema, 2019).

Kwa kifupi, desturi za kisasa za LA zinamaanisha kuwa inachukua siku 67 kusajili nyumba kwa wastani wa taratibu 8 na asilimia 5.2 ya thamani ya nyumba¹⁵⁵. Hata hivyo, mwenendo wa jumla kuhusu usajili wa nyumba unapungua kwa kiasi kikubwa na kupendekeza kwamba usajili unazidi kuwa mgumu kama ilivyoonyeshwa kwenye Kielelezo cha 9.

Kielelezo 9: Ubora wa usimamizi wa ardhi na alama za usajili wa mali kwa Tanzania

Mwelekeo katika nafasi ya Tanzania katika urahisi wa kufanya biashara umeonyeshwa katika Kielelezo cha 10, ambapo ni dhahiri kwamba Tanzania inazidi kuorodheshwa mbali na mfano bora, haswa baada ya 2015.

Kielelezo 10: Nafasi ya Tanzania katika suala la utata kwenye kusajili mali na biashara

¹⁵⁵ (World Bank, 2020)

5.5 Mapungufu ya Sera ya Upatikanaji wa Ardhi kwa Wanawake

Mapungufu ya kijinsia katika haki za mali yamebaki kuwa wasiwasi katika ulimwengu ulioendelea na unaoendelea. Jumuiya ya kimataifa imezingatia usawa wa kijinsia katika haki za mali kama moja ya nguzo za malengo ya maendeleo endelevu (SDGs)¹⁵⁶. Licha ya juhudi zilizofanywa kufikia usawa wa kijinsia, mapungufu ya kijinsia ya Tanzania yanayotokana na kanuni za kijamii katika jamii zinazoishi vijijini bado yanaendelea. Kulingana na ripoti ya Global Gender Gap ya 2022, inaweza kuchukua miaka mingine 132 kuziba pengo hilo la kijinsia duniani¹⁵⁷. Sehemu ya 5 ya makala imeshughulikia mfumo wa kisheria wa haki za ardhi za kijinsia nchini Tanzania kwa kupitia mikataba husika ya kimataifa, vifungu vya kisheria kuhusu haki za ardhi za wanawake na sheria zinazotumika za kimila na Kiislamu. Hata hivyo, kuna mwanya wa kisheria, ambao umeonyeshwa hapa kulingana na uchambuzi wa Jedwali la 2.

- i. Sheria za Watanzania kwa ujumla hazijaweka masuala yanayohusu haki sawa za urithi, kuimarisha ujuzi wa kisheria, na kusaidia wanawake kudai haki zao za ardhi ambazo ni hatua muhimu katika kufikia usawa wa kijinsia na maendeleo jumuisi. Kiuhalisia, ni vigumu kubadilisha utamaduni na kuwatenganisha wanawake na jamii wanakoishi. Urassa¹⁵⁸. Akitafiti mapungufu ya kijinsia huko Kyela, Tanzania, (Urassa, 2023) ilifunua kuwa kanuni za kijamii na kitamaduni zinapingana na vifungu vya kisheria vinavyolenga kuziba mapengo ya kijinsia katika haki za mali. Tamaduni za kijamii na kitamaduni zinapunguza urithi, udhibiti na uhamishaji wa ardhi.
- ii. Katiba ya Jamhuri wa Muungano wa Tanzania inasema kuwa wote ni sawa mbele ya sheria. Walakini, pia inasema wazi kwamba mahakama lazima izingatie mila za wahusika katika maswala yanayohusu hali za familia na ndoa, ambayo hutoa unafuu wa kisheria ambao hutoa busara kwa majaji na taasisi za kisheria. Kwa mfano, Sheria ya Ardhi ya Kijiji Na. 5 ya mwaka 1999 haikuwahi kushughulikia wazi suala la urithi. Unafuu huu wa kisheria unaacha nafasi kubwa kwa majaji wa eneo husika na taasisi za vijiji kutafsiri.
- iii. Vifungu potofu kwenye katiba Kifungu cha 30 (2) vinasema kwamba sheria za ardhi haziwezi kubatilishwa ikiwa zinakiuka Muswada wa Haki za Binadamu. Kwa hivyo, sheria zinaweza kuwa kinyume cha katiba kwa vifungu vingine vya kikatiba lakini sio Muswada wa Haki. Kwa madhumuni ya kuthibitisha sheria, muswada wa haki sio sehemu ya Katiba.
- iv. Ingawa Sheria ya Ardhi Na. 4 na Sheria ya Ardhi ya Kijiji Na. 5 ya 1999 zinahitaji fidia ya haki ya haraka na ya kutosha wakati wa kumiliki ardhi, kuna uwazi mdogo juu ya usambazaji wa mapato hayo ya fidia ikiwa wadai ni zaidi ya mmoja. Hali hiyo huwa mbaya zaidi ikiwa wanawake ni sehemu ya walengwa pamoja na wenza wao wa kiume;
- v. Usajili wa ardhi ya ukoo au familia maeneo ya vijijini, hasa katika jamii ya wazawa, hutoa upendeleo zaidi kwa wanaume ikilinganishwa na wanawake. Hapa, sheria

¹⁵⁶ (Urassa, 2023).

¹⁵⁷ (Urassa, 2023)

¹⁵⁸ (Urassa, 2023)

inahitaji kueleza kwamba haki za ardhi ya familia zitafuata wazao wa ukoo bila kujali kama ni wanawake au wanaume wanaopewa urithi wa ukoo kwenye familia hiyo.

- vi. Miundo iliyopo inayohitaji uwepo wa wanawake katika vyombo mbalimbali vya kufanya maamuzi kutoka ngazi ya kijiji na taifa hazihakikishi kuwa wanawake na watu wengine wa makundi yaliyotengwa zinashughulikiwa ipasavyo. Kuhitaji wazi vyombo vyote vya kufanya maamuzi kujadili kwa uwazi haki za ardhi za wanawake na wachache ili kufanya maamuzi yoyote kuwa halali inapaswa kujengwa katika sheria za ardhi za Tanzania.
- vii. Kwa kuwa mfumo wa elimu wa Tanzania ulikuwa na haujaundwa ili kuelimisha utamaduni wa kudai haki za mtu kisheria, imekuwa changamoto kwa wanaume na wanawake kujaribu kudai haki zao mara baada ya kukiukwa. Elimu ya kiraia na haki ya asili lazima iwe wazi kwa watoto tangu utotoni. Haki za mali na haki nyingine za kiraia zinapaswa kuwa sehemu ya ajenda ya sera ya elimu, ambayo itakuza uwezekano ulioimarishwa wa wanawake kudai haki zao za ardhi kupitia njia za kisheria. Mfumo wa sasa wa kisheria haujashughulikia maeneo yote hapo juu ya changamoto muhimu.

6. Uhamasishaji wa Masuala ya Jinsia na Haki za Ardhi nchini Tanzania

ndoa huchangia kupoteza haki za mali katika kesi ya talaka au kifo cha mume hasa katika jamii ya uzazi. Viwango vya chini vya mapato na elimu vinapunguza wanawake wa vijijini kupata ardhi. Utafiti huo unaonyesha zaidi kwamba vyeo vya pamoja vinawezesha ushirikishwaji wa wanawake katika kufanya maamuzi ya matumizi ya ardhi na pia kudai haki za mali wakati mume anapokufa. Hata hivyo, cheo cha pamoja hakihakikishii matokeo mazuri kwa baadhi ya wanawake, kwa sababu ya ukatili usioisha usio wa moja kwa moja [UWAKI] wa kijinsia.

Chanzo: Utafiti wa kubadilisha mifumo ya kimila ya umiliki wa ardhi nchini Tanzania tafiti za maeneo ya vijijini ya wilaya za Morogoro na Kvela (Urassa, 2022)

migogoro ya ardhi nchini Tanzania vimeanzishwa chini ya Sheria ya Mahakama (Utatuji wa Migogoro ya Ardhi) ya 2002. Vyombo hivyo ni pamoja na Halmashauri ya Ardhi ya Kijiji (VLC), Baraza la Ardhi la Kata (WTs), Baraza la Ardhi na Nyumba la Wilaya (DLHTs), Mahakama Kuu (Idara ya Ardhi na Mahakama ya Rufaa ya Tanzania. Tafiti zinapendekeza kwamba hakuna miongozo ya kiutaratibu ya kushughulikia migogoro ya ardhi kabla ya WT. Kwa hivyo, kila WT ina utaratibu wake wa kushughulikia migogoro ya ardhi katika suala la jinsi ya kuwasilisha malalamiko, kuamua ada ya kuwasilisha, kusikiliza mgogoro, kutembelea eneo husika, na kuandika uamuzi na ada ya kuwasilisha. Utendaji wa kazi ya mahakama unaamuru ustadi wa kanuni za kisheria, ambazo nyingine ni ngumu kitaalamu. Kwa kuangalia sifa za wajumbe wa

Masuala ya jinsia na haki za ardhi nchini Tanzania hapo awali hayakuwa yakichunguzwa sana; hata hivyo, katika miongo miwili iliyopita, tafiti kadhaa zimefanywa¹⁵⁹.

6.1 Vyombo vya Utatuji wa Migogoro ya Ardhi nchini Tanzania

Vyombo vya kutatua

¹⁵⁹(Moyo, 2017; Urassa, 2022; USAID, 2008; Genicot & Hernandez-de-Benito, 2022; Genicot & Hernandez-de-Benito, 2022; NBS, 2021; Killian & Hyle, 2020; NBS, 2021)

Halmashauri ya Ardhi ya Kijiji, haithibitishi kuwa maarifa hayo wanayo au yanaonekana¹⁶⁰. Mipango maalumu ya mafunzo juu ya utoaji wa haki au kupunguza sifa kwa kuwa na ujuzi wa sheria walao ngazi ya cheti itaboresha utendaji wao.

Tafiti zaidi zinapendekeza kwamba ingawa sheria inatoa uanzishwaji wa DLHT katika kila wilaya, mkoa au eneo, hazijaanzishwa katika kila wilaya. Matokeo yake, DLHT nyingi zinahudumia mikoa badala ya wilaya kama ilivyokusudiwa. Zaidi ya hayo, fasihi inapendekeza kuwa Tanzania ina jumla ya wilaya 139, kati ya hizo ni DLHT 97 tu ambazo zimeanzishwa na 55 tu ndizo zinafanya kazi, maana yake ni Wilaya chache sana nchini Tanzania ambazo zina DLHT. Kwa hiyo, baadhi ya DLHT zinahudumia zaidi ya DLHT¹⁶¹ za wilaya moja hazifikiki kwa sababu ya eneo la kijiografia kwani, wakati mwingine, wahasika wanapaswa kusafiri umbali mrefu ili kuzifikia. Kwa hiyo ni gharama kubwa kulingana na muda na fedha. Kwa kuongezea, kwa sababu ya kutokufikiwa, watu hutumia njia ya kuwafikia viongozi wa kisiasa ili kutatua migogoro yao. Imependekezwa kwamba DLHT iwekwe chini ya Mahakama ya Tanzania ili kuongeza upatikanaji na uhuru wao¹⁶².

Baraza la Ardhi la Kata hazijaenea katika maeneo yote. Kulingana na mapitio ya Tume ya Kurekebisha Sheria ya Mapitio ya Mahakama za Migogoro ya Ardhi¹⁶³ katika Wilaya ya Iringa, kuna kata 25, lakini ni Baraza la Ardhi la Kata 11 tu zimeanzishwa. Wilaya ya Njombe, kuna kata 36, lakini kata 18 tu ndizo zina Baraza la Ardhi la Kata. Katika Manispaa ya Morogoro, kuna kata 29, lakini ni kata 11 tu ndizo zinazoweza kujivunia kuwa na Baraza la Ardhi la Kata¹⁶⁴. Baadhi ya mahakama zilizoanzishwa zinathibitisha kuwa ghali zaidi kwa baadhi ya wanakijiji kufikia kwa sababu ya umbali wa kijiografia¹⁶⁵.

Utafiti uliofanywa katika vijiji vilivyochaguliwa katika wilaya za Mkuranga na Kisarawe nchini Tanzania uligundua kuwa wanawake walikuwa na ufahamu mdogo wa sheria za ardhi na utatuzi wa kisheria wa migogoro ya umiliki wa ardhi¹⁶⁶. Wazee wa ukoo walichukua jukumu muhimu katika kutatua migogoro inayohusiana na ardhi, na wanawake walionyesha hofu juu ya kutafuta hatua za kukata rufaa waliponyimwa haki ya kulima kwenye ardhi ya ukoo¹⁶⁷. Hata hivyo, utafiti huo pia uliangazia jukumu la uwezeshaji wa mfumo wa umiliki wa ardhi ya jamii zinazofuata mfumo-mama katika kuwawezesha wanawake kumiliki na kudhibiti ardhi ya kilimo¹⁶⁸.

Usimamizi wa mahakama za ardhi umewekwa chini ya wizara tatu tofauti. Wakati huo huo, Mahakama ya Rufaa na Mahakama Kuu ziko chini ya Jalada la Wizara ya Katiba na Sheria. DLHT ziko chini ya Wizara ya Ardhi, Nyumba na Maendeleo ya Makazi ya Binadamu, wakati WT na VLC ziko chini ya Ofisi ya Rais- Tawala za Mkoa na Serikali za Mitaa. Chini ya dhana ya mgawanyo wa madaraka, bunge linatakiwa kutunga sheria, mahakama inatakiwa kuzitafsiri

¹⁶⁰ (Mramba & Lamwai, 2017)

¹⁶¹ (URT, 2020).

¹⁶² (URT, 2020).

¹⁶³ (URT, 2020).

¹⁶⁴ (Mramba & Lamwai, 2017)

¹⁶⁵ (Mramba & Lamwai, 2017)

¹⁶⁶ (Kongela, 2020)

¹⁶⁷ *Ibid*

¹⁶⁸ *Ibid*

na kuzisimamia sheria, dola/serikali inatakiwa kuzitekeleza sheria. Ili mahakama iweze kutekeleza majukumu yake kwa haki na bila upendeleo, inahitajika kujitegemea kutoka kwa vyombo vingine viwili vya Serikali na kujitegemea kutoka kwa shinikizo la kisiasa na kijamii¹⁶⁹. Mfano uliotolewa ni kwamba kesi zinazohusisha kurejesha kodi ya ardhi kupitia DLHTs ambapo Wizara ya Ardhi, Nyumba na Maendeleo ya Makazi inakuwa ni sehemu kupitia maafisa walioidhinishwa; kwa kuwa Wizara inahusika moja kwa moja katika kusimamia DLHTs, sheria dhidi ya upendeleo inaweza kukiukwa¹⁷⁰.

Muda wa uongozi wa mwenyekiti wa mahakama ya kata unategemea ni nani aliyemteua, waziri ambaye, kimsingi, ni mwanasiasa na anaweza kuamua juu ya kufanywa upya au kusitishwa kwa mikataba yao; kwa hivyo, kwa vitendo, hawana uhuru¹⁷¹. Bunge la Kijiji, Mwenyekiti wa Mahakama ya Ardhi na Makazi ya Wilaya, na wajumbe huteuliwa moja kwa moja na kuwajibika kwa Wizara inayohusika na ardhi. Kutokana na mpangilio huu, watu wanaosimamia mahakama hizi za ardhi hawana nafasi ya kupokea maagizo kutoka kwa Jaji Mkuu, ambaye ni mkuu wa mahakama nchini Tanzania au Msajili wa Mahakama Kuu, ambayo hufurahia rufaa kutoka kwa Mahakama. Mara nyingi wamekataa kumpa Msajili wa Mahakama Kuu rekodi za awali za kesi mbele ya Mahakama ya Ardhi na Makazi ya Wilaya¹⁷².

Hakuna sheria au miongozo juu ya gharama na ada nyingine katika VLC na WTs katika masuala yanayohusiana na kuwasilisha malalamiko, kutembelea *locus in quo* (maeneo halisi), nakala za kesi, na masuala mengine yanayohusiana. Hii inafanya mahakama kuchukua hatua kiholela wakati wa kuamua ada kwa wahusika wanaohitaji huduma za mahakama. Inapendekezwa kwamba sheria kuhusu gharama na ada nyingine zinazolipwa kwa VLC na WTs na wahusika zinapaswa kuagizwa na vyombo husika. Fasihi zaidi inaonyesha kuwa ingawa sheria inatoa malipo ya ada kwa DLHTs, ada ni kubwa (Shilingi za Kitanzania 40,000-80,000) na hivyo kushinda lengo la kuhakikisha kuwa huduma zinazotolewa na mahakama za ardhi zinapatikana na kwa gharama nafuu.

6.2 Uelewa na vikwazo vya kimila

Moyo¹⁷³ alibaini kuwa kutokujua kusoma na kuandika, ukosefu wa ufahamu, na ukosefu wa rasilimali za kutosha huzuia upataji wa haki za ardhi kwa wanawake. Utafiti huo ulidhihirisha zaidi kwamba kwenye ngazi ya familia, mabinti na wanawake wananyimwa haki yoyote ya kumiliki ardhi kupitia urithi kwa sababu ya vitendo vya ubaguzi dhidi ya wanawake. Wanawake walioolewa kwa kawaida hawana haki ya kipekee ya kumiliki ardhi na wanapewa ardhi kwa ajili ya kilimo cha mazao (usufruct rights). Matokeo yake haki zao za kikatiba zinakuwa matatani. Matukio tofauti huchangia ubaguzi katika rasilimali za ardhi, kama vile umiliki wa kawaida pamoja na umiliki wa kisheria, ukosefu wa uelewa juu ya haki za mali za wanawake na wanaume, mila zilizopitwa na wakati na masilahi yanayokinzana ya wakwe. Umiliki wa mali/ardhi hubadilika kadri jamii inavyohama kutoka kwa mamlaka za jamii kwenda kwa mamlaka ya mtu binafsi za haki za mali. Sambamba na hilo, desturi za kimila

¹⁶⁹ (Mramba & Lamwai, 2017)

¹⁷⁰ (URT, 2020).

¹⁷¹ (Massay, 2013)

¹⁷² (Mramba & Lamwai, 2017)

¹⁷³ Moyo (2017)

mchanganyiko yameathiri mtindo wa kuhamisha ardhi na kuathiri uhusiano wa kijamii katika jamii zinzofuata mfumo-mama na mfumodume¹⁷⁴.

Urassa¹⁷⁵ alionyesha kuwa licha ya sheria kuhusu usawa wa kijinsia, matumizi ya sheria bado ni ya kutiliwa shaka. Migogoro ya ardhi inaendelea kati ya kaya katika jamii zinzofuata mfumodume na zinzofuata mfumo-mama. Aidha, ingawa vyombo vya utatuzi wa migogoro vinaruhusu watu kuwasilisha madai yao yanayohusiana na ardhi, maazimio yaliyofikiwa yalitegemea hasa ufahamu wa wahusika kuhusu taratibu za kisheria. Utafiti huo ulipendekeza mapitio ya sera na programu, ushirikiano na mashirika yasiyo ya kiserikali (NGOs), uwezesaji wa wanawake na mpango unaolenga kubadilisha mitazamo ya jamii.

Utafiti nchini Tanzania umeonyesha kuwa wanawake walioolewa katika maeneo ya vijijini bado wanamiliki ardhi ndogo bila waume zao na wanahaki ndogo juu ya ardhi inayomilikiwa kwa pamoja. Kuna mvutano wa asili ambao uko katika kutambua sheria za kimila ambazo hubagua waziwazi wanawake na kanuni za kisheria ambazo zinaweka haki sawa kwa wanaume na wanawake. Desturi za kimila za mfumodume zinaendelea Tanzania vijijini, na inazingatiwa kuwa wazaliwa wa kwanza wanatarajiwa kurithi ardhi zaidi kuliko mabinti wazaliwa wa kwanza, na haki za urithi za wajane zinaathiriwa na jinsia ya watoto wao. Usalama wa umiliki wa wanawake katika hali ya talaka au urithi bado ni tete. Kuna sehemu ya haki za mali kama vile haki ya kutunza ardhi tu hadi atakapolewa tena au haki ya kuilima ukiwa hai lakini si kuiuza (kuitumia).

6.3 Maendeleo kuelekea jamii inayozingatia jinsia

Majukumu ya jinsia ya kijadi, yaliyoimarishwa na desturi za kimila, yanapunguza ushiriki wa wanawake katika michakato ya kufanya maamuzi inayohusiana na umiliki na usimamizi wa ardhi. Unyanyapaa wa kijamii, ukosefu wa elimu, na ufikiaji mdogo wa rasilimali pia huzuia wakala wa wanawake katika kudai haki zao za ardhi (Kivaria, 2020). Sambamba na hilo, jamii za wazawa zina hofu ya kawaida na wakati mwingine hofu ya kweli ya unyanyapaa zaidi¹⁷⁶. Kwa kuongezea, inazingatiwa kuwa viongozi wa vijiji wa jinsia zote mbili wana maoni ya kiliberali zaidi juu ya haki za ardhi za wanawake kuliko wanafamilia lakini wanashindwa kufikia kiwango cha kutokuwa na upande wowote wa kijinsia kinachodumishwa na sheria kwa mujibu wa kisheria husika. Matokeo haya yana uwezekano mkubwa wa kuchukua jukumu katika kuendelea kwa mazoea ya kibaguzi. Malengo ya maendeleo endelevu katika kutokomeza vitendo vya kibaguzi dhidi ya wanawake hayatafikiwa ikiwa kanuni ngumu za kijamii zitabaki wazi. Na kwa kuwa wanachama wa kiume na wa kike wa taasisi za kijiji wana maoni sawa juu ya haki za wanawake za ardhi, kuongeza upendeleo wa kijinsia kuna uwezekano mdogo wa kupunguza ubaguzi wa wanawake.

Hata hivyo, baadhi ya maendeleo katika kufikia usawa wa kijinsia yalionekana katika muktadha wa umiliki wa pamoja wa ardhi. Kwa mfano, katika wilaya ya Kyela, kati ya wanajamii 27 ambao walikuwa na vyeo vya ardhi, vyeo 7 kati ya hivi vilifanyika kwa pamoja, na wanawake wawili tu ambao walikuwa na vyeo vya pamoja walihusika katika uamuzi kuhusu usambazaji wa ardhi ya familia unaonyesha kuwa mbali na maboresho ya mipango ya ardhi

¹⁷⁴(Urassa, 2022)

¹⁷⁵Urassa (2022)

¹⁷⁶ (Kuokkanen, 2015)

ambayo inasisitiza umiliki wa pamoja, baadhi ya wanawake hawafurahii fursa hiyo kutokana na ujuzi mdogo juu ya haki zao¹⁷⁷.

Vilevile,¹⁷⁸ mpango wa urasimishaji uliozinduliwa Mei 2005 ili kugharamia makazi yote yasiyo rasmi jijini Dar es Salaam (takriban majengo 425,000) ni mpango unaopendekezwa sana. Mchakato huo ulihusisha utoaji wa Leseni za Makazi (RLs) kuanzia miaka 2-5 hadi wamiliki wa nyumba isiyo rasmi. Sehemu katika Wizara ya ardhi ilianzishwa ili kushughulikia mchakato wa urasimishaji nchini Tanzania. Hata hivyo, mchakato wa kurasimisha ulikoma kabla ya kutimiza malengo yake kutokana na matatizo ya kiutawala na kiufundi. Hivi sasa, mchakato wa kuratibu unaendelea, wakati Vyeti vya Haki za Umiliki (CROs) vinatolewa kwa wamiliki wa ardhi. Kufikia 2021, kulikuwa na viwanja 557,738 vilivyofanyiwa utafiti na kupangwa kote nchini, na vyeti 56,210 vya Haki ya Ukaaji vimeandaliwa (MLHSD, 2021).

Michakato wa urasimishaji na udhibiti ina uwezekano mkubwa wa kuongeza haki za wanawake za ardhi nchini, ingawa kasi inaonekana kuwa ndogo. Sera hii ya sasa inazingatia uchumi huria na ardhi ni bidhaa ambayo itatoa ardhi kwa wanawake kulingana na uwezo wao. Hata hivyo, umiliki wa jamii wa ardhi chini ya mtindo wa kimila ulihakikisha upatikanaji wa ardhi kwa wanawake kwa kilimo na matumizi mengine. Inatia shaka ikiwa sera huria za umiliki wa ardhi bado zitahakikisha kiwango sawa cha matumizi kwa wanawake badala ya kuwanyima ardhi yao kupitia nguvu za soko¹⁷⁹.

Mahakama zinazotembea hutoa fursa nyingine kwa wanawake kupata haraka udhibiti wa haki zao ikiwa kuna madai yanayokinzana. Ni jukwaa ambalo linaenda kwenye kizingiti cha umma ili kutoa unafuu wa haraka. Mahakama zinazotembea ni mahakama za haraka. Kwa kuwa zinarahisisha upatikanaji wa haki katika ngazi ya chini¹⁸⁰. Mahakama zinazotembea nchini Tanzania zilianzishwa jijini Dar es Salaam na jijini Mwanza ili kuharakisha mchakato wa kesi mahakamani. Mahakama mbili zinazotembea zenye thamani ya Shilingi milioni 470 zilifadhiliwa na Benki ya Dunia ili kuboresha utoaji wa huduma za mahakama nchini Tanzania¹⁸¹. Mahakama zinazotembea zinaonekana kuwa na ufanisi sana na zenye tija kwani zina uwezo wa kufikia maeneo ya mbali ya nchi. Serikali ya Tanzania ilipanga kuanzisha mahakama za simu katika wilaya zote kuanzia 2022/2023 kupitia mradi unaoendelea unaoitwa "The Citizen-Centric Judicial Modernization and Justice Service Delivery Project", utakaofadhiliwa na Benki ya Dunia¹⁸².

Mradi wa Mahakama zinazotembea ulifanikiwa kupunguza muda wa wastani uliochukuliwa kutatua kesi za familia kutoka siku 1,650 mwanzoni mwa mradi mwaka 2016 hadi siku 367 mwaka 2020. Wakati tofauti ya kijinsia katika visa vipya vilivyoletwa ni kubwa, idadi ya visa vipya vilivyoletwa na wanawake iliongezeka kwa visa 1,000 kutoka 2019 hadi 2020. Takwimu pia zinaonyesha kuwa mahakama zinazotembea zinapunguza pengo la kijinsia: kati ya Januari

¹⁷⁷ (Urassa, 2023).

¹⁷⁸ Urasimishaji ni mchakato unaohusisha taratibu za kutambua, kukubali na kusajili mambo "ya ziada" kitaalam katika kuchangia mfumo sahihi wakati udhibiti unakwenda zaidi ya kuboresha barabara na miundombinu

¹⁷⁹ (Kivaria, 2020)

¹⁸⁰ (Tamanna, 2023).

¹⁸¹ (The citizen, 2019).

¹⁸² (The World Bank, 2022)

na Oktoba 2021, kesi 375 zililetwa na wanawake na 353 na wanaume. Mpango huu utaharakisha majaribio ya visa nchi nzima, haswa katika maeneo ya mbali na kuwanufaisha wanawake zaidi. Hata hivyo, mahojiano na maofisa wa mahakama yalionyesha kuwa mahakama hizi zimeanza kufanya kazi katika mikoa minne tu, ikiwa ni pamoja na Dar es Salaam, Morogoro, Mbeya na Arusha.

Uanzishwaji wa mahakama za ardhi zenye mamlaka ya kipekee umeleta mafanikio. Hizi ni pamoja na taratibu za kirafiki na rahisi kinyume na taratibu za kiufundi katika mahakama za kawaida, pamoja na amani na utulivu kati ya wahusika kutokana na fursa za upatanishi, hasa katika VLC na WTs. Mapitio yanaonyesha zaidi kwamba bila kujali mafanikio yaliyotajwa hapo juu, mfumo wa utatuzi wa migogoro ya ardhi una sifa ya changamoto za kisheria na kitaasisi ambazo huzuia ufanisi wake na kupunguza malengo makuu ya kuianzisha. Kwa mfano, iligunduliwa kuwa WTs na DLHTs zinaingilia kati viongozi wa kisiasa na serikali, VLCs na WTs hawana rasilimali za kutosha katika suala la fedha, vifaa, malazi ya ofisi na wafanyakazi, kukosekana kwa miongozo ya kiutaratibu ya WTs na VLCs na kukosekana kwa DLHTs katika wilaya nyingi za Tanzania Bara.

7. Hitimisho

Vitabu vya tafiti vilivyopo vinaonyesha kuwa wasiwasi wa kijinsia ni hofu ya ulimwengu, ingawa unaelekea kuwa mkali zaidi kusini mwa ulimwengu. Katika nchi za Skandinavia, inafahamika kwamba, licha ya sifa yao ya usawa wa kijinsia, changamoto zinaendelea katika kuhakikisha upatikanaji na umiliki sawa wa ardhi kwa wanawake. Aidha, makala hii imepitia sheria tofauti zinazohusiana na jinsia na haki za ardhi. Sheria hiyo inashughulikia masuala kama vile usawa mbele ya sheria, upatikanaji wa ardhi kwa wanawake, tabia ya mali ya ndoa, ushirikishwaji wa wanawake katika kufanya maamuzi, haki na dhima ya wanawake walioolewa na mitazamo ya Kimila na Kiislamu kuhusu ndoa, urithi na talaka. Hofu ya kulipiza kisasi, unyanyapaa, na ukosefu wa msaada wa kitaasisi mara nyingi huwavunja moyo wanawake kudai haki zao za ardhi na kushiriki katika michakato ya kufanya maamuzi inayohusiana na ardhi nchini Tanzania¹⁸³. Miongoni mwa tiba za hali hiyo ni pamoja na kuongezeka kwa kampeni za uhamasishaji na elimu ambayo huongeza na kujenga uwezo wa watu wa vijijini kuhusu haki za mali. Marekebisho na kufuta sheria zilizopitwa na wakati, haswa sheria za kimila ambazo ni za kibaguzi na zinapingana na Katiba na mikataba ya kimataifa iliyothibitishwa; na mipango ya msaada wa wanawake, mabadiliko ya tabia, uwezeshaji wa wanawake, mitandao ya vikundi, na kuunda mashirika yanayotegemea jamii.

Tanzania inaweza kupata masomo muhimu kutoka nchi za Afrika Mashariki ili kuongeza zaidi haki za mali za wanawake. Mambo muhimu ya kujifunza kutoka huko ni pamoja na umuhimu wa kutunga na kutekeleza sheria na sera thabiti, kutekeleza mipango ya uwezeshaji wa kiuchumi na kupinga kanuni na mazoea ya jadi ya kijinsia ambayo hubagua wanawake. Wakati Tanzania imeanza kuchukua hatua kuelekea kwenye mwelekeo sahihi, kuimarisha utekelezaji wa sheria kupitia kesi maalumu na maonyesho yanayotokana na takwimu, kupanua mipango ya uwezeshaji wa kiuchumi, na kuongeza uelewa juu ya haki za mali za wanawake ni hatua muhimu za kuleta maendeleo zaidi.

Matokeo ya msingi kutoka kwa ukaguzi, ikilinganishwa na mazingatio ya kimataifa, yamefunua yafuatayo:

183 *Ibid*

- i. **Kushughulikia haki za wanawake za ardhi ulimwenguni kote kunahitaji juhudi za pamoja kutoka kwa serikali, asasi za kiraia (AZAKI) na jumuiya nzima kwa upana wake.** Mbinu kamili zinapaswa kujumuisha mageuzi ya kisheria, kampeni za uhamasishaji, kujenga uwezo, na kukuza uongozi wa wanawake katika utawala wa ardhi, masuala ya kimila na kidini ikiwa ni pamoja na Sheria za Kiislamu. Ukosefu wa maarifa na ufahamu wa sheria na kanuni zinazothibitisha haki za wanawake ni moja ya sababu muhimu zinazowazuia wanawake kumiliki mali/ardhi¹⁸⁴. **Kuhakikisha haki sawa za urithi, kuimarisha ujuzi wa kisheria, na kusaidia wanawake kudai haki zao za ardhi** ni hatua muhimu za kufikia usawa wa kijinsia na maendeleo jumuisi. Hakuna kati ya hizi zilizowekwa vizuri katika sheria mbalimbali nchini Tanzania.
- ii. Kuhimiza majadiliano ya wazi na majadiliano kuhusu sheria ya urithi wa Kiislamu ndani ya jamii za Waislamu. Hii inaweza kusaidia kupinga tafsiri za jadi za sheria ambazo zinaweza kubagua wanawake.
- iii. Katiba ya Tanzania inasema kuwa wote ni sawa mbele ya sheria. Hata hivyo, pia inasema wazi kwamba mahakama lazima izingatie desturi za wahusika katika masuala yanayohusu hali za kifamilia na ndoa. Kwa mfano, **Sheria ya Ardhi ya Kijiji Na. 5 ya mwaka 1999 haikuwahi kushughulikia wazi suala la urithi.** Mwanya huu wa kisheria unaacha nafasi kubwa kwa majaji wa eneo husika na taasisi za vijiji kutafsiri sheria.
- iv. **Kukataliwa au ufikiaji mdogo wa haki za ardhi huathiri kwa kiasi kikubwa uwezesaji wa wanawake kiuchumi katika nchi tofauti.** Zaidi ya hayo, **umiliki wa ardhi unahusishwa sana na uzalishaji wa mapato, usalama wa chakula, na maendeleo ya jumla ya kiuchumi.** Kukiwa na ufikiaji mdogo wa ardhi, wanawake mara nyingi hukabiliwa na vizuizi vya kupata mkopo, pembejeo za kilimo, na fursa za soko. **Upatikanaji wa mikopo rasmi ya kilimo ni kipengele kingine muhimu cha haki za ardhi za wanawake.** Tafiti zimeonyesha kuwa upataji wa mkopo unaweza kuathiriwa na mambo kama vile matabaka ambayo bado yameenea katika nchi zilizoendelea na zinazoendelea¹⁸⁵. Kwa mfano, upataji wa mikopo kwa wanawake ni muhimu kwa uwekezaji katika shughuli za ardhi na kilimo kama njia ya uwezesaji ambayo huendeleza mzunguko wa umaskini na utegemezi wa kiuchumi na kuzuia ustawi wao wa jumla na maendeleo ya kijamii na kiuchumi. Kumnyima mwanamke haki ya kugawana ardhi iliyotolewa na mahakama kunaweza kuadhibiwa hivyo hivyo kama ilivyo nchini Nepal, ambapo adhabu yake ni faini ya NPR 5000 (takriban USD 50) kwa kifungo cha mwezi mmoja au vyote viwili¹⁸⁶. Kuna haja ya kusaidia mipango ya uwezesaji wanawake kiuchumi. Hii inaweza kuwasaidia wanawake kupata uhuru wa kifedha na kupunguza utegemezi wao kwenye urithi kama chanzo chao pekee cha mapato.
- v. Ingawa sheria za fidia zinahitaji fidia ya haki, ya haraka na ya kutosha wakati wa kumilikiwa kwa ardhi, kuna **uwazi mdogo juu ya usambazaji wa fidia hiyo** ikiwa wadai ni zaidi ya mmoja. Hali inakuwa mbaya zaidi wakati wanawake ni sehemu ya walengwa pamoja na wenza wao wa kiume;
- vi. Usajili wa ardhi ya ukoo au familia katika maeneo ya vijijini lazima uwe chini ya umiliki wa Jumuiya ya watu wote au wanafamilia. Kwa hivyo, wanawake ni sehemu ya jamii ya familia zao. Katika jamii ambapo **wanawake wanachukuliwa kuwa sio wanafamilia kwenye familia zao** kwa sababu tu wameolewa mahali pengine, lazima wawe na haki ya kurejea na kudai haki zao za familia wanapoamua kurudi kwenye

¹⁸⁴ (Magambo & Nyamwesa, 2022)

¹⁸⁵ (Kumar, 2013)

¹⁸⁶ (Rawal & Agrawal, 2016)

- ardhi ya nyumbani kwao walikozaliwa. Hapa, **sheria inahitaji kueleza kwamba haki za ardhi ya familia zitafuata wazao wa ukoo bila kujali kama ni wanawake au wanaume wanaopewa urithi wa ukoo wa familia hiyo;**
- vii. Miundo iliyopo inahitaji uwepo wa wanawake katika vyombo mbalimbali vya kufanya maamuzi kuanzia ngazi ya kijiji hadi ngazi ya kitaifa haitoi uhakika kwamba masuala ya wanawake na makundi mengine yaliyotengwa yanachukuliwa uzito. Kwa hakika, kunaohitaji wa waziwazi wa vyombo vyote vya kufanya maamuzi kujadili kwa kina haki za wanawake na makundi ya watu wachache za ardhi kwa uhalali wa uamuzi wowote unapaswa kuandikwa katika sheria za ardhi za Tanzania.
- viii. Kwingineko yaani, Amerika Kusini, India na Pakistani, wanawake wanaotetea haki zao za ardhi mara nyingi hukabiliwa na vurugu, unyanyasaji, na ubaguzi. Makundi yenye nguvu ya kimaslahi mara nyingi huwalenga **wanaharakati ambao wanapinga mifumo ya kijadi ya mamlaka na kutetea usawa wa kijinsia**. Mbinu za vitisho na unyanyasaji wa kijinsia zinalenga kunyamazisha sauti za wanawake na kukatisha tamaa ushiriki wao katika harakati na mipango inayohusiana na ardhi. Ingawa uchunguzi huu hauko wazi nchini Tanzania, tafiti zinaozunguka miamba hawa wa kuwanyanyasa wanawake bado ni chache sana. Akiwa amejihami na matokeo halisi ya utafiti, kutetea **ushiriki thabiti wa serikali katika asasi za kiraia (AZAKI)** kunaweza kuwezekana.
- ix. Kwa kuwa mfumo wa elimu wa Tanzania ulikuwa na haujaundwa ili kuelimisha utamaduni wa kudai haki za mtu kisheria, imekuwa changamoto kwa wanaume na wanawake kujaribu kudai haki zao mara baada ya kukiukwa. **Elimu ya kiraia na haki ya asili lazima iwe wazi kwa watoto tangu utotoni. Haki za mali na haki nyingine za kiraia zinapaswa kuwa sehemu ya ajenda ya sera ya elimu, ambayo itakuza uwezekano ulioimarishwa wa wanawake kudai haki zao za ardhi kupitia njia za kisheria.**
- x. Kuhusu LAS, **mtindo wa usajili wa ardhi unaounga mkono masikini kama ule unaotumika nchini Rwanda** kufanikisha kusimamia, kuweka mipaka, kuhukumu na kusajili jumla ya vifurushi milioni 11.4 kwa gharama ya wastani ya chini ya dola 6 za Kimarekani kwa takribani miaka mitatu¹⁸⁷ unaweza kutumika nchini Tanzania. Hata hivyo, teknolojia hii haijafanikiwa sana nchini Tanzania, kama inavyoshuhudiwa na ukubalifu mdogo wa RLs [mfumo usio wa kawaida wa usajili wa ardhi] katika kupata mikopo katika mabenki ya biashara¹⁸⁸. **Teknolojia duni ya utafiti ina uwezekano mkubwa wa kuwezesha kukopa kwa muda mfupi na wa kati badala ya mikopo ya kuweka rehani makazi ya muda mrefu** na inapendekezwa sana katika makazi yasiyo rasmi ambapo wanawake wengi wanashikilia haki zao za ardhi. Utoaji sawia wa taarifa wazi na fupi kwa wamiliki wa ardhi kuhusu mchakato wa usajili kupitia mazungumzo ya huduma kwa wateja hususani juu ya kuweka wazi tarehe za mwisho kwa kila hatua katika mchakato wa usajili.
- xi. **Uwezo wa viongozi wa mitaa kutumia kanuni za haki ya asili bado unatia mashaka.** Vigezo vilivyowekwa kwa mtu kustahiki kuteuliwa kama mwanachama wa VLC vinapaswa kupitiwa upya katika baadhi ya maeneo. Inapendekezwa kwamba kila mtu anapaswa angalau kuwa na maarifa ya kisheria katika maswala ya ardhi, kuwa mtu wa uadilifu mzuri, na kuwa na shughuli mbadala ya kujiingia pesa kwa ajili ya riziki. Inasemekana zaidi kuwa kujenga uwezo kwa wanachama wapya walioteuliwa wa VLC katika suala la semina za jinsi ya kutatua migogoro ya ardhi ni muhimu sana. Mafunzo yatarahisisha mchakato mzima wa makazi ya kirafiki kupitia upatanishi na upatanisho. Kwa hivyo, inapendekezwa kuwa:

¹⁸⁷ (GLTN. & UN-Habitat1, 2015)

¹⁸⁸ (Kusiluka & Chiwambo, 2019)

- Kwanza, vigezo vinavyotolewa chini ya sheria vinatosha lakini mamlaka ya uteuzi na umma kwa ujumla wanapaswa kufahamu vigezo kabla ya kumuidhinisha mtu kuwa mwanachama wa VLC.
 - Pili, mamlaka za serikali za mitaa zinapaswa kuhakikisha kuwa wanachama wa VLC wamefundishwa ujuzi wa upatanishi na upatanisho.
- xii. Sheria zilizoanzisha VLC, WTs, na DLHTs zilizokusudiwa kuanzisha sawa katika kila kijiji, kata, na wilaya, **kwa mtindo huo**. Hata hivyo, imebainika kuwa, hadi sasa, VLC, WTs, na DLHT bado hazijaanzishwa katika vijiji vyote, kata, na wilaya. Kwa hivyo, inapendekezwa kwamba.
- Kwanza, **VLC na WT zinapaswa kuanzishwa na kudumishwa** katika vijiji na kata zote kwa mtiririko huo.
 - Pili, **mamlaka za serikali za mitaa zinatakiwa kutoa rasilimali za kutosha** (fedha, vifaa na ofisi) kwa VLC na WTs na mfumo wa kuripoti taarifa mara mbili kwa wizara inayohusika na maswala ya ardhi na serikali za mitaa pamoja na Msajili wa mahakama kuu ya Jaji Mkuu kwa ajili ya utoaji mzuri wa haki¹⁸⁹.
 - Tatu, kazi na mamlaka ya DLHT zinapaswa kuhamishiwa na kupewa Baraza la Ardhi na Nyumba la Wilaya (URT, 2020).
- xiii. Kutoa msaada wa kisheria na msaada kwa wanawake ambao wanatafuta kutekeleza haki zao za urithi. Hii inaweza kusaidia kuhakikisha kuwa wanawake wanapata rasilimali wanazohitaji kulinda haki zao.
- xiv. **Mradi wa Mahakama zinazotembea ulifanikiwa kupunguza muda wa wastani uliochukuliwa kutatua kesi za familia** kutoka siku 1,650 mwanzoni mwa mradi mwaka 2016 hadi siku 367 mwaka 2020. Idadi ya kesi mpya zilizoletwa na wanawake iliongezeka kwa kesi 1,000 kutoka 2019 hadi 2020. Kwa kuwa kuna kipengele cha kijinsia katika mahakama zinazotembea kati ya Januari na Oktoba 2021, kesi 375 zililetwa na wanawake na 353 zililetwa na wanaume. **Kuimarisha na kupanua mifumo hii ya mahakama** kwa mikoa na wilaya zaidi kuna uwezo wa kupunguza pengo la kijinsia katika upatikanaji wa haki.
- xv. Katika DLHT, **maandishi rasmi ni kwa Kiingereza**, ingawa kesi zinaweza kuwa kwa Kiswahili. Hii inaweza kuwa changamoto kwa watu wengi nchini Tanzania. Hivyo hivyo, **kesi katika DLHT zinatozwa kwa kuwasilisha malalamiko, kiasi cha kati ya 40,000 na 80,000**, ambacho ni zaidi ya kiwango cha kawaida¹⁹⁰. Inapendekezwa kwamba **Kiingereza na Kiswahili ziwe lugha rasmi katika DLHT kwa madhumuni ya kuandika kesi na hukumu zake**.
- xvi. Kwa msingi wa **kanuni ya mgawanyo wa madaraka, Serikali inasalimisha mamlaka ya mahakama kwa mhimili wa mahakama**, ambao utakuwa na mamlaka ya lazima ya kuchunguza migogoro na kisha kutoa maamuzi ya lazima, yenye mamlaka na yanayoweza kutekelezwa¹⁹¹. Hata hivyo, hii haionekani kwenye vyombo vilioanzishwa vya utatuzi wa migogoro ya ardhi nchini Tanzania. **Inapendekezwa kwamba VLC na WT vihusishwe moja kwa moja na mahakama kupitia mfumo wa**

¹⁸⁹Haki ni kanuni ya kusawazisha au kupatanisha mahusiano ya binadamu katika jamii kwa njia ambayo inamwezesha kila mmoja kupata haki zake zinazostahili, kuelekea na adhabu. Haki ina vipimo kadhaa: Haki ya Jamii, Haki ya Kiuchumi, Haki ya Kisiasa na Haki ya Kisheria.

¹⁹⁰ (Massay, 2013).

¹⁹¹ (Mramba & Lamwai, 2017)

kuripoti mara mbili ambapo miadi ni kupitia wizara na shughuli za kila siku katika maazimio ya migogoro zinaripotiwa kwa Msajili wa Mhakama Kuu (HC) au Jaji Mkuu wa Ufuatiliaji wakati DLHT imeunganishwa na mahakama ya kawaida ya wilaya.

- xvii. Sera ya motisha ili kusaidia upatikanaji wa ardhi kwa wanawake: Msamaha wa kodi juu ya usajili wa pamoja wa umiliki; viwanja vidogo vilivyosajiliwa mahsusi na mwanamke; matibabu ya upendeleo katika miradi ya makazi yanapendekezwa sana. Tekeleza ada ya usajili wa ardhi iliyosawa badala ya asilimia ya thamani ya nyumba na utoe ruzuku au msaada wa kifedha kwa wamiliki wa ardhi wa kipato cha chini ili kuwasaidia kulipia gharama ya usajili.
- xviii. Kwa muda mrefu, mifumo ya hifadhi ya jamii inapaswa kuimarishwa ili kupunguza utegemezi wa ardhi na mtaji wa kijamii kama usalama wa maisha kwa wanawake.
- xix. Kwa kuwa hakuna sheria juu ya gharama na taratibu katika VLC na WT, inapendekezwa kwamba sheria zirekebishwe ili kutoa ada na malipo mengine yanayolipwa na wahusika katika VLC na WT.
- xx. Tafiti zinapendekeza kwamba hakuna miongozo ya kiutaratibu ya kushughulikia migogoro ya ardhi kabla ya WT. Kwa hivyo, kila WT ina utaratibu wake wa kushughulikia migogoro ya ardhi katika suala la jinsi ya kuwasilisha malalamiko, kuamua ada ya kuwasilisha, kusikia mzozo, kutembelea maeneo halisi na kuandika uamuzi na ada ya kuwasilisha. Kwa hivyo, inapendekezwa kwamba.
- Kwanza, taratibu/kanuni za udhibiti za kuongoza kesi katika WT zinapaswa kufanywa kwa lugha ya Kiswahili.
 - Pili, Wizara inayohusika na serikali za mitaa inapaswa kuandaa na kuendesha mipango ya mafunzo ya mara kwa mara kwa wanachama wa WT kuhusu upatanishi wa migogoro ya ardhi. Hii ina uwezekano mkubwa wa kuboresha utendaji wa WT.
 - Miongozo ya kiutaratibu katika WT na VC inapaswa kubuniwa na Wizara inayohusika na serikali za mitaa kwa kushauriana na Jaji Mkuu.

Hata hivyo, mfumo wa sasa wa kisheria haujashughulikia maeneo mengi ya changamoto muhimu hapo juu. Hivyo watunga sera wanashauriwa kutafakari juu ya mapendekezo haya na kuzingatia kuingizwa kwao katika sheria iliyopo. Ili kufafanua ukubwa wa changamoto hizi, utafiti wa nchi nzima ni muhimu kwa sababu kuchukua hatua na kutekeleza baadhi ya mabadiliko katika sheria kunaweza kuwa na athari za muda mrefu kwa nchi. Kwa hiyo, kesi wazi inahitaji kujengwa kuhusu ukubwa wa upungufu na ikiwa faida halisi kwa taifa inatarajiwa kwa kutekeleza au kuichukua kama changamoto ya sera.

Marejeleo

- Alananga, S., Makupa, E. R., Kerbina, M., Matotola, U. C., & Mrema, E. F. (2019). Land administration practices in Tanzania: a replica of past mistakes. *Journal of Property, Planning and Environmental Law*, 11(1), 30-50.
- Tamanna, A. B. (2023). A Critical Evaluation of Mobile Court Act 2009: How Mobile Court Demolishes Separation of Judiciary and Other Constitutional Principles of Bangladesh. *Asian Journal of Humanities and Social Studies (ISSN: 2321 - 2799)*, 11(6), 22-28.
- Abbott, P., Mugisha, R., & Sapsford, R. (2018). Women, Land and Empowerment in Rwanda. *Journal of International Development*, DOI: 10.1002/jid.3370.
- Agarwal, B. (2018). Does women's land ownership promote their empowerment? Empirical evidence from India. *Land Economics*, 94(4), 469-488.
- Allendorf, K. (2007). Do Women's Land Rights Promote Empowerment and Child Health in Nepal? *World Development*, 35(11), 1975–1988. doi:10.1016/j.worlddev.2006.12.005.
- Bose, P., Larson, A. M., Lastarria-Cornhiel, S., Radel, C., Schmink, M., Schmook, B., & Vázquez-García, V. (2017). Women's rights to land and communal forest tenure: A way forward for research and policy agenda in Latin America. *Women's Studies International Forum*, 65, 53–59.
- Christofides, L. N., Polycarpou, A., & Vrachimis, K. (2013). Gender wage gaps, 'sticky floors' and 'glass ceilings' in Europe. *Labour Economics*, 21, 86-102.
- Genicot, G., & Hernandez-de-Benito, M. (2022). Women's land rights and village institutions in Tanzania. *World Development*, 153(105811), 1-31.
- Grillo, T. (1990). *The mediation alternative: Process dangers for women*. Yale: Yale LJ 100.
- Hansen, K. V., Osterud, G., & Grim, V. (2018). Land Was One of the Greatest Gifts": Women's Landownership in Dakota Indian, Immigrant Scandinavian, and African American Communities. *Great Plains Quarterly*, 38(3), 251-272. doi:10.1353/gpq.2018.0041.
- Hughes, M. M., & Paxton, P. (2018). The political representation of women over time. In M. M. Hughes & P. Paxton (Eds.), *The Palgrave handbook of women's political rights* (pp. 33-51). London: Palgrave Macmillan UK.
- IPAR. (2020). *Women's Access to Land in Senegal: Some Lessons from the Baseline Study. IDRC Grant/ Subvention du CRDI: 108695-001-Promotion of inclusive land governance to improve women's land rights in Senegal*.
- Issaka, S. A. (2023). Gender Disparities in Land Rights a Myth or a Reality? Case studies of the situations in Kenya and Tanzania. *Journal of Economic Analysis*, 2(3), 141-152.
- Kaba, M., & Musa, H. (2021). Review on Impacts of Rural Land Registration and Certification on Small Holder Farmers in Ethiopia. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 12(15), 11-24.
- Katungula, D., Antonio, D., Ndungu, H.-N., & Chilanga, M. (2020). Innovative Customary Land Governance in Zambia Experiences, Lessons Learned and Emerging Impacts. *African Journal on Land Policy and Geospatial Sciences*, 3(2), 105-115.
- Kivaria, A. K. (2020). Assessing the Challenges of Women's Land Rights, the Case of Tanzanian Country. *African Journal on Land Policy and Geospatial Sciences*, 3(2), 28-36.
- Kongela, S. (2020). Gender Equality in Ownership of Agricultural Land in Rural Tanzania. Does Matrilineal Tenure System Matter? *African Journal on Land Policy and Geospatial Sciences*, 3(3).
- Kumar, S. M. (2013). Does access to formal agricultural credit depend on caste? *World Development*, 43, 315-328.

- Kuokkanen, R. (2015). Gendered Violence and Politics in Indigenous Communities. *International Feminist Journal of Politics*, 17(2), 271-288, DOI: 10.1080/14616742.2014.901816.
- Kusiluka, M. M., & Chiwambo, D. M. (2019). Acceptability of residential licences as quasi-land ownership documents: Evidence from Tanzania. *Land Use Policy*, 85, 176-182.
- Levy-Carciente, S. (2022). *International Property Rights Index (IPRI)*. Property Rights Alliance.
- Magambo, E. F., & Nyamwesa, A. M. (2022). Gender Gap in Asset Ownership: Tanzania State of Play. *African Journal of Applied Research*, 8(1), 351-361 <http://doi.org/10.26437/ajar.03>.
- Manji, A. S. (1996). The Case for Women's Rights to Land in Tanzania: Some Observations in the Context of AIDS. *UTAFITI (New Series)*, 3(2), 11-38.
- Massay, G. E. (2013). *Adjudication of Land Cases in Tanzania: A Bird Eye Overview of the District Land and Housing Tribunal*. Retrieved October 22nd, 2023, from Land Portal: <https://landportal.org/file/20619/download>
- Meinzen-Dick, R., Quisumbing, A., Doss, C., & Theis, S. (2017, July). Women's Land Rights as a Pathway to Poverty Reduction A Framework and Review of Available Evidence. *IFPRI Discussion Paper 01663*.
- MLHHS. (2021). *Formalisation*. Dodoma: MLHHS.
- Mramba, S. J., & Lamwai, M. R. (2017). The Land Dispute Settlement in Tanzania Mainland and Zanzibar: A Comparative Analysis. *LST Law Review*, 2(1).
- Msuya, N. H. (2019). Challenges Surrounding the Adjudication of Women's Rights in Relation to Customary Law and Practices in Tanzania. *PER / PELJ*, 22, DOI <http://dx.doi.org/10.17159/1727-3781/2019/v22i0a5012>.
- Norwegian Land Reform Commission. (1981). *Report of the Norwegian Land Reform Commission*. Oslo, Norway: Norwegian Ministry of Agriculture.
- Odeny, M. (2013). Improving Access to Land and strengthening Women's land rights in Africa. *Annual World Bank conference on land and poverty*. Washington, DC: The World Bank.
- Pearson, V. (1996). The past is another country: Hong Kong women in transition. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 547(1), 91-103.
- Rawal, D. S., & Agrawal, K. (Eds.). (2016). *Barriers to Women's Land and Property Access and Ownership in Nepal*. Kathmandu, Nepal: International Organization for Migration.
- Sari, A. R., & Primadhany, E. F. (2023). Exploring the Role of International Human Rights Treaties in Promoting Gender Equality and Women's Empowerment. *West Science Law and Human Rights*, 1(3), 98-106.
- Sarwar, G., Islam, R., & Monzoor, S. (2007). *Women's rights to land in Bangladesh: Roles, limitations and transformation*. Dhaka: Unnayan Onneshan–The Innovators.
- The citizen. (2019, February Thursday 7). Judiciary Launches Mobile Courts. *The citizen*. Dar es Salaam, Tanzania: The citizen.
- The World Bank. (2022). *Report No: Pad3700: Project Paper on A Proposed Additional Credit in The Amount of SDR 64.40 million (Us\$90 million Equivalent) To the United Republic of Tanzania for The Citizen Centric Judicial Modernisation of and Justice Service Delivery Project*. International Development Association.
- Urassa, J. A. (2023). Gender Gaps in Property Rights in Rural Communities of Tanzania: Challenges towards Achieving Sustainable Development Goals. *International Journal of Social Science and Science Research and Review*, 6(4), 162-176.
- URT. (2020). *Report on The Review of Legal Framework Governing Land Dispute Settlement in Tanzania*. DODOMA: The united Republic of Tanzania.

- Wily, L. (2017). Customary tenure:remaking property for the 21st century. In M. Graziadei, & L. Smith, *Comparative property law, Gobal perspective* (pp. 458-477). UK: Edward Elgar.
- World Bank. (2020). *Doing Business: Comparing Business Regulation in 190 Economies*. Washington: World Bank.
- World Bank. (2023). *Women, Business and the Law*. Washington, DC: World Bank.

KIAMBATANISHO 1 Mpangilio wa Mapendekezo

Na	Changamoto za Haki za Nyumba/Mali	Mapendekezo	Wahusika
1	Alama ya Tanzania kwenye International Property Right Index (IPRI) ni 4.58 kati ya 10, na thamani ya SIGI ni asilimia 43.6 kati ya 100. Hii inaonyesha kuwa nchi haijafikia 50% ya viwango vya kijinsia za kimataifa na za nchi. Aidha, Chati ya IPRI inaonyesha kuwa Tanzania inashika nafasi ya 79 kati ya nchi 129; hii inaonyesha kuwa ukosefu wa usawa wa kijinsia bado upo ambapo ukosefu wa usawa unaonekana katika unyanyasaji dhidi ya wanawake, upatikanaji wa kilimo na umiliki wa nyumba, mazoea ya ukeketaji wa wanawake na ukosefu wa usawa wakati wa kuamua kuingia kwenye ndoa.	Kuna haja ya juhudi za pamoja katika kushughulikia haki za wanawake kupitia mipango ya jamii na serikali: ● MLHHS inapaswa kuzingatia mageuzi ya kisheria, kampeni za uhamasishaji, kujenga uwezo, kukuza uongozi wa wanawake katika utawala wa ardhi, kuhakikisha haki sawa za urithi, kuimarisha ujuzi wa kisheria, na kusaidia wanawake kudai haki zao za ardhi; ● Jamii kutambua hatua za pamoja za wanawake na mipango ya uwezesaji; ● NGOs, CBOs: kuongeza mashirika ya msingi, harakati za haki za wanawake, na asasi za kiraia (AZAKI) ili kuongeza uelewa, kujenga mitandao, na kutetea mageuzi ya sera ili kuendeleza haki za wanawake za ardhi; ● Mahakama, ikitekeleza haki za wanawake ili kuzuia uwezekano wowote wa kumilikiwa, inapaswa pia kuhimizwa.	MLHHS, NGOs, CBOs., Mahakama,
2	Kifungu cha 4 cha Sheria kinasema kwamba ili kuepusha mashaka, ni kutokana na hili ilitangaza kwamba vifungu vya taarifa yoyote husika iliyochapishwa chini ya Sheria hii itatumika kwa kesi na masuala ambayo Sheria ya Kiislamu katika mawazo ya kiitikadi fulani inayofaa inatumika kwa amri ya Ndoa, Mafanikio na Talaka [Isiyo ya Kikristo ya Kiasia].	CBOs: kuhimiza majadiliano ya wazi na majadiliano kuhusu sheria ya urithi wa Kiislamu ndani ya jamii za Waislamu. Hii inaweza kusaidia kupinga tafsiri za jadi za sheria ambazo zinaweza kubagua wanawake.	CBOs
3	Wakati kunyimwa au upataji mdogo wa haki za ardhi unaathiri kwa kiasi kikubwa uwezesaji wa wanawake kiuchumi, ukosefu wa malipo miongoni mwa wanawake hupunguza uwezo wao wa kudai haki zao za ardhi kupitia mahakama.	Tunga sheria zinazoshughulikia mzunguko mbaya kati ya haki za mali na uwezesaji wa kiuchumi. ● Serikali kupitia wizara husika, inapaswa kutekeleza sheria za ardhi sambamba na lengo la uwezesaji; ● NGOs, CBOs na asasi za kiraia (AZAKI) kwa ujumla zinapaswa kuongeza uelewa wa haki za ardhi kama mali ya kiuchumi;	MLHHS, MIT, NGOs, CBOs

4	Sheria ya Ardhi ya Kijiji Na. 5 ya 1999 haijawahi kushughulikia wazi suala la urithi licha ya uhusiano uliotolewa na mila na matumizi ya jadi kwenye baadhi ya masuala, kama vile rehani ya kawaida; ● Kuna kunyimwa haki za kurithi ardhi ya ukoo miongoni mwa wanawake ambao huchukuliwa kuwa sio wanafamilia kwenye familia zao kwa sababu tu wameolewa mahali pengine. ● Sheria za kimila zinaonekana kuwabagua wanawake na binti kwani zinaruhusu watoto wa kiume kurithi lakini mara chache binti mzee anaruhusiwa kurithi ardhi ya ukoo bila ndugu wa kiume. ● Sheria za kimila hazikatazi tu wanawake kurithi ardhi ya ukoo lakini pia zinawazuia kusimamia mali, ambapo msimamizi huchaguliwa kutoka kwa ukoo wa mume kama ilivyoainishwa katika ratiba ya pili ya Ilani ya Serikali GN 436.	Sheria husika zinapaswa kuongoza wazi urithi wa ardhi ya kimila chini ya umiliki wa cheti cha kimila. ● MLHHSO inapendekeza kurekebisha VLS kwa kuongeza masharti maalumu ambayo yanawaagiza wazawa wa moja kwa moja kurithi ardhi ya familia bila kujali jinsia au hali yao ya ndoa ● MLHHSO inapendekeza kurekebisha VLS kwa kuongeza sheria maalumu ambayo inamwamuru kila mwanafamilia kuwa na hadhi sawa kuhusu ardhi ya urithi ● MLHHSO inapendekeza kurekebisha VLS kwa kuongeza hali maalumu ambayo inaruhusu mwanawake kuwa msimamizi wa mali wakati wowote inapohitajika	MLHHSO
5	Umiliki wa ardhi unahusishwa sana na uzalishaji wa mapato, usalama wa chakula, na maendeleo ya kiuchumi. Kukiwa na upatikanaji mdogo wa ardhi, wanawake mara nyingi hukabiliwa na vizuizi vya kupata mkopo, pembejeo za kilimo, na fursa za soko. Wanawake waliotengwa vijijini wako katika mzunguko mbaya wa umaskini na utegemezi wa kiuchumi.	MLHHSO inapendekeza kurekebisha Sheria ya Ardhi na Sheria ya Ardhi ya Kijiji ili kusema wazi kwamba: ● Mkazo ni kwenye utoaji wa haki za ardhi ni uwezeshaji na ● Elimu ya ujasiriamali kwa wamiliki wote halali wa ardhi itakuwa jukumu la wizara inayohusika na uwezeshaji wa kiuchumi.	MLHHSO
6	Kuna uwazi mdogo juu ya usambazaji wa fedha za fidia zinazohusisha mali za ndoa katika Sheria ya Ununuzi wa Ardhi (1967) (taa) na sheria zinazohusiana	MLHHSO inapendekeza kurekebisha LAA ili kujumuisha yafuatayo: ● Ugawaji sawa (kwa msingi wa mchango) wa mali ya ndoa kwa wamiliki halali ikiwa kunapatikana kwa lazima unahitaji kuelezwa wazi katika sheria na	MLHHSO, MIT, MGCE (jinsia, watoto na wazee)

		• Idhini ya washirika (wamiliki wa pamoja) wakati wa kulipa fidia kwa mshirika mmoja kwa niaba ya wamiliki wengine wanaostahili	
7	Lengo la sheria za ardhi limekuwa kuhakikisha uwakilishi unaofaa wa wanawake katika vyombo anuwai vya kufanya maamuzi badala ya ushiriki na ujumuishaji wa maswala ya wanawake au kuhakikisha maamuzi nyeti ya kijinsia. Matokeo yake, masuala ya wanawake na makundi mengine yaliyotengwa hayachukuliwi kwenye vyombo mbalimbali vya kufanya maamuzi.	MLHHS inapendekeza kurekebisha sheria zinazohusiana na migogoro ya ardhi ili kujumuisha hitaji la kuhakikisha maamuzi nyeti ya kijinsia katika vyombo vyote vya kufanya maamuzi kupitia vifungu wazi katika sheria ambavyo vinasema kuwa: "Maamuzi yanayofanywa katika bodi yoyote ya ardhi au chombo ambacho hakionyeshi usawa wa kijinsia wa jamii hiyo maalumu yatakuwa ni batili."	MLHHS
8	Kuna mashambulizi dhidi ya wanaharakati ambao wanapinga miundo ya jadi ya mamlaka duniani kote na kutetea usawa wa kijinsia	MLHHS inapendekeza kurekebisha sheria zinazohusiana na ardhi ili kujumuisha hitaji la kuwalinda wanaharakati na harakati kwenye sekta ya ardhi na sheria maalumu katika sheria za ardhi ambazo zinahimiza CBOs, mashirika yasiyo ya kiserikali, asasi za kiraia (AZAKI) na umma kwa ujumla kushiriki maarifa na maoni yao juu ya mambo yote yanayohusu haki za ardhi:	MLHHS
9	Kuna tafiti chache sana juu ya Ukatili wa Kijinsia [UWAKI] nchini Tanzania	MLHHS inapendekeza kurekebisha sheria zinazohusiana na ardhi ili kuruhusu uanzishwaji wa mfuko wa utafiti kusaidia uanzishwaji wa elimu na utafiti pamoja na mashirika ya kiraia ambayo yanaendeleza upatikanaji sawa wa ardhi ili kufanya utafiti wa kina, kampeni za uhamasishaji na kupinga Ukatili wa Kijinsia	MLHHS
10	Wanaume na wanawake hawajui haki zao na hata mahali walipo, hawawezi au wanaogopa kudai haki hizo kupitia mahakama.	"Utamaduni wa kukaa kimya" lazima ushughulikiwe kupitia sera ya elimu ambayo inahakikisha haki za kiraia na elimu ya uraia katika mfumo wa elimu.	MEC
11	Teknolojia za <i>proport</i> hazijafanikiwa sana nchini Tanzania, na kukubalika kwa leseni za makazi [mfumo usio wa kawaida wa usajili wa ardhi] kati ya benki za biashara bado ni mdogo (Kusiluka & Chiwambo, 2019).	Tumia mtindo wa usajili wa ardhi kwa masikini kama ule unaotumika nchini Rwanda kwa kiwango kikubwa na ndani ya muda mfupi. Hivyo hivyo, kutoa taarifa wazi na fupi kwa wamiliki wa ardhi kuhusu mchakato wa usajili kupitia mazungumzo ya huduma kwa wateja hasa juu ya kuweka wazi tarehe za mwisho kwa kila hatua katika mchakato wa usajili.	MLHHS
12	Uwezo wa viongozi wa mitaa kutumia kanuni za haki ya asili bado unatia mashaka	Mafunzo yatarahisisha mchakato mzima wa makazi ya kirafiki kupitia upatanishi na upatanisho. Kwa hivyo, inapendekezwa kuwa:	NGOs/CBOs/

		• Kwanza, vigezo vilivyotolewa chini ya sheria vinatosha tu kwamba mamlaka ya uteuzi na umma kwa ujumla wanapaswa kufahamu vigezo kabla ya kumuidhinisha mtu kuwa mwanachama wa VLC. • Pili, mamlaka za serikali za mitaa zinapaswa kuhakikisha kuwa wanachama wa VLC wamefundishwa ujuzi wa upatanishi na upatanisho.	PORLG
13	Serikali kusaidia katika msaada wa kisheria kwa wanawake kurithi ardhi kama haki yao	Kutoa msaada wa kisheria na msaada kwa wanawake ambao wanatafuta kutekeleza haki zao za urithi. Hii inaweza kusaidia kuhakikisha kuwa wanawake wanapata rasilimali wanazohitaji kulinda haki zao.	Serikali
14	Sheria zinazoanzisha VLCs, WTs na DLHTs zilizokusudiwa kuanzisha sawa katika kila kijiji, kata na wilaya kwa mtiririko huo lakini ziko katika maeneo machache tu	Hata hivyo, imebainika kuwa, hadi sasa VLC, WT na DLHT bado hazijaanzishwa katika vijiji vyote, kata na wilaya kwa mtiririko huo. Kwa hiyo, inapendekezwa kwamba; • Kwanza, VLC na WTs zianzishwe na kudumishwa katika vijiji na kata zote kwa mtiririko huo. • Pili, mamlaka za serikali za mitaa zinatakiwa kutoa rasilimali za kutosha (fedha, vifaa na ofisi) kwa VLC na WTs. Tatu, kazi na mamlaka ya DLHT yahamishiwe na kukabidhiwa katika Baraza la Ardhi na Nyumba la Wilaya (URT, 2020).	PORLG
15	Mradi wa Mahakama zinazotembea ulifanikiwa kupunguza muda wa wastani uliochukuliwa kutatua kesi za familia	Kuimarisha na kupanua mfumo huu wa mahakama kwa mikoa na wilaya zaidi kunaweza kupunguza pengo la kijinsia	Jaji Mkuu
16	Katika DLHT, uandishi rasmi ni Kiingereza ingawa kesi zinaweza kuwa kwa Kiswahili. Kuwasilisha kesi katika DLHT kunatozwa kwa kuwasilisha malalamiko kiasi cha kati ya Shilingi 40,000 – 80,000	Kiingereza na Kiswahili zinapaswa kuwa lugha rasmi katika DLHT kwa madhumuni ya kuandika kesi na hukumu zake Vipengele vya gharama vichunguzwe kikamilifu ili kupunguza uwezekano	Jaji Mkuu
17	Mashine iliyoanzishwa ya kutatua migogoro ya ardhi nchini Tanzania haizingatii kanuni ya mgawanyo wa madaraka	VLC na WT kuunganishwa moja kwa moja na mahakama kupitia mfumo wa kuripoti taarifa mara mbili ambapo uteuzi ni kupitia wizara	Jaji Mkuu MLHHS

		na shughuli za kila siku katika azimio la migogoro zinaripotiwa kwa Msajili wa HC au jaji mkuu	
18	Kichocheo cha sera cha kusaidia wanawake kupata ardhi kinakosekana	Toa msamaha wa kodi juu ya usajili wa pamoja wa umiliki; maeneo madogo madogo yaliyosajiliwa mahsusi na mwanamke; matibabu ya upendeleo katika mpango wa makazi. Tekeleza ada isiyobadilika ya usajili wa ardhi badala ya asilimia ya thamani ya nyumba na utoe ruzuku au msaada wa kifedha kwa wamiliki wa ardhi wa kipato cha chini ili kuwasaidia kulipia gharama ya usajili	MLHHS/TRA NHC/TBA/Wat umishi
19	Wanawake kushikamana na ardhi ni juu sana wanavumilia unyanyasaji, kupigwa na wengine hata kuuawa kwa sababu ya ardhi	Katika kipindi kirefu iliimarisha mifumo ya hifadhi ya jamii ili kupunguza utegemezi wa ardhi na mtaji wa kijamii kama usalama wa maisha kati ya wanawake	MoF
20	Hakuna sheria juu ya gharama na taratibu katika VLC na WTs	Sheria zinapaswa kurekebisha ili kutoa ada na matozo mengine yanayolipwa na wahusika katika VLC na WTs.	MLHHS
21	Hakuna miongozo ya kiutaratibu ya kushughulikia migogoro ya ardhi kabla ya WT	Utaratibu wa udhibiti/sheria za kuongoza kesi katika WT zifanywe kwa lugha ya Kiswahili kuandaa na kuendesha mipango ya mafunzo ya mara kwa mara kwa wanachama wa WT juu ya upatanishi wa migogoro ya ardhi	Jaji Mkuu MLHHS

KIAMBATANISHO CHA 2 Gharama kulingana na TALA (2012) na GN.No.263.

Na	Kipengele	Ada za Zamani kwa Tsh.	Ada Mpya kwa Tsh.
1.	Kuhusu Kupata Fomu ya Maombi	500	4,000
2.	Kwenye Kujaza ombi, ambapo mada haizidi milioni kumi	5,000	40,000
3.	Kuhusu kuwasilisha ombi, ambapo mada inazidi Milioni Kumi	15,000	120,000
4.	Kuhusu kujaza taarifa iliyoandikwa ya utetezi	2,500	20,000
5.	Kwenye maombi ya kujaza chumba	5,000	40,000
6.	Kuhusu kujaza hati ya kiapo	1,500	12,000
7.	Wakati wa kujaza vi/kiambatisho kwenye maombi, kwa kila hati	500	4,000
8.	Kuhusu kujaza hati ya rufaa inayotokana na Baraza la Ardhi la kata	2,000	16,000
9.	Kuhusu kuwasilisha ombi kwa Idara ya Ardhi ya Mahakama Kuu	Kama inavyoweza kutumika kwa Mahakama Kuu (Idara ya Ardhi)	Kama inavyoweza kutumika kwa Mahakama Kuu (Idara ya Ardhi)
10.	Kuhusu kuwasilisha jibu la ombi la rufaa kama inavyoweza kutumika kwa Mahakama Kuu	Kama inavyoweza kutumika kwa Mahakama Kuu (Idara ya Ardhi)	Kama inavyoweza kutumika kwa Mahakama Kuu (Idara ya Ardhi)
11.	Kwa nakala ya kesi kwa kila ukurasa uliochapishwa	500	4,000
12.	Kwa nakala ya hukumu au hukumu	2,000	16,000
13.	Kwa nakala ya amri au agizo lililoandikwa	500	4,000
14.	Kwa huduma ya maombi, taarifa ya maandishi ya utetezi, maombi ya chumba au hati ya kiapo ndani ya Jiji au Manispaa, mhudumu wa mchakato atalipwa	3,000	24,000
15.	Kwa huduma ya maombi, taarifa ya maandishi ya utetezi, maombi ya chumba au hati ya kiapo katika maeneo mengine yoyote isipokuwa Jiji au Manispaa, seva ya mchakato italipwa	2,000	16,000
16.	Kuhusu kutoa wito au taarifa ya ushahidi	500	4,000
17.	Kuhusu kujaza bili ya gharama	5,000	40,000
18.	Kuhusu kujaza ombi la utekelezaji	2,000	16,000
19.	Kuhusu kujaza au kupata hati nyingine yoyote ambayo haijabainishwa katika ratiba	500	4,000

Source: (Massay, 2013)

HAKI ZA ARDHI KWA WANAWAKE TANZANIA, 2023

Inafanywa na

**Dk. Samweli Alananga Mshauri Binafsi na
Kikundi cha Kufanya Kazi.**

Imeangaliwa na

**Michel Kyande - Mkuu wa Utafiti na Masomo,
Liberty Sparks**

**Evans Exaud - Mwanzilishi na Mkurugenzi
Mtendaji, Liberty Sparks.**

Kikundi cha Kufanya Kazi:

**THRDC, TLS, ACTIONAID, TAMWA, TAWLA,
PAICODEA, LEAT, TGNP, MP-LC, HAKI
ARDHI, TNRF, KINNAPA, WILDAF, TALA,
LHRC**

Ilubuniwa na

Mussa Sango

Wenzetu

**Scholastica Jullu, Gift Ndunge, Erick Lyimo
Usaidizi Fortunata Meela, Mkurugenzi Mtendaji,
Viva Legacy (T) Limited Dk Elly Tumsifu - Chuo
Kikuu cha Dar es Salaam Business College**

Washirika

ATLAS NETWORK"

Tunashukuru Atlas Network kwa msaada wao
endelevu katika juhudi zetu za kuchangia umiliki wa
mali rafiki nchini Tanzania

Contact

Liberty Sparks
Kunduchi, Mtongani
P.O.Box 66662,
Dar es salaam
+255 739 144 141

www.libertysparks.org

research@libertysparks.org

[@libertysparks](https://www.facebook.com/libertysparks)

LIBERTY SPARKS

HAKI ZA ARDHI KWA WANAWAKE
TANZANIA, 2023

For a Freer & Prosperous Society